Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

AARBØGER

UDGIVNE AF HISTORISK SAMFUND FOR AARHUS STIFT

XXXIX

AARHUS
DE FORENEDE BOGTRYKKERIER
1946

Ved Henvendelse til Odensegade 2, Aarhus,
kan vore Medlemmer købe

Skriftprøver
fra Tiden efter Reformationen til Midten af 19. Aarhundrede. Udg. af Dr. *Holger Hjelholt*,
til Favørpris 2 Kr. 75 Øre.

E. Kroman:
Skriftens Historie i Danmark
fra Reformationen til Nutiden,
til Favørpris 3,60 Kr.

Danmarks Riges Breve (Rigsudgaven)
til Favørpris 8 Kr. pr. Bind.

Øm Klosters Krønike
ved *Jørgen Olrik.*
2. Udg. 1932. 2 Kr. 50 Øre.

Biskop Gunners Levned
ved *Hans Olrik.*
2. Udg. 1938. 50 Øre.

C. M. Smidt og *Kr. Isager:*
Øm Kloster.
3. forøgede Udg. 1942. 1 Kr. 50 Øre.

AARHUS STIFTS

AARBØGER

XXXIX

AARBØGER

UDGIVNE AF HISTORISK SAMFUND FOR AARHUS STIFT

XXXIX

AARHUS
DE FORENEDE BOGTRYKKERIER
1946

REDAKTIONSUDVALG:

Aktuar *A. Blichfeldt-Petersen.*
Professor, Dr. phil. *C. O. Bøggild-Andersen.*
Lektor *Jens Clausen.*
Bibliotekar *Ejler Haugsted,* Formand.
Lektor *Sven Lauge Jørgensen.*

Paa Titelbladet er gengivet Biskop Jens Iversøn Langes Sigil. Omskrift: ſ'iohannis dei gracia epiſcopi aruſienſis. St. Clemens med Korsstav i den højre og Anker i den venstre Haand. — Forneden Bispens Vaabenskjold med de tre Roser.

Aarhus i Halvfjerdserne.

Af A. H. Winge.

I Dynkarken, hvor nu Thomas Th. Sabroes Fabrik ligger, laa i 1870 Aarhus Bys Sygehus. Før det i 1857 blev Sygehus, havde det været Aarhus videnskabelige Realskole, og Sygehuset laa da i Rosensgade ved Siden af Hotel Royal. Sygehuset i Dynkarken optog dog kun den halve Plads af den, som Fabrikken tager nu; den sydligste Del optoges af Lægeboligen, et lavt enetages Hus med stor Kvist. Lægen — der var kun een — ansaa det ikke for nødvendigt at bo umiddelbart ved Sygehuset. Min Fader, der var Herredsfuldmægtig, havde saa lejet Huset med den tilhørende Have, der dannede Hjørnet af Sønderallé.

Hvorfra Navnet Dynkarken stammer, eller hvad det betyder, er der vist ingen, der kan give fyldestgørende Forklaring paa.

Den Periode, som jeg vil skrive om, Halvfjerdserne, viser Aarhus som en lille By med kun lidt over 10,000 Indbyggere. Byen var omsluttet af smalle Poppelalléer, de nuværende Sønder-, Vester- og Nørreallé. Hvad der fandtes udenfor disse, var kun enkelte spredte Bygninger, og ud til Alléerne laa kun Herredsfoged Willemoes' statelige Gaard — den nuværende Bispegaard — Frichs Støberier ved Søndergade, Aarhus Vandmølle og ved Byportene enkelte store Købmandsgaarde. Ellers var det Bagpladser, der gik ud til Alléerne og store Gartnerhaver. Disse Bagpladser var jo ikke altid kønne, opfyldt, som de var, af alt muligt Roderi, snavsede Træskure, Stilladser, gamle Vogne og Vognrester.

I Dynkarken laa ligeoverfor Lægeboligen Cichoriefabrikken, hvis brune Drenge gjorde Gaden usikker.

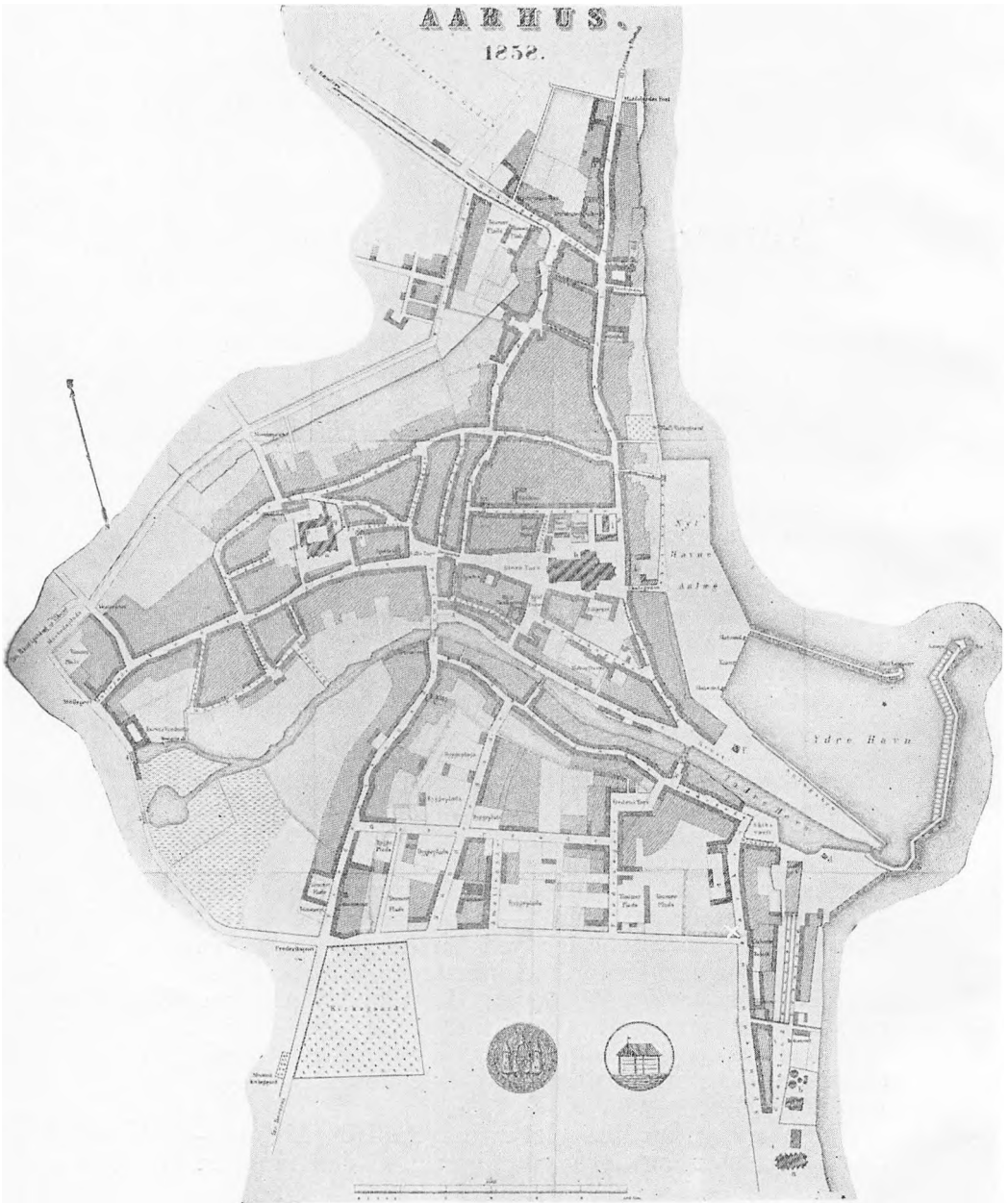

Kort over Aarhus 1858. (Efter Trap 1. Udg.

× Her begynder Vandringen gennem Byen.

Derefter kom Mallings store Købmandsgaard, som gik ud til den bagved løbende Toldbodgade. Nord for Mallings Gaard kom en Bagers og saa Skibssmed Mikkelsens Gaard. Om Hjørnet traf man Røginds Beværtning, længere henne Toldboden og Lodshuset, først nedrevet 1938, et mærkeligt Hus med Balkoner til alle Sider, fra hvilke Lodserne kunde spejde ud og se de Skibe, der styrede mod Havnen og gav til Kende, at de ønskede Lods. En stor Egetræs Flagstang stod foran Lodshuset; den var forarbejdet af Egetræs-Bjælker, med hvilke Dronning Margrethe i sin Tid under Krig skal have spærret Aarhus Havn. Nu staar kun Fodstykket af Flagstangen tilbage.

Nordøst for Sygehuset hen mod Mindegade laa Frk. Schjoldans Hus, og efter endnu et Par Huse kom Ridderstræde, en smal Gyde, der førte ind til Dragonkasernen, der havde sin Hovedudgang til Mindegade. Paa Hjørnet af denne Gyde havde Købmand Lind sin Kolonialhandel, væsentlig baseret paa Handel med Skibene i Havnen. Her var vi nemlig ved Mindet, Aaens Munding ud i Havet. Vel var man paa den Tid begyndt at føre Moler ud i Havet; men disse var ganske smalle Kasser fyldt med Sten og skærmet af Sten; men de var ikke beregnet til at skaffe Kajplads, men kun paa at skærme Indløbet og et lille nyt Stykke Kajplads, Dampskibsbroen. Her ved Mindet var ogsaa et lille Skibsbyggeri, som først forsvandt, da Aaen skulde overbygges. Drejede man om Hjørnet til Mindegade, mødte man atter store Købmandsgaarde. Først den, der staar endnu ret uforandret, som den Gang ejedes af min Bedstemoder, Enke efter Købmand Lewerkhuusen, der var startet i Hans Broges Gaard, som han saa havde solgt til Broge; derefter kom den gamle Dragonkaserne, der i For- og Sidebygning indeholdt Opholdsrum for Soldaterne og i de vidtstrakte Stalde Plads til et Par Hundrede Heste. Derefter kom Broges Gaard, hvis Bagplads strakte sig helt over mod Fredensgade. Derefter Schandorffs Gaard og Rahrs Gaard (Trods-Katholm), der dannede Hjørnet til Fredenstorv og havde store Lagerbygninger ud mod dette.

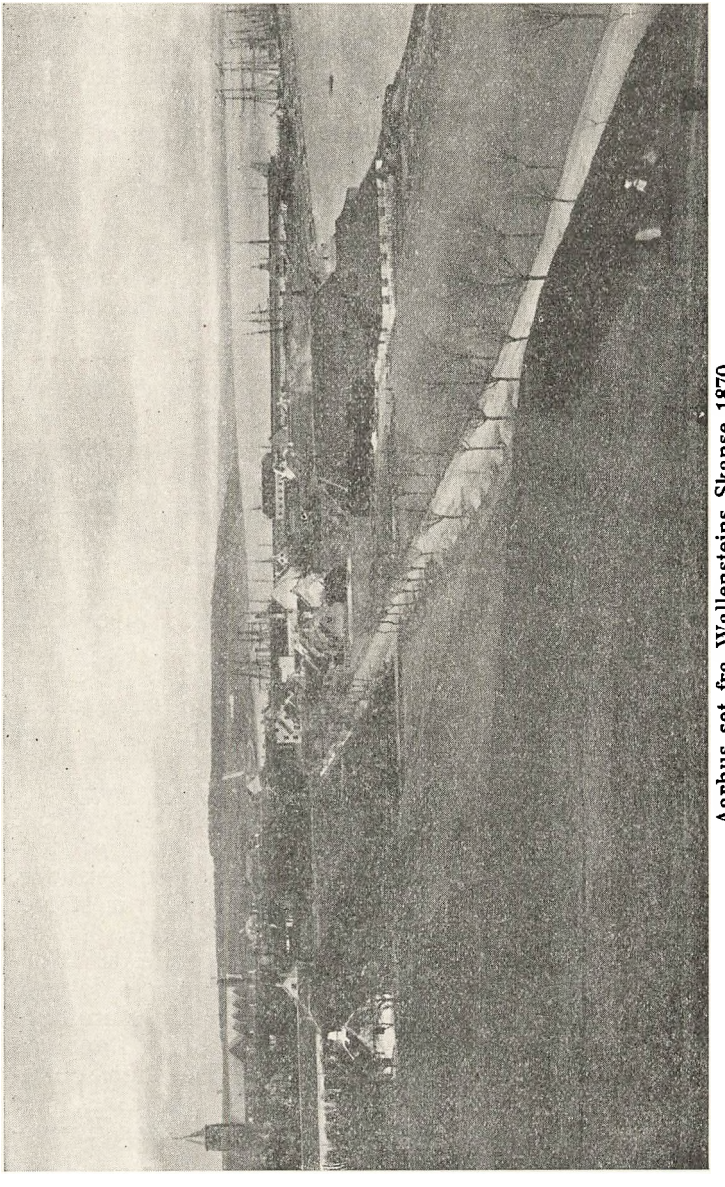

Aarhus set fra Wallensteins Skanse 1870.

Lige overfor Kasernen laa Spare- og Laanekassens lave Hus, hvor Justitsraad Hertz regerede, og i et toetages Hus boede Kaptain Broch, der var Broges Svoger og kendt som den meget populære Fører af Københavnsdamperen; derefter kom Sejlmager Holms Gaard og Bager Theils' Hjørne.

Paa det andet Hjørne af Mindebro havde Købmand Chresten Møller Schmidt sin store Gaard, Nabo til Stampes Væverier paa Fiskergade; denne Gade havde ogsaa Flachs Garveri og et Par Farverier, som i høj Grad kolorerede Aaen, der for øvrigt førte Indholdet af samtlige Byens Rendestene ud i Havnen. Fiskergade var ellers en meget stille Gade. Paa en Del af den laa Fortovene i Terrasser, og der førte høje Stentrapper op til Stueetagens Døre. Kom man et Stykke hen i Gaden, førte en lille Gyde, Fiskergyde ud til Aaen og en Gangbro over denne til Aagade; lidt længere henne passerede man Søndergade, der meget stejlt skraanede op mod Syd og paa den ene Side havde Trappetrin i Fortovet. Lige for denne Bakke laa et lavt Enetageshus, Stabells Materialhandel. Resten af Gaden førte hen til Frederiksgade, og havde af større Bygninger Bøghs Bogbinderi og Holms Farveri, der dannede Hjørnet af Frederiksgade og ligeledes af Aaen.

Aagade havde i sin østre Ende et Par gamle Købmandsgaarde og et Gæstgiveri, Dannebroge. Det skarpe Hjørne til Skolegade kaldtes Persejernet. I Aagade, med Bagsiden mod Aaen laa Byens ældste Toldbod (nu i Den gamle By), Sprøjtehuset og en Del Smaahuse samt Sandkasserne, hvor man købte Havsand til Gulvene og til de endnu paa denne Tid uundværlige Spyttebakker. Lige overfor disse var Klubben Polyhymnias Have, dens Hovedbygning laa paa Kannikegade ved Siden af Teatret, og Haven strakte sig bag disse Bygninger. Ellers havde Aagade kun smaa Huse. Hen mod Frederiksbro videde den sig ud og afgav Plads til en Række smaa Boder for Salg af Fisk. Her havde vor Fiskerkone, Madam Halvorsen sin Bod; men om Eftermiddagen var den lukket, da gik Madammen rundt til sine Kunder i Byen og solgte

friskrøgede Sild, Makrel o. lign. Fiskeboderne laa godt beskyttet under dejlige Lindetræer, hvis Række fortsattes helt hen til Sandkasserne. Overfor Fiskeboderne laa Braschs Gaard, der havde — ligesom de fleste andre — Bagbygning til Barbergyden (nu Sct. Clemensstræde). Hjørnet af Aagade og Immervad dan-

Hjørnet af Aagade og Immervad, hvor i mine Drengeaar Købmand Robertsen havde Legetøjsbutik, og hvor vi hver Jul købte en »Duggevukke«.

nedes af et meget lille Hus, hvor Robertsen havde sin Legetøjshandel bag gamle jernsprodsede Vinduer. Det kosteligste ved Huset Robertsen var dog de to gamle Mennesker, Herr og Fru Robertsen, som styrede Forretningen og passede alt ene. Naar der ved Juletid var travlt, var Fruen posteret i Kælderen, hvor Lageret befandt sig, og Ordrerne blev raabt ned i Robertsens mærkelige Sprog og Jargon. Vi gik altid i Flok for at faa Nydelsen fuldt ud. Vi vil gerne se paa en Dukkevugge, hvis den ikke er for dyr. »Fru Robbesen, en Dugge-vukke«, — vi venter taalmodigt, saa lyder en Stemme fra Underverdenen: »Her Robbesen, en Duggevukke ikke for dyr«. De fleste af os, der jo fra foregaaende Aar var kendt med Scenegangen, havde da

forladt Forretningen og havde overladt vor Ordfører at bringe Dukkevuggen hjem.

Fredenstorv domineredes af Rahrs store treetages Pakhus. Ved Siden af det laa Nr. 5, hvor min Farmor, der var Præsteenke fra Bjørnsholm og Malle, kom til at bo, da hun i 1870 flyttede fra Vilsted til Aarhus. I Stuetagen boede Ejeren, Mælkehandler Jensen. Saavidt jeg husker var han Murer og Kakkelovnsmand, men det var nu da ogsaa Konen, det kom an paa. Hun var Properheden selv, en djerv, maaske lidt mandhaftig Dame, der holdt Mælkeudsalg i sit Køkken. Man var dengang henvist til, at Mælkevognene fra Landet holdt paa Gaden, og der maatte man ud med sine Kander og Spande, og gennem snavsede og støvede Haner blev der tappet og hældt om. Madam Jensen havde set, at dette burde ordnes mere renligt, og ved Enden af den lange Gang, som førte helt igennem Huset, var hendes Bod. Kvarterets Tjenestepiger fyldte ofte hele Gangen, og Snakken gik. Det var sikkert Byens bedste Nyhedsbørs. Naa, Fru Langballe, hvad skal vi saa ha' i Dag. 2 Sød, 1 Kærne og 1 Pægl Piskefløde; naa, I skal ha' fremmede i Dag; og Fru Seidelin — 3 Sød, ja Børnene kan nok«. »Man siger, at Konsulen er død«. — »Er Konsulen død?« — »Ja, det sa' Fru Petersen. Der skulde jo ha' været Bal hos Obersten paa Fredag«. »Jamen det bli'r vist ikke til noget«. »Naa tror vi ikke det Fru Hee?«

Lige overfor laa Hees Gaard. Fru Hee var Enke og havde en sort Pudelhund, som havde for Vane at staa midt paa Torvet og gø. Mange Børn var bange for den og kaldte den »Den fæle Fru Hees Hund«. I Krogen laa en treetages Gaard, der paa den Tid blev Posthus. Hver Aften afgik der herfra Kongelig Post til Odder og Ebeltoft. Det var de gamle store Deligencer med stor Pakkasse bag paa og Postillon højt paa Bukken, og han blæste, han blæste —.

Hjørnet til Fredensgade var et fornemt Hus, som i Reglen var udlejet til højere Officerer. I en Aarrække var der Telegrafstation. I Stuetagen boede tre Frøkener Kierulff, hvis Fader havde været Overlods, tidligere Kommandør i Flaaden. De tre Søstre haltede

alle, hvorfor man aldrig saa dem gaa sammen. Den ene, Frøken Annette, en yderst elskværdig Dame, førte altid sin kære Hund, Monkey, i Baand, det var nødvendigt, for Monkey havde det med Sym- og Antipatier.

Sønderallé gik fra Dynkarken til Frederiksport. Det var en forholdsvis smal Poppelallé af Pyramidepopler. Hjørnet af Dynkarken dannedes af Haven, der hørte til Sygehusets Lægebolig, det modsatte Hjørne mod Spanien af Amtmandshaven. Gik man opad, havde man paa venstre Side Gartnerhaver indtil Fredensgade. I dennes til Banegaarden førende Del, var der paa Vestsiden bygget nogle enkelte Huse; paa Østsiden laa Gartner Ehlers' store Haver og midt i disse hans smukke Bolig. Lidt forbi denne drejede Gaden af mod Banegaarden. Paa højre Haand i Sønderallé kom efter Lægehaven selve Sygehushaven, saa Harald Jørgensens Tømmerplads og nogle Smaahuse, der dannede Hjørne til Fredensgade. Det andet Hjørne dannedes af en efter Datidens Forhold meget imponerende Bygning, Herredsfoged, Etatsraad Willemoes' Gaard (den nuværende Bispegaard). Her var der Herredskontor for Ning og Hads Herred. Paa første Sal boede i Reglen en af Generalerne. Fredensgade var den Gang Hovedfærdselsvejen fra Byens Midte til Banegaarden, og ved Togtider kom alle Hotelomnibusser derigennem. Husene var ret ny og derfor moderne, hvorfor mange af de hurtigt skiftende Officerer lejede Bolig der. Torsdag Aften gik Tappenstregen gennem Gaderne, og saa standsedes der udenfor Generaler og Bataillonschefer, og der udførtes tre Numre, før man marcherede videre under en festlig March. Om Vinteren foregik det under Fakkelbelysning. I Fredensgade havde vi ret Fornøjelse af Musikken.

Gik man videre op ad Sønderallé, passerede man nogle Smaahuse med Forhaver, saa kom Amaliegade og saa Frichs Fabrik, der havde Façade baade til Amaliegade, Sønderallé og Søndergade. I Forlængelsen af Søndergade, hvor nu Ryesgade er, gik en Fodsti, ad hvilken der absolut ikke maatte køres ud til Banegaarden. I Amaliegade byggedes der paa den Tid den

første Frimurerloge. Frichs Fabrik var toetages til Alléen og enetages til de to Gader. Naar der støbtes sendte den en Regn af Gnister og et Flammeskær højt op i Luften. Det oplyste hele Kvarteret og udsendte Røg og Os, saa alle maatte tro, at der var stor Ildebrand. Fabrikken, der begyndte med store Lokaler og faa Folk, arbejdede sig op til en meget omfattende Virksomhed med Møllemaskiner og Dampkedler.

Søndergades andet Hjørne mod Alléen var Købmand Rosenstands, der havde en køn Forhave mod Alléen. Det tredje Hus i Gaden var General Steinmanns, indtil det købtes af Frich. Her var altsaa ogsaa Skilderhuse med Skildvagter. Søndergade var ellers en Gade uden Betydning og saa at sige uden Butikker. Fodgængere kunde jo nok, naar de var kendt, benytte den; men det var vanskeligt at forklare fremmede, hvilken Vej de skulde gaa for at naa Torvene.

Naar man fra Banegaarden havde passeret den omtalte Sti mellem Gartnerhavernes Hække, var gaaet over Sønderallé, forbi Frichs og General Steinmann, havde passeret Østergade og var kommet et Stykke ned ad Søndergade, kom man til den meget stejle Bakke, som førte ned til Fiskergade, derefter maatte man et lille Slag til højre indtil Fiskergyde, der via Fiskerbro førte over Aaen til Aagade, saa til venstre ad denne, til Stentrappen førte op i Højden, hvor man løb lige paa Hotel Skandinavien; man maatte saa et lille Stykke til højre ad Barbergyden, inden man kom ind paa Kødtorvet (nu Sct. Clemenstorv). Her stod et Par Gange om Ugen Byens Slagtermestre, der paa Træborde faldbød deres Varer. Slagtermestrene havde alle rent hvidt blodbestænket Forklæde. Det Kød, man købte, blev tilbragt af flotte Slagtersvende ligeledes i hvidt Forklæde og med Varerne i Trug, som bares paa den ene Skulder, eller Mesteren kom selv med det.

Naar man fra Søndergade ad Sønderallé gik videre mod Vest, havde man paa venstre Haand Kirkegaarden med Indgang i Hjørnet ved Frederiksport. Lige overfor Kirkegaarden laa mellem Pistolstræde (nuværende Asylvej) og Frederiksgade S. M. Holsts Gaard,

en herlig gammel Bindingsgaard, som nu er overført til »Den gamle By«.

Frederiksgade var og er en meget smal, kroget og bakket Gade. Som Landevejsgade havde den en betydelig Færdsel, der fra det store Opland gennem denne førtes ned mod Aaen over Frederiksbro og Immer-

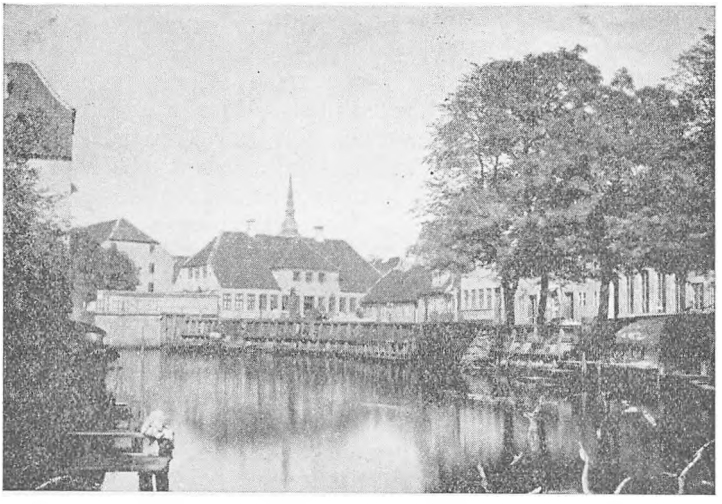

Aaen mod Immervad med Hammershøjs Gaard i Baggrunden.

vad til Byens Midte, Torvene. Men de fleste af Egnens Bønder havde deres Købmænd, og naar de kom med deres fuldtlæssede Vogne, saa kørte de ind til Købmændene, der ved Frederiksport ligesom ved de andre Byporte (Minde-, Vester-, Munke-, Nørre-, Studs- og Mejlgadesport) havde deres Købmandsgaarde tæt indenfor Byportene. Gaardene var rummelige; men de Dage, da der kom mange, maatte Vognene alligevel, naar de var aflæssede paa Købmandens Lager, stilles i Rækker paa Gaden, indtil hen mod Aften, da de atter skulde læsses med de Varer, der skulde hjem.

Foruden S. M. Holsts Gaard var der ogsaa ved Frederiksport adskillige gamle Gaarde med Bindingsværk og Svaler til Gaardsiden. Koldings, Rasmussens og Splids. Kom man længere ned i Gaden og havde

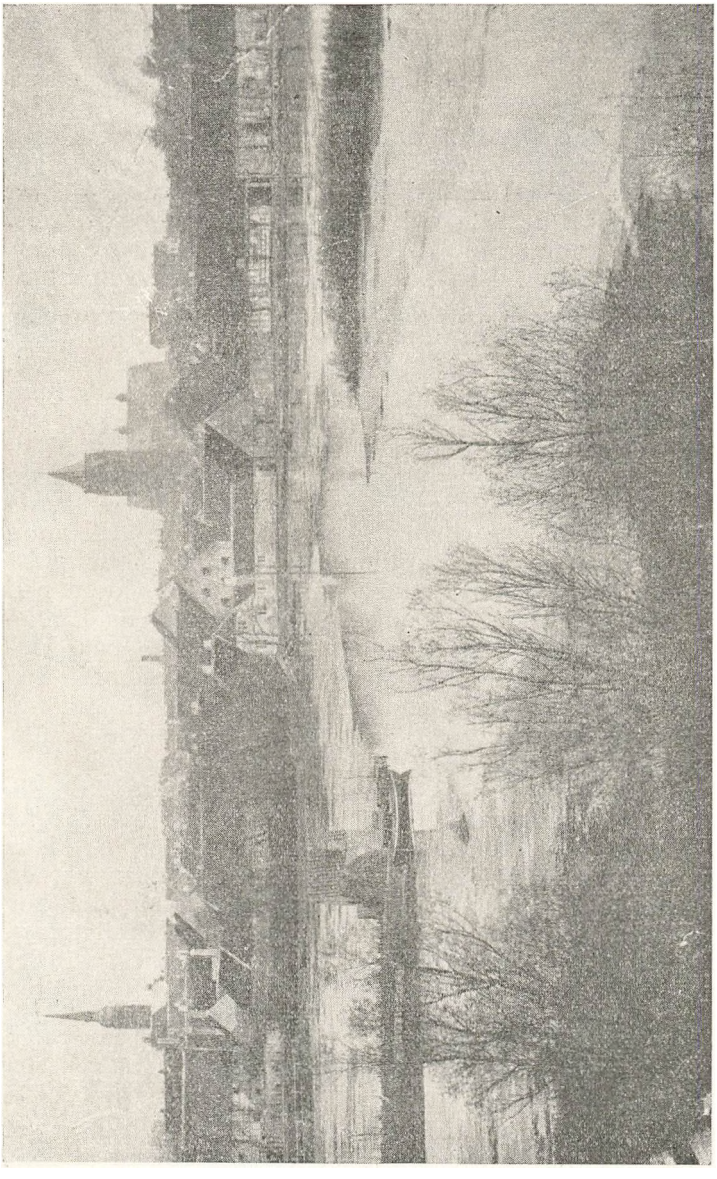

Mølledammen 1870.

passeret Østergade, havde man paa højre Haand Møllers Sæbesyderi og Lysestøberi, til venstre Wissings Garveri og Balles Bødkeri og Røgeri. Lidt længere nede paa Bakken laa bag en sirlig Have en tilbagetrukken Villa, Dr. Büngers, bag hvilken der var en meget stor Have, som gik ned til Aaen.

Helt nede ved Frederiksbro laa paa venstre Haand Christensens Jernstøberi. Lige overfor Holms Farveri. Paa den anden Side af Broen laa til venstre Schourups betydelige Isenkramhandel, og paa Hjørnet af Lilletorv den Secherske Gaard, nu overflyttet til »Den gamle By« som »Borgmestergaarden«.

Naar man fra Frederiksport gik videre ad Alléen, nu Vesterallé, den Gang »Bag om Byen«, havde man paa venstre Haand Dragonernes Ridebane. Her var allerede i Begyndelsen af 60erne bygget et stort Ridehus i Hjørnet ved Frederiksallé. Noget længere nede var en Del af Fattiggaarden bygget. Til højre havde man Udsigt over Bispetoften mod Aaen. Ud mod Bispetoften vendte Bagsiden af de store Købmandsgaarde paa Frederiksgade. Man kom nu videre ned til Mølledammen, der gik tæt ind til Vejens Lindetræer, saa man om Vinteren kunde sidde paa Vejkanten og spænde Skøjter paa. Man passerede saa Slusebroen og Møllebroen, og her susede Vandet ind under Møllehjulet, saa kom til højre Aarhus Mølle, saaledes som vi kender den ude fra »Den gamle By«, dog med den Forskel, at nu er alt malet med de oprindelige Farver; den Gang var det hele graat i graat. Vejen gik ikke klods op ad Møllen. Nej, der var Plads til en Stump Forhave og udenfor Havedøren var en rummelig Platform med pynteligt Jernstakit, der dog gjorde et noget paaklistret Indtryk. Hovedindgangen var en lille lav Dør lige ved Porten. Kønnest var det hele i Grunden, naar man naaede helt ind i Gaarden og saa Bagbygningerne. Ogsaa her blev der paaklistret nogle hæslige Udvidelser. Mærkeligt nok; Familien Weis havde igennem flere Generationer udvist stor Smag og Kunstsans. Vi naaede nu helt hen til Vestergade. Her havde Mølledammen i Tidens Løb afsat Klæg, saa der havde dannet sig et rørbevokset Stykke,

gennem hvilket Dammen havde dannet sig som et Aaløb. Her var Vandet friskt, og der var bygget en Baadebro ud i Strømmen, hvor man hentede Vand, naar Husmødrene skulde vaske. En Arbejdsvogn med to store Tønder kørte ud her, og Tønderne blev pumpet fulde af friskt blødt Vand. Der var jo intet Vandværk den Gang. De fleste Gaarde havde Brønde med Pumper; men ofte var Vandet ikke godt, og oftest var det haardt Vand, saa man maatte samle Regnvand, hvis man ikke vilde hente det andetsteds fra. Paa Gaderne var der hist og her Pumper med godt Drikkevand, og disse var meget søgt. F. Ex. Klostergade ved Hjørnet af Volden.

Bag Aarhus Mølle var der en meget stor og smuk Have, der gik ud til Aaen, hvor Vandet brusede fra Møllehjul og Sluser; over Aaen saa man hen over Bispetoften, i hvis Baggrund skimtedes en Ruin. Denne laa i Rées Have, en meget stor og smuk Have, der hørte til Rées Gaard paa Vestergade. Denne Have strakte sig med en Bro over Aaen og op ad Bakken mod Frederiksgade, og her oppe paa det allerhøjeste laa Ruinen. Tobaksfabrikant Schmalfeldt havde ogsaa Have, og i denne laa en lille Tepavillon i Empire. Denne er bevaret i »Den gamle By«.

Da Møllen i 1873 ophørte at være Vandmølle og blev Dampmølle, ændredes alt paa dette Sted. Vandstanden blev sænket, Mølledammen forsvandt. Ingen Skøjtebane, intet brusende Vand, en kedelig trist saakaldt Mølleeng kom frem; men den var ikke saftig grøn; Nej, det var i mange Aar en Losseplads, som det gjaldt at faa opfyldt til Bebyggelse. Det endte med Museum og lange lige Gader, Godsbanegaard etc.

Fra Banegaarden førte Banegaardsvej op til Frederiksallé; Frederiksallé var den eneste Gade, i hvilken der førte Bro over den dybe Jernbaneslugt. Paa Hjørnet af Banegaardsvej og Frederiksallé opførtes paa denne Tid en stor Hjørnebygning, ellers var der tomt. Kirkegaarden opfyldte næsten hele Karréen, den havde et smukt lille Kapel og mange kønne Gravmæler. Et Par Grave over Officerer, der var faldet i Krigen, var altid smykket med et lille Dannebrogsflag.

Var man kommet forbi Dragonernes ny Ridehus, kom man til Jødekirkegaarden. Den var ikke ret stor, for Aarhus havde den Gang ikke ret mange Jøder. En jødisk Familie havde pr. Brev bestilt en Gravsten over et kært Familiemedlem. Da den var opstillet, viste det sig, at Stenhuggeren, for at gøre det rigtig smukt, over Navnet havde hugget et stort fint Kors. Dette maatte naturligvis straks fjernes, men endnu ser man i Stenen over Navnet en Fordybning.

Spanien hed den Gade, der fra Sønderallé fortsatte Dynkarken. Her passerede man Amtmandshaven og Amtmandstoften, hvorefter en Vej førte op til Banegaarden, den gik mellem Gartner Ehlers' Have og Jernbaneterrænet, og forbi Godsbanegaarden. Derefter kom man i Spanien under Havnebanen gennem en Viadukt, der paa hver Side havde en tøndehvælvet Gang for Fodgængere. Talte man højt i disse, gav det kraftig Genlyd til stor Fornøjelse for Børnene, mens et mægtigt, men i Reglen løst Rendestensbrædt i Gennemkørsten var en Rædsel for alle Heste.

Havde man passeret Viadukten, havde man paa venstre Haand »Den spanske Vagt« (spansk Besættelse i 1808), hvorfra en lille Gyde førte ned til Grønland, hvor Søbadeanstalten og Gasværket laa. Grønland havde ogsaa en Viadukt under Havnebanen til Toldbodgade. Spanien og Grønland havde hver en Række Smaahuse, væsentligt beboede af Fiskere og Søfolk. Her samledes da ogsaa hver Fastelavns Mandag »Sluppen«, et Optog af Søfolk, der under Reel og Hurraraab førte en granpyntet Baad, der stod paa en Vogn, trukket af et Firspand. En Snes store Flag, venligsindede Nationers, deltog i Optoget. En Sværm af Indsamlere hentede i alle Huse, Optoget passerede, de Penge, som man med Glæde ydede dette populære Optog. Alle var ens paaklædt i sorte Benklæder hvid Manchetskjorte rødt Skærf og høj Silkehat. I Baaden sad en Admiral med trekantet Hat, (Scheiby, til daglig Dampskibsdrager, en meget populær Mand) en Baadsmand med Guldtresse om Kasketten, og han fløjtede, naar der skulde sættes i Gang eller holdes stille. Ud for de Folk, der havde Skibe i Søen, og som derfor

formodedes at give godt Bidrag, blev der spillet om og danset tre Gange, for der var ogsaa Spillemænd i Baaden foruden Søfolk med pyntede Baadshager o. l. Indtægten gik til gamle Søfolk.

Der hvor Spanien og Grønland støder sammen laa til venstre det gamle Ridehus, et Kalkværk, Ride-

Sct. Nicolaus Kilde.

banen, der afsluttedes ved Sømfabrikken. Paa højre Haand i Spanien havde man Etatsraad Bruuns Jægergaarden med sin store Have. Op til den og forbi den førte Jægergaardsvej, der meget hurtigt til venstre afgav Marselisborg Allé, som i lige Linie førte ud til Marselisborg. Imellem denne Allé og Strandvejen laa Wallensteins Skanse, der under Trediveaarskrigen var benyttet af Wallenstein. I Begyndelsen af 70erne var der allerede taget et godt Nap ind i den fra Landsiden. En mægtig Grusgrav havde afgivet sit Indhold; den havde leveret Grus til alle Aarhus Gader og Bygninger. En gammel hvidhaaret Mand, Wilhelmsen, som under Treaarskrigen havde været Herregaards-

skytte, passede »Sandgraven« og opkrævede Gebyrerne. Ud mod Strandvejen bevarede Skansen hele sit dystre Præg og fulde Højde. Den laa som en skærmende Baggrund for Chokoladefabrikken Elvirasminde, der laa paa Strandvejens højeste Punkt lige overfor den forsænkede Sømfabrik.

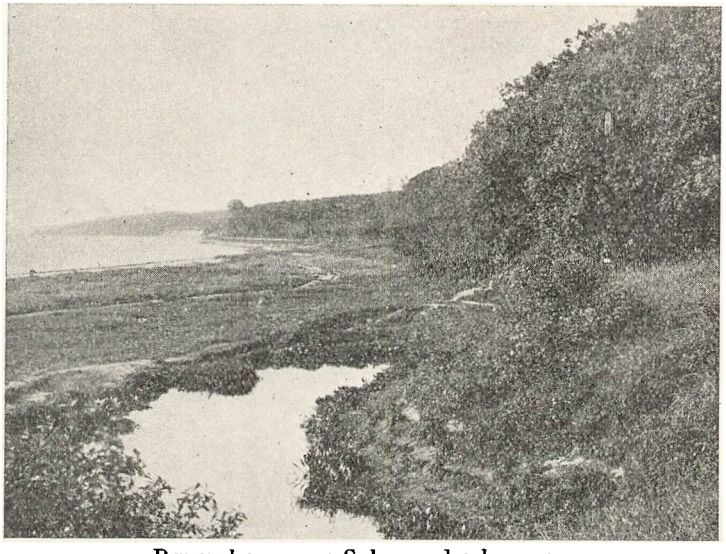

Røverskoven og Salamanderdammen.

Var man kommet forbi disse to Fabrikker kom der en kuplet Skraaning ud mod Stranden. Fiskerne spredte her deres Garn til Tørring. I Skraaningen var en Kilde, Sct. Nicolaus Kilde med dejligt frisk Vand. I gamle Dage ansaas den for at have helbredende Egenskaber. Derefter faldt Strandvejen hurtig ned paa det lave; en Poppelallé gik til højre op til Marselisborgallé og ramte denne lige udenfor Gaarden, hvis Indkørsel betegnedes af et Par kalkede Murpiller med Zinktag. Strandvejen klemte sig derefter ind mellem Havreballeskoven, populært kaldet Friheden, og et lille bakket Skovhjørne, som man kaldte Røverskoven, med nogle mærkelige forkrøblede Træer, et rent Vild-

nis, men en dejlig Legeplads for Børn. Her tilbragte vi ogsaa mange glade Eftermiddage med Leg, eller vi fiskede Hundestejler, Haletudser og Salamandere i den lille Dam, som laa paa Stranden nedenfor Røverskoven. Noget længere ude, hvor Vejen gik fra til Holme, laa Louisenhøj, Enkebolig for Marselisborg,

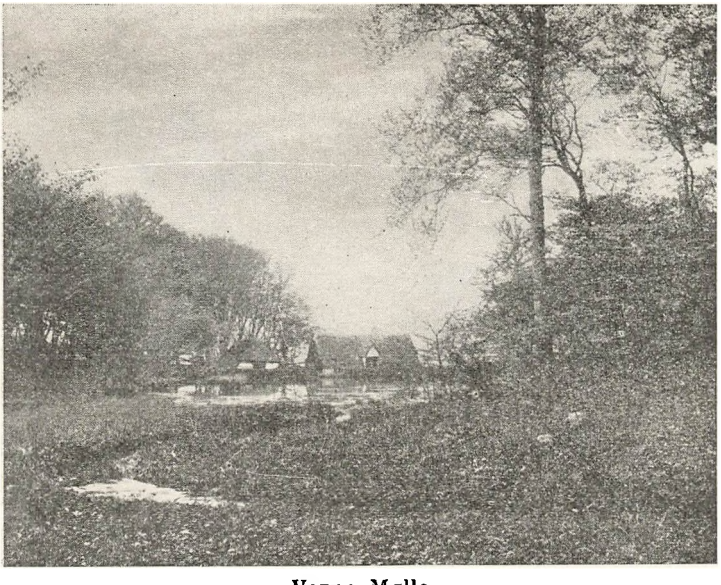

Varna Mølle.

en lav Villa i en stor smuk Have umiddelbart op til Skoven. Her boede i mange Aar General Müller (hans Erindringer udgivet af Dattersønnen Bodenhoff). Senere blev den i mange Aar Bolig for Maleren A. Fritz. Forbi Louisenhøj førte en dejlig Skovvej, Holmevejen, der krydsedes af Hovedvejen fra Marselisborg Gaard gennem Friheden til Frederikshøj Kro, Danielsens, der foruden at være Landevejskro tillige var et Udflugtssted fra Byen. Den var kendt som et godt Madsted, og den havde en stor Have med smuk Udsigt over Bugten og med mange Borde, hvor Gæsterne selv kunde dække op med medbragte Madkurve; fra Da-

nielsens fik man saa Vand paa Maskine. Paa den Tid var det den gængse Metode for en Skovtur. Bagefter legede man saa Enkemand paa Plænerne under de nødvendige Angstskrig; men hvor man morede sig! Den første Vej, man kom til fra Holmvejen, førte forbi et Teglværk og saa gennem den Skov, som nu er en Del af Mindeparken, en Skov, som man nødig passerede i Mørke. Der var en Gang begaaet et Mord.

Marselisborg Gaard.

Inden Strandvejen bøjede ind i Landet bort fra Stranden, laa højt oppe paa en Skraaning et Bøgeparti med smukke, slanke Bøge, der i den sydlige Ende sprang frem som et Forbjerg, bærende stolte Bøge, de saakaldte Sømærker. De tvang Strandvejen til at svinge i en Bue udenom, saa der stadig paa dette Sted maatte kæmpes med Bølgerne. Sømærkerne dannede et henrivende Punkt i den smukke Strandlinie; men den senere Udvidelse af Vejen paa Grnnd af den forøgede Trafik tog hele Forbjerget.

Kom man fra Marselisborg Allé gennem Leddet med de hvide Piller, havde man hele Marselisborg Gaard liggende for sig, mange spredte Bygninger mere lignende en Landsby end en Gaard. Selve Hovedbygningen var lav, trefløjet, enetages med den væsentlige Beboelse i Midfløjen og den sydlige Fløj, der blandt andet rummede Havestuen med Udsigt over Engen til Skoven. Der var en stor Have med en gammel Lindeallé, der førte til Skoven, og mange

gode Frugttræer. Ladegaarden laa som almindelig lige for Midtfløjen, men adskilt fra denne ved en Dam og en Række Linde. Bag den store Lade, mellem den og Kørevejen udenom Gaarden til Skoven, laa ogsaa en Dam, der var til stor Fryd for Byens Drenge. Der sejlede vi med vore Legetøjsskibe, og der løb vi paa Skøjter, indtil den Dag, da den skulde ises. Folkelokaler og Mejeri var i en Gaard bag Hovedfløjen, Hønseriet i en Bygning for Enden af Dammen.

Naar man ad Jægergaardsvej var kommet forbi Jægergaarden, gik der en Markvej til venstre ud til et meget stort treetages Hus, Sukkerhuset, oprindelig bygget til Sukkerfabrik, senere anvendt til Infanterikaserne, saa til Pakhus, Artillerikaserne og nu havnet i Aarhus Oliefabriks store Bygningskomplex, hvor det nu vender ud mod Brammergade. Med Gavlen mod Jægergaardsvej laa lidt længere henne et Par lange hvide Huse, hvor man endnu havde Svinehold, vi kaldte dem Grisens Hus, og endnu længere henne gik en Vej op til Kaptain Dalgas' Villa, der havde en mægtig Have og Planteskole.

I Frederiksallé laa, naar man havde passeret Jernbanebroen og Udmundingen af Jægergaardsvej, nogle lave Huse helt ud mod Marselisborg Skellet. Der udenfor kom den smukke Magdalene Mølle, hvorfra der gik Vej til venstre til Marselisborg Gaard og til højre til Fiskerhuset, et lille Beværtningssted, der laa smukt ved Aaen med Udsigt over Brabrand Sø og Aaby Enge. Lidt længere ud ad Skanderborgvejen passerede Sydbanen i Niveau Vejen. Her var paa den Tid — for mig — Verdens Ende.

Jeg vender tilbage til selve Byen. Ad Stentrappen fra Aagade kom vi op paa Kødtorvet, hvor Slagterne stod med deres Kød. Her laa til venstre Hotel Skandinavien, der da kun var halvt saa stort som nu, og nærmest var et Landmandshotel. Paa samme Side dannede en toetages graa Gaard Hjørnet til Storetorv. Den havde mange Butikker; Sophus Birchs Cigarbutik, Skomager Kjær, Manufakturhandel i Hjørnet, som Jacob Sand havde en Tid, saa mod Storetorv en morsom Boghandel, Boghandler Levins. Denne Butik havde

et karnaplignende Vindue. Paa Kvisten var Atelier for en Fotograf. Efter denne kom Røses Gaard og saa Løveapotheket, en pragtfuld gammel Bygning med høj Trappe op mod en smuk Portal. Bygningen havde kun to Etager, men Port. Der var flere gamle og smukke Huse paa Torvet. Jeg mindes et ogsaa med høj Stentrappe op til Købmand Døckers Galanteri-

Store Torv med det gamle Løveapothek.

handel, og paa Lilletorv en lignende høj Trappe op til Købmand Hammershøjs Butik. Paa Kødtorvets modsatte Side laa den samme Bygning, som er der endnu, men med smaa Ruder, for det var jo ikke Forretningskvarter. Men her paa Hjørnet af Kannikegade begyndte dog ret tidlig Købmand Baumgarten en Mode- og Manufakturhandel. Kannikegades andet Hjørne havde Købmand Svendsens Kolonialhandel. Derefter kom et Par Beboelseshuse; i et af dem var en Bundtmager Warming, saavidt jeg husker, og saa kom Købmand Skovbyes Hjørne ved Domkirken. Modsat denne, altsaa paa Nordsiden af Storetorv laa den lille kønne Nationalbankens Filial med Gavlen ud mod Dom-

kirken og Indgangsdøren i Gavlen. Saa kom Bispensgade, der førte til Rosensgade og derefter Hotel Royal, den Gang en net 3-Etages Bygning med Port, som førte helt igennem til Rosensgade under Hotellets Dansesal og Selskabslokaler. Indgangen til Hotellet var i Porten. Her regerede Hotelejer Larsen, en jovial og meget elskværdig Mand, afholdt af alle og en meget dygtig Mand. — Royal var kendt som Provinsens bedste Madsted. Den Gang spiste man stærkt og drak ikke mindre. Til en Festmiddag var 7 à 8 Retter med tilhørende Vine ikke ualmindeligt. Prisen var gerne 5 Rigsdaler, naar der skulde Champagne til. Da Larsen en Gang blev spurgt, om der ikke kunde indsættes endnu en Mellemret, svarede han: »Ih jo, det koster ikke mere. For de Folk, der kommer paa mit Hotel, har som Regel kun een Mave hver, og der er da en Grænse for, hvor meget de kan stoppe i den«. Ned langs Torvet havde vi saa Koppels Manufaktur, Hahns og Mehls samt endelig ved Volden Emil Sechers Manufaktur. Derefter mellem Volden og Badstuegade Borgporten med M. G. Bechs Gaard, af hvilken adskillige Fag i 30 Aar har været oplagret i »Den gamle

Store Torv, Hjørnet af Marens Smeds-Gyde, hvor der nu er Biografftheater.

By« og har ventet paa den Genopførelse, der fandt Sted i 1946. Efter Borgporten kom paa Lilletorv Den Meulengrachtske, ogsaa efter en senere Ejer kaldt Den Gerdesske Gaard, som altid var anset for en af Byens fornemste Privatbygninger, hvor Kongerne boede, naar de kom paa Besøg i Byen; saa kom Hammershøjs, senere Ellermanns Hjørne, til Guldsmedgade; den vestlige Side dannede en lav toetages Bygning, hvor der i Reglen boede en Manufakturhandler.

Paa Sydsiden, Hjørnet af Immervad, laa H. W. Sechers Gaard, der i 1908 blev nedrevet, anvendtes i 1909 paa Landsudstillingen som dennes historiske Afdeling under Ledelse af Translatør Holm, der senere med den som Begyndelse i den smukke Park paa Vesterbro skabte det nu verdensberømte Købstadsmuseum, »Den gamle By«.

Paa Immervads andet Hjørne laa Bybergs Manufakturhandel. Der udenfor paa Gaden handlede Spjatcecilies Datter med Slik, størknet Sirupsmasse i langtudtrukne blaa Kræmmerhuse, Sukkerstænger og lign. Moderen havde haft Forretningen tidligere og bar Navnet, ogsaa i Tiltale.

Smaagaderne Guldsmedgade og Tangen førte begge til Klostergade og Munkegade og Munkeport. Fra Vestergade førte mod Nord nogle Smaagader ind til Frue Kirkeplads og mod Syd Møllestierne ned mod Aaen, hvor der var Gartnerhaver og Bleggaard. Gennem Vesterport kom man til Grisetorvet, hvorfra Brendstrupvej (nu Langelandsgade) gik nordpaa og Nørreallé hegnet af Langballes Teglværk og Gartnerhaver som Bygrænse mod Nord. I en af Gartnerhaverne paa Hjørnet af Munkegade havde Gartner Thomsen bygget en meget smuk Beboelsesvilla.

Vestergade og Vesterport havde ogsaa mange store Købmandsgaarde, Mørchs Gaard, den Réeske Gaard med den store Have, som gik over Aaen, (Gangbro), og havde den pyntelige Ruin højt oppe paa Bakken, længere nede Caspersens Gaard og Købmand Büngers Gaard samt forskellige Gæstgivergaarde. Ud for Munkeport førte en Vej op gennem Byjordene, her højt oppe paa Munkebakken laa nogle Barakker, Byens Koppe- og Koleralazaret, beboet og styret af

en af Byens faa Politibetjente, den almægtige Hr. Tøjberg,

Frue Kirke og Kloster laa godt gemt inde bag Vestergades Bygninger. Vi passerer over Frue Kirkeplads gennem en smal Gade, Nygade. Der er Rendesten midt i Gaden. Husene er saa lave, at man overalt kan naa Tagrenden, hvis der da er en saadan. Der møder vi en lille sirlig Dame med flade Bruneller, bitte smaa Fødder, paa hvilke hun bevæger sig gratiøst uden at se til nogen. Hun har et blegt, ganske kønt Ansigt under en stor, gul, stivet Kysehat. Det er en af Byens Originaler, Jomfru Hjernø, Modellen til Sophus Bauditz' Jomfru Ginge i »Krøniker fra Garnisionsbyen«. Grønnegade og Klostergade havde væsentligst mindre Beboelseshuse, men der fandtes dog et Par større Købmandsgaarde, Lassens lige for Klostret og Langes lige for Guldsmedgade. De havde begge Baggaarde og Haver helt ud til Alléen bag om Byen. Ved Siden af Langes laa en smuk gammel Gaard, der i Mands Minde stadig havde været Lægebolig. Det er den, jeg har boet i et halvt Hundrede Aar. Langes Gaard gik for største Delen med til at føre Guldsmedgades Forlængelse igennem. Den, jeg kom til at bo i, blev Hjørnebygning til den ny Gade, men det skete først i 1892.

Fra Borgporten førte to Gader, Volden og Badstugade. Disse var paa den Tid ret stærkt trafikerede, navnlig Volden. Den havde derfor ogsa mange Butikker. Nielsens paa Hjørnet af Rosensgade var en stor Isenkramhandel, Oettinger, Byens eneste Bandagist, Sørensens Tobaksfabrik og Udsalg. I en Port staar Tossefrants: »Gi' mig en Gar«. Det var en halvgammel Smedesvend, der havde sit Tilhold hos Beslagsmeden i Baggaarden, men Frants duede ikke til ret meget, for naar Gnisterne fløj fra Essen i Baggaarden, og Gaarden var fuld af Heste, stod Frants i Porten, og blev ovenud lykkelig, naar nogen gav ham en Cigar. Naturligvis blev der ofte gjort Løjer med ham, og saa blev han vred.

Hvor Volden ramte Klostergade, og denne sidste stødte sammen med Forlængelsen Graven, som gik

til Mejlgade, fortsattes Volden som Studsgade til Studsgadesport. Studsgade afgav til venste Paradisgade med Haandværkerforeningen og Friskolen, en efter den Tids Forhold meget moderne Skole, den første, der var bygget, efter at den gamle Friskole i Vestergade, nu Spinderi og Væveri i »Den gamle By«, var den eneste.

Lige for Paradisgade i Studsgade boede »Jødetrine«, Fru Arendsen, hvis Moder havde tjent hos en Jøde, men som ikke selv var Jøde. Hendes Kransekage var berømt, og hun sendte Kransekage til det engelske Hof, saavel som det danske. I hendes Stue var der som blæst, Gulvet hvidskuret, de polstrede Møbler overdækket af rene hvide Lærredsstykker. Man gik ikke ind mere end een Gang med snavsede Ben, nej, man blev pænt staaende paa Maatten, medens Jødetrine i et tilstødende Værelse hentede Kagerne, blandt hvilke foruden Kransekagen nogle Butterdejgs fyldt med Æbler var berømte. Ved Højtiderne og ved Konfirmationer var det en Naadesag at faa Kransekage; den maatte bestilles meget længe før.

Naar man nærmede sig Studsgadesport, passerede man Borrebækken, der kom oppe fra Byens Jorder, gennemløb Anlæget Vennelyst, passerede gennem Nørrebrogade i aaben Rende med smaa Broer over, forbi Justitsraad, Herredsfoged Lunn's smukke Hus, hvor der var Herredskontor, gik tildækket under Studsgade, hvor Møller boede »i Bækken«, viste sig atter træoverdækket i en Port i Mejlgade, og styrtede saa ud fra Mejlgade i aaben Rende i Havet. Fra Studsgade førte en trang Smøge til Mejlgade, den hed Snævringen. Saadanne smaa Gangstier fandtes ogsaa andre Steder i Byen. En gik fra Fredens Torv til Sønderbakken, den dannede Bagudgang fra Haverne i Østergade og Fiskergade. Stien fortsattes paa den anden Side af Sønderbakken, hvor den hurtig bøjede mod Syd og dannede Skel mellem Ejendommene paa Søndergade og Frederiksgade.

Lige for Studsgadesport laa en meget smuk Patriciergaard, Raaes Gaard, senere Wistofts Gaard, den er der heldigvis endnu. Lidt længere mod Vennelyst laa til-

bagetrukket med Have foran en høj hvid Bygning med Jernvinduer, det tidligere Sommerlyst, hvor der var optraadt Beridere. Nu var den blevet Skole, Meilings Skole, senere Fengers. Vennelyst var kun et lille Anlæg, men med mange kønne Træer. Indgangen dannedes af en galgeagtig Port, og oppe i Anlægget laa en lav Restaurationsbygning. (Den senere, vidunderlig smukke Udvidelse skyldes Apotheker Meyer's Initiativ).

Høegh-Guldbergs Gade, der gik op langs Vennelyst, havde næsten ingen Bebyggelse. Her havde dog Konsul Herskind opført en Villa, som han kaldte Sølyst, efter hvilken Sølystgade senere blev opkaldt. Hvor Konsulen fik Søen fra, ved jeg ikke. Denne Vej førte op til Galgebakken.

Fra Studsgadesport førte en Gade, Knudrisgade, blindt til Knudrisbakke, hvorover man ad en skyggefuld Sti og en Bro over Sandgraven kunde naa Trøjborg, halvvejs til Risskov.

Ved Studsgadesport laa Gæstgivergaarden »Jylland«.

Naar man fra Mindegade og Fredenstorv havde passeret Mindebro, en meget smal Træbro over Aaen, stod man i Revet og havde Skibssmed Quist's Gaard ligefor. For at komme til Havnen skulde man et Stykke til højre, til man naaede Toldboden, der i Linje med Børsen begrænsede Dampskibsbroen. Havnebanen kom ad en Svingbro over Aaen, passerede mellem disse Bygninger og Dampskibsbroen og fortsattes nordpaa i Havnegade, som havde enkelte store nybyggede Gaarde, men ellers Bagsiden af Haver. Det var et meget begrænset Antal Dampskibe, der paa den Tid anløb Aarhus Havn. Københavnsdamperen, Hjulskibet »Kjøbenhavn«, ført af den joviale Kaptajn Broch, Broges Svoger, gjorde to Gange ugentlig Dagtur, en lille Damper, »Falster«, der ligesom den første tilhørte Det forenede Dampskibsselskab, gik et Par Gange ugentlig til Korsør og Det jydsk-engelske Dampskibsselskabs »Hengest« og »Horsa« førte levende Kreaturer, Smør og Korn til England og kom hjem med Kul.

Gik man videre ad Havnegade, kom man til Skolebakken, en Forhøjning over Stranden nedenfor Kathedralskolen, fra hvilken man havde en henrivende

Udsigt over Bugten til Mols og Helgenæs. Skolebakken ophørte ved Sct. Olufs Kirkegaard, hvor Bølgerne slikkede op i den lerede Jord og ikke sjældent blottede Knogler af de begravede.

Gik man fra Mindebro op ad Skolegade, passerede man først Konsul Sejersens Gaard, derefter en morsom gammel Bygning, hvor Trappe, Forstue og Butik var belagt med stærkt slidte, gule Lerfliser. Det var Bager Frydensbergs Butik, der var yderst proper og indeholdt godt Brød. Hvorledes Bageriet var, er ikke godt at vide; men den Slags tænkte man ikke meget paa den Gang. Tæt ved laa Manufakturhandler Packness', senere Vinhandler Dynesens statelige Gaard.

Lige for denne førte Kannikegade op til Kødtorvet. Her laa Snedker Ørums Gaard paa Hjørnet med Hals's Viktualiehandel, hvor den sirlige Madam Hals selv stod bag Disken, skar ud i Skiver Rullepølse, Skinke, Leverpostej og meget andet, som hørte til et Frokostbord. Ja man spiste nu ikke Frokost den Gang i Provinsen. Nej, det var altid Middag Kl. 12 og Aften Kl. 6-7; men hertil var Hals' bekendte Pølser jo ogsaa anvendelige. Rent og propert af første Klasses Varer var alt lavet. Straks derefter kom Teatret, en gammel graa Kasse med faa Vinduer og mange Døre. Foruden Dørene ud til Gaden, havde det ogsaa en Dør paa Bagsiden ud til Haven eller rettere til Polyhymnias Keglebane, ad hvilken man, naar Polyhymnias Fester var begyndt i Teatret, let kunde komme ind i Klubbens Selskabslokaler. Klubben Polyhymnia var nemlig den næste Bygning paa Kannikegade. Den laa noget tilbagetrukket, saa man saa næsten hele Teatrets Gavl. Klubben var en ret lang toetages Bygning med Dør midt paa. Festlokalerne var paa den Tid i Stueetagen hvor der var en meget smuk Festsal. I det store Lokale foran denne holdt Fru Price og hendes Datter, Amalie Hagen, Danseskole nogle Maaneder hvert Aar, og der lærte man at gaa og at danse, samt selskabelig dannet Optræden.

Paa den anden Side af Gaden kom Bispegaardens Mur og Indkørsel. Fra Indkørslen førte en kort Allé ind til Gaardspladsen, der var meget rummelig og paa

de tre Sider omgivet af brunligt kalkede Huse. Hovedbygningen, der vendte mod Domkirken, var paa to Etager, den nederste noget lav, saa man gik lige ind uden at skulde op ad Trappetrin. Til venstre laa nogle Udhuse og en Længe, der hørte til Nabogaarden ved Domkirken. Havde man paa Kannikegade passeret Bispegaarden, kom en statelig, rødkalket Gaard med Indkørselsport, General Juel's Gaard, hvis Have laa lige overfor paa modsatte Side af Gaden, hvor nu Aarhuus Privatbank er bygget. Efter denne Gaard kom et smukt lille Hus (nu Farverens Hus i »Den gamle By«), og saa Købmand Svendsens Hjørne til Kødtorvet.

Men fortsatte man videre ad Skolegade, traf man ogsaa der paa interessante Ting. Herredsfoged, Cancelliraad Rasmussens, der med et rundt Hjørne sprang frem foran den foregaaende, Vognmand Jacobsens, og en, der sprang endnu længere frem og indsnævrede Gaden, begge var smukke Bindingsværksgaarde (nu købt af Domkirken og restaurerede, huser Domkirkens Varmeapparat). Den anden Side af Gaden indtoges af en Del Smaahuse og derefter af Bispegaardens Havemur, en høj Mur, indenfor hvilken der stod en Række store fuldkronede Lindetræer. Muren bøjede om ved Domkirkepladsen og gik over i Bispegaardens lange Façade. Længst henne blev Gaden kun nogle faa Meter bred og videde sig ved Bispegaardens vestre Gavl ud igen, og her dybt inde var fra Gaarden en smuk Laage med nogle Stentrin og et Klokketræk, Indgangen til Bispen, og dennes Overgangsdør til Kirken. Saa kom der et Par morsomme Huse med Gavlene ud mod Gaden, Vinhandler Larsens og Konditor Weinschencks. Paa Domkirkegaardens Østside laa Kathedralskolens lange, smukke Bygning og Rektorboligen. Paa Nordsiden Raadhuset af 1857 og Stiftsprovstegaarden, der havde Have mod Nationalbankens Filial.

Storetorv var Byens egentlige Centrum. Her holdtes Torvedage hver Lørdag, og det var dengang ikke alene Omegnens Handlende, der kom ind og stod paa Torvet, nej ogsaa Byens egne Slagtere, Gartnere, Fjerkræhandlere o. s. v. stod paa Torvet. Her holdtes ogsaa Hestemarkeder og Olsmarkedet (Sct. Olufs Marked),

og under dette 3 Dages Marked var Torvene og Gaderne som en Dyrehavsbakke. Paa Kongens Fødselsdag holdtes her Militærparade. Først kom Infanteriet og stillede sig op paa Sydsiden, derefter de lyseblaa Dragoner med de skinnende Hjelme, saa Borgervæbningen under Købmand Nørretranders, Vaabenbrødrene, og oppe ved Domkirkens Hoveddør samledes en stor Skare af Officerer i mange forskellige Uniformer, Byens og Statens Embedsmænd med Stiftamtmanden og Borgmesteren i Spidsen. Der saa man ogsaa afgaaede Officerer i gamle Uniformer, der mødte Kammerherre Brock og Oberst Brock i Dragonofficersuniformer, der laa flere Generationer tilbage.

Alle højere Officerer modtoges med Fanfarer. Tropperne afgaves højere og højere op, indtil endelig den kommanderende General fik det hele overdraget. Saa holdt han, som det hedder, en varmtfølt Tale for Majestæten, alle raabte Hurra, og der svingedes med Sablerne, hvorefter det hele afmarcherede med munter Musik. Det var et flot og meget yndet Skuespil, ligesaa søgt, som naar Afdelingerne i krigsmæssig Størrelse afmarcherede til Lejren ved Hald.

Mejlgade havde paa højre Haand adskillige store gamle Gaarde, Elmquists, Oliemøller Bangs, Lottrups, Frants Hansens og Kruses. De sidste to var rigtige Købmandsgaarde beregnet paa Bønderne, Bangs var en Oliemølle, Lottrups ligesom Raadmand Liisbergs paa modsatte Side af Gaden Brændevinsbrænderier. Medens Tømmerhandel var den sidste paa venstre Side.

Bagved Raadhuset laa Arrestbygningen omgivet af en 4 Meter høj Mur. Der indenfor var Arrestgaarden, inddelt i smaa Baase, hvor Fangerne kunde nyde den friske Luft. Stort Røre vakte det, da det en Dag rygtedes, at en af Byens af alle kendte Politibetjente, Stein, var anholdt for Tyveri, endnu mere steg Forundringen og maaske ogsaa hos nogle, Beundringen, da det pludselig forlød, at Stein var undsluppet over Muren. Alle maatte ned at betragte de Striber paa Muren, som hans Støvler havde efterladt.

Hele den østre Side af Mejlgade havde Bagplads ud

mod Havet. Her var der et Stenglacis, som i Reglen ved Højvande og Paalandsvind overskylledes; men var Havet lavt, var det naturligvis fristende for os Drenge at foretage en Rejse fra Olufs Kirkegaard til Mejlgades Port; der var imidlertid en Vanskelighed, at mange af de Gaarde, der havde Bagplads ud der imod, havde Hemmeligheder, d. v. s. Retirader hængende som Træhuse ud over Glaciet. Man maatte altsaa haabe paa at være heldig.

Fra Mejlgades Port førte Skovvejen op til Risskov; der var lige udenfor Porten nedenfor Knudris Banke en aaben Plads, og her holdt i Reglen Kapervogne, der for en billig Penge kørte til Skoven, men de kørte ikke gerne, før Vognen var fuldt læsset, saa man kunde godt være Lokkefugl i længere Tid.

Et Stykke op ad Skovvejen laa ved en Slugt Traktørstedet Trøjborg, højt over Havet. Marken mellem Trøjborg og Skoven blev netop paa den Tid beplantet med Bøge, hvorved Skoven fik en betydelig Udvidelse. Slangegangen, som herfra gik yderst i Skoven langs Brinkerne, var overordentlig smuk.

Ude i Risskov var der nede ved Havet en Restauration, Salonen. En saadan var der ogsaa paa Ferdinandspladsen, opkaldt efter Arveprins Ferdinand, der som Chef for Prins Ferdinands blaa Dragoner, havde opholdt sig en Del i Aarhus og bl. a. oprettet Prins Ferdinands Tegneskole, Begyndelsen til Teknisk Skole. Men det var nu ikke paa Ferdinandspladsen, Bourgoisiet kom, nej det holdt til hos Skovfoged Knudsen, hvor der var rejst Borde. Her kom man med Madkurve, fik Vand paa Maskine, ja Madam Knudsens Kaffe og Chokolade var nu ikke at foragte. Saa vandrede man om fra Bord til Bord og aflagde Visitter. Spillede Regimentsmusikken derude, var der mange Mennesker, og saa maatte der gøres noget ekstra og Pavillonen blev bygget. Stedet blev »fint«; der kom Dansesal og Musiktribune baade inde og ude. Der blev holdt store Folkefester, Grundlovsfester, og snart medførte Partistridighederne, at der var Grundlovsfest paa hver af de tre Pladser.

Der var intet Kloaksystem i Aarhus; alt Spildevand

maatte Rendestenene tage sig af, og disse var derfor meget dybe og kunde som Regel magte Opgaven, men Faldet var jo ikke overalt lige godt, og der samledes saa smaa Søer og raadnende Vandpytter, som kun skylledes bort, naar der vaskedes i Gaden, eller der kom et ordentlig Regnskyl. Dette kunde da blive

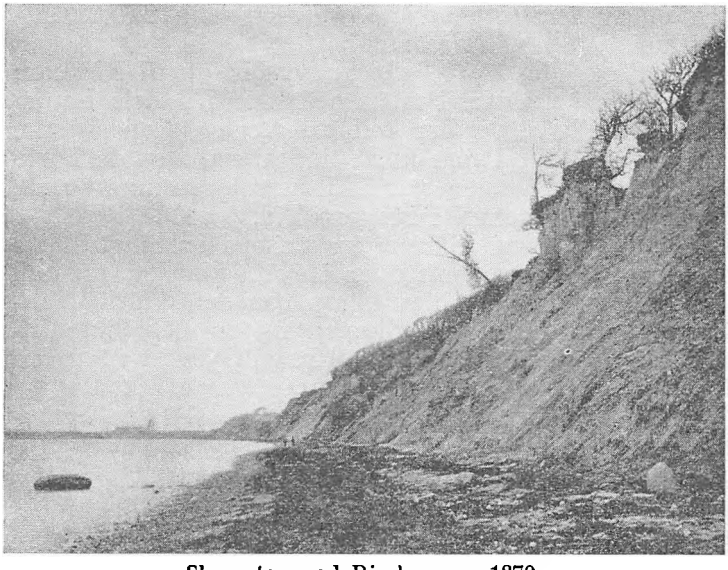

Skrænten ved Risskov ca. 1870.

saa slemt, at Rendestensbrædderne svømmede bort, saa Ejerne maatte ud at lede efter dem, naar Regnen var ovre. Alt gik til Aaen og denne antog de skønneste Farver, idet tre store Farveriers Udflod blandedes deri. Der kom ogsaa mange andre Ting drivende med Strømmen, og Sommerdage, naar Vandmængden var ringe, blev Duften fra Aaen alt andet end behagelig. Saa gik man og ønskede, at Mølleren vilde lukke op for Vandet, aabne Sluserne; men som Regel var der naturligvis kun lidt Vand i Mølledammen, og det skulde jo bruges til Møllen. Det kan nok være, at man gik og ønskede Regn, eller at man kunde faa den Mølle nedlagt.

Naar der kom saadan en rigtig Skylregn, levede man op, men den havde ogsaa ubehagelige Følger, for i de lavt liggende Gader fyldtes Kældrene med Rendestensvand, der blev Oversvømmelse, og da Kældrene dengang ofte var Beboelse og ikke sjældent Salgssteder for Fødemidler, blev der Panik, Vandet maatte bæres op i Spande, et meget brydsomt Arbejde.

Aarhusgaderne var paa den Tid meget slet brolagt, i Reglen med smaa toppede Brosten, enkelte af de nyere med fladt tilhuggede Brosten midt paa Gaden og toppede paa Siderne ud mod Rendestenene. Fortovene havde de fleste Steder faaet en smal Fliserand, medens de ellers havde meget ujævn Belægning.

Færdselen var heller ikke ret betydelig. Det var sjældent der kom en Vogn, og spadserende var mest tilbøjelige til at gaa ud paa de flade Sten midt paa Gaden, naar saadanne fandtes, eller man holdt sig paa Fliserne og gik Gaasegang, hvis man var flere i Følge.

Husene var næsten alle smaa paa en eller to Etager, der fandtes kun ganske enkelte treetages, og Husrækkerne var ret uregelmæssige. I de gamle Bydele var Bindingsværk det almindelige, og de gamle Købmandsgaarde var oftest meget interessante og maleriske. Til Gaardsiden havde mange af dem Svalegange og udvendige Trapper. De nyere Gader havde et meget kedelig Præg; hertil bidrog ogsaa, at det paa den Tid var blevet almindeligt at overkalke Bindingsværket og male hele Huset graat i Stedet for de meget afvekslende Træfarver paa Stolperne. Det eneste, der brød Kedsommeligheden var, at Byggelinien ikke var holdt, snart laa et Hus tilbagetrukket snart en Gavl ud til Fortovskanten, saa man maatte træde ud paa Gaden, for at komme forbi.

Gadefejning og Renovation paahvilede Ejerne. I Gaardene var der Møddingssteder, der ikke alene optog det, man kalder Dagrenovation. Resultatet blev, at ikke alene det mere tørre og Husaffald, men ogsaa det, der senere besørgedes paa W. C., oplagredes, hvorved Hygiejnens Krav ikke opfyldtes, tværtimod. Hensynet til den i Gaarden værende Brønd, som forsynede Beboerne med Drikkevand, og Lugten fra Mød-

dingspladsen, som ca. en Gang om Maaneden om Natten blev tømt af Natmanden ved Fakkelbelysning, krævede nok Forbedringer. Natmanden var dog »Nat- og Dannebrogsmand« (iflg. Dødsannoncen i Stiftstidende).

Alligevel, Aarhus var en forholdsvis sund By. Hertil bidrog utvivlsomt, at den laa lige ved Havet og var en temmelig aaben By, saa Vinden ret kunde feje hen over den og lufte den ud. Bebyggelsen var alt andet end tæt. Saa at sige hvert andet Hus havde sin Have, og mange Steder var der store Haver og stor Gaardsplads. Særlig ned mod Aaen baade bag Frederiksgade og Vestergade var der vældige Haver. Ligesaa paa Klostergade, Studsgade og Mejlgade samt den dengang ny Gade, Fredensgade. Alléerne bag om Byen og Møllestien havde store Gartnerhaver. Vennelyst var Byens eneste Park, og den var endda kun meget lille, men med dejlige Træer og en uanselig Pavillon. Men saa var der jo Skovene, baade med Træer og Pavilloner.

Paa den Tid havde Aarhus endnu ikke Vandværk. Hvert Hus havde sin Brønd, men der var megen Forskel paa Vandet i Brøndene, selv naar de laa tæt op ad hinanden i Nabogaarde, og man hentede tit Drikkevand hos hinanden. Vandet fra Brøndene var ofte ret haardt, saa det ikke kunde bruges til Vask. Det gjaldt derfor om at samle Vaskevand, man satte store Vaskekar under Nedløbene fra Tagrender, eller man besluttede sig til at vaske i Aaen ved et af de saakaldte Tvættesteder; men saa maatte man sikre sig, at Farverne ikke slap de kraftige Farver ud i Aaen, før man var færdig. Nej, man drog hellere op til Mølledammen, hvor der som oftest var Steder med Vand; eller man sendte en Vognmand ud med to store Tønder, der fra det Sted med frisk Vand bragte dette hjem i Gaarden, hvor der vaskedes. En saadan Vask var om Sommeren en stor Dag. Den begyndte gerne Kl. 3 om Morgenen og var sjælden endt før 7 om Aftenen, og der var gerne en 4—5 Mennesker i Gang. Hele Gaarden og tildels Haven var hvid af Tøj, og Humøret var stolt, naar blot Solen skinnede, og Regnen holdt sig borte.

Ved Ildebrand var det meget vanskeligt at skaffe det nødvendige Vand til Sprøjterne. Ildebrand var en stor Fare for Byen, ganske særlig, naar den brød ud i de gamle og sammenbyggede Kvarterer og om Natten.

Havde nogen opdaget Ild, saa gjaldt det naturligvis først og fremmest om at faa Beboerne purret ud og derefter at finde en af de faa Patrouillebetjente; saa skingrede Trillefløjterne gennem Byen, Vinduerne kom op og »hvor er Branden?« raabtes ud. En nævenyttig Mand begav sig til Domkirken, hvor et Reb til Stormklokken kunde løsnes i et Skab ved Taarnets Fod, men undertiden havde Vægteren i Taarnet mod Sædvane ikke sovet og havde selv sat Stormklokken i Gang. Nu var Byen vækket, og snart begyndte et Utal af Vandtønder paa Slidsker, hver trukket af een Hest at indfinde sig, og man kunde høre Sprøjterne, trukket af brandraabende Folk, der altsaa havde haft Mødested ved Sprøjtehusene.

Brandkorpsets Officerer og Ordenskorpset kom nu ogsaa til, saa Slukningen kunde begynde, hvis der var mere, som kunde brænde, og saa hørte man endelig Trommemanden langt nede i Gaden, Bommelummelummelom — Brand! Byens Borgere blev stillet ind i Rækkerne og langede Brandspandene fra Haand til Haand; Brandspande skulde der være i alle Huse, men mange var mest tilbøjelige til at skjule deres, naar der var Ildebrand i Nærheden, for det var altid vanskeligt at faa sine Spande igen, naar alt var overstaaet. Det hele foregik under Kommandoraab, Hylen og Opsang fra dem, der trak Sprøjterne. Branden var en Begivenhed, der i lang Tid var Samtaleemne i Byen. Materiellet var vel heller ikke godt (se Fr. Visbyes Tegninger).

Aaen har naturligvis spillet en stor Rolle i Byens Liv, foruden at den har været Byens store Kloak og Afløb til Havet.

Fra de ældste Tider, indtil den ydre Havn blev lavet ved Udbygning af Moler, havde den været Byens Havn, og de Skibe, der kom, var naturligvis kun Smaaskibe, der saa lossede og ladede ved Bolværket helt op til Immervad. Fiskergades Bagbygninger og Smaahaver

laa umiddelbart ud mod Aaen med Masser af Hylde- og Rosenbuske. Husene var som Regel meget smaa og ofte af malerisk Udseende. En Del af dem havde Nedgang til Aaen og Tvættested eller Baadebro og mange holdt Baad. Haverne var meget smaa, men hyggelige og ofte Samlingssted for Familierne om Aftenen. I Baad roede man under Frederiksbro og op i den øverste Del af Aaen. Der var ingen Gader, som gik til Aaen, men her vendte de store Haver fra Købmandsgaardene paa Frederiksgade og Vestergade samt Gartnerhaverne fra Møllestien ud mod Aaen og udviste overdaadig Blomsterpragt og Duft. Dette Parti hen mod Møllen og Slusebroen var den rene Idyl.

Blegdammen, hvor man tørrede og blegede Tøj, laa ogsaa ved den øverste Del af Aaen.

Ovenfor Slusebroen var det for Baadene ikke muligt at komme. Vandstanden var betydelig højere. Men i Mølledammen kunde man leje Robaade timevis for en meget moderat Betaling. Det var en meget smuk Tur ad Aaens utallige Slyngninger gennem Engen, først forbi Bryggeriet »Ceres« med en meget smuk Have til Fiskerhuset, der laa paa Marselisborg Grund og var et lille Traktørsted, hvor man blandt andet og almindeligst fik Vand paa Maskine, og mange tilbragte Aftener derude og havde Madkurv med. Bagefter legede man »Enkemand« og hylede efter Evne, naar den grumme Enkemand var lige ved at fange vedkommende. En Bolle Punsch kunde man ogsaa faa, Bayere kendte man dengang ikke; men »smaa sorte«.

Videre roede man forbi Aaby og Gjellerup til Brabrand Sø og videre til Constantinsborg. Havde man Fiskesnøre med, var det morsomt at fiske. Som Regel fik man kun Smaaskaller og Aborrer, undertiden kunde man drive det til en lille Gedde eller Suder.

Hjemad om Aftenen syntes jeg altid, at Vejen var saa forskrækkelig lang og der var ingen Ende paa Aaens Snoninger.

Om Vinteren, naar Frosten var stærk, lagde Mølledammen til, og Isen var i Reglen god, man maatte dog vogte sig for at komme paa Strømmen, der stadig hulede Isen. Selvfølgelig var det dog en ærekær Drengs

Pligt at løbe over Strømmen, der gik næsten en Landevej over, og der blev indgaaet mange Væddemaal om man turde. Jeg har set Isen gynge, naar en Dreng løb over, jeg har tigget og bedt min ældre Broder om at lade være. Alligevel har jeg aldrig set nogen komme af Dage derved, men vel læst om Drukneulykker derved.

Ejer af Dybvad i Hads Herred,

Landkommissær Laurits Brorson

og hans Efterslægt i 3 Generationer.

Af H. Friis-Petersen og A. Blichfeldt-Petersen.

Laurits Brorson træffes første Gang paa Bornholm i Tiden omkring Midten af det 17. Aarhundrede. Da han deltog i de historiske Begivenheder, som dengang fandt Sted paa Øen, skal her først gives en kort Beskrivelse af disse, og tillige skal Joachim Gersdorff, i hvis Tjeneste Laurits Brorson var, omtales.

Joachim Gersdorff, som var født 1611 og døde den $^{19}/_{4}$ 1661, var Rigshofmester, senere Rigets Drost, Lensmand paa Bornholm fra 1651 til 1658 og Ejer af det store Gods Tunbyholm i Skaane; hans Hustru var Øllegaard Huitfeld, født 1622, død 1655. Gersdorff har som Rigshofmester været nødsaget til at opholde sig det meste af Tiden i København, hvorfor det blev tilstaaet ham at lade det med Lensmandsstillingen paa Bornholm forbundne Arbejde udøve af Stedfortrædere og betroede Folk. Iblandt disse var Gersdorffs Skriver, som dog i 1658 kun betegnes som Under-Skriver, Laurits Brorson, der kom til at spille en Rolle ved Bornholms Befrielse fra det svenske Aag.

Kong Frederik den Tredje havde den 1. Juni 1657 erklæret Sverige Krig, mens Svenske-Kongen Carl Gustav foretog sine Hærtog i Tyskland, men Resultatet af denne Krigserklæring blev noget anderledes, end Danskerne havde tænkt sig; thi Isen lagde en fast Bro over Bælterne, og Carl Gustavs hastigt fremrykkende Hær stod uventet foran det værgeløse Kø-

benhavn. Den 26. Febr. 1658 maatte Danmark slutte den sørgelige Fred i Roskilde, som skar hele det østlige Danmark bort fra de vestlige og mellemliggende Landsdele. Bornholm, som siden Nytaarsdag 1658 paa Grund af Isen var afskaaret fra Omverdenen i $3^1/_2$ Maaned, blev ogsaa afstaaet til Sverige, hvilken sørgelige Nyhed først naaede Bornholm den 20. April 1658 med en Fiskerbaad fra Ystad.

For at styre Øen som Lens- og Slotshøvding gik Johan Printzensköld den 29. April i Land i Sandvig tillige med 120 Mand. Han tog Ophold paa Hammershus og var vist for øvrigt en forstaaende Mand. Carl Gustav brød imidlertid den nylig sluttede Roskildefred ved den 7. Aug. at landsætte en Hær i Korsør og føre den imod København. For Bornholmerne blev Fremmedaaget nu Fjendevold, hvorfor 10 Mænd i Hasle enedes om at drive Fjenden ud af Landet, og iblandt disse 10 var, foruden Laurits Brorson, Skriver hos J. Gersdorff Jens Lauridsen Risom og Gersdorffs Tjener Hans Mathiasen, saa kendte Mænd som Præsten Poul Hansen Ancker og Jens Pedersen Kofoed.

Til disse 10 sluttede sig 22 Rønneborgere, og da Printzensköld den 8. Dec. 1658 kom til Rønne, blev han dræbt af Vilhelm Kelou, en af de sammensvorne. Den 9. Dec. overgav Hammershus sig til Bornholmerne, og dermed var Øen praktisk talt erobret, saaledes at Sendemænd paa Københavns Slot den 29. Dec. 1658 højtideligt kunde overgive deres Ø til den danske Konge. Navnene paa de 10 Mænd fra Hasle og de 22 Rønneboere blev opført paa en særlig Liste, som overraktes Kongen, der lovede at erindre disse 32 Mænd.

Om dette sidste har haft nogen Betydning for Laurits Brorson vides ikke, men det er muligt, at et Mageskifte, som han senere foretog med Kronen, kan være blevet særlig velvilligt behandlet.

Efter Freden i København den 27. Maj 1660 kom Bornholm atter til at høre til Riget, men paa Grund af Sømagternes Indgriben blev Skaane afstaaet til Sverige, og det lykkedes ogsaa Sverige at opnaa en Kompensation for Bornholm, idet de danske Adelsmænd i Skaane maatte afstaa lige saa meget Gods,

som svarede til Øens Værdi, nemlig 8500 Tdr. Hartkorn. Joachim Gersdorff maatte derfor afstaa sin Hustrus Gods Tunbyholm, men som en Erstatning herfor afstodes Krongods dels paa Samsø og dels i Hads Herred til ham. Inden dette Mageskifte var gennemført, døde Gersdorff den 19. April 1661, saa det blev hans Arvinger, som kom til at overtage de jydske Godser, hvorefter disse — rimeligvis i 1661 — anmodede Gersdorffs betroede Mand Laurits Brorson om at overtage Forvaltningen og Administrationen af Aakjær. Kronen skødede den 4. Aug. 1661 ikke mindre end ca. 210 Gaarde med ca. 1870 Tdr. Hartkorn til Gersdorffs Arvinger, og samtidig blev følgende Tilladelse givet: »Paa dette Jordegods maa Arvingerne oprette saa mange Sæde- og Ladegaarde, som de vil og nyde dem med samme Friheder og Rettigheder, som andre ældgamle Herregaarde i Danmark har«. Dybvad erhvervede Familien Gersdorff dog først ved et nyt Skøde den 1. Maj 1664. Gersdorff'erne oprettede flere Sædegaarde, hvoriblandt Dybvad, Rathlousdal, Gersdorffslund og Rodstenseje.

Dybvad, som er beliggende i Gosmer Sogn, var i tidligere Tid kun en Bondegaard, men blev i Begyndelsen af det 17. Aarhundrede Officersbolig, og det vides, at den har været beboet af Major Ejler Gabrielsen Akeleye og siden af Valdemar Lykke. Gaarden hørte til Aakjær og solgtes af Gersdorffs Søns Formynder ifølge Skøde 1665 til Laurits Brorson. Dybvad ophøjedes til Hovedgaard, og Brorson købte Jordegods og jus patronatus til forskellige Kirker, men derom senere.

Laurits Brorson var, medens han boede paa Bornholm, blevet gift med Enken efter Jens Clausen Koefoed, der døde 1657 og var Søn af Claus Hansen Koefoed, ligeledes død 1657, og Gjertrud Pedersdatter Uf, død ca. 1669. Claus Hansen Koefoed ejede Almegaard i Knudsker og Ladegaard i Klemensker, og han boede selv paa Ladegaard, medens Sønnen Jens Clausen Koefoed bestyrede og boede paa Almegaard. Da saavel Faderen som Sønnen døde i 1657, gik begge Gaardene i Arv til Jens Clausen Koefoeds eneste Dat-

ter Margrethe Jensdatter Koefoed, og da hendes Moder velsagtens i 1658 giftede sig med Laurits Brorson, blev han Bestyrer af disse to Gaarde. Brorson flyttede ind paa Almegaard, hvor han i hvert Fald boede i 1658, medens han lod Hans Olufsen Koefoed fæste Driften af Ladegaard. Brorson ejede desuden Gaarde i Poulsker, Persker, Røe og Klemensker Sogne.

Det siges i Gjessings Stamtavle[1]) over Familien Anchersen, at Brorson 1659 flygtede for Svenskerne til Aasum Præstegaard i Skaane, hvor hans Søn Jochum blev født den 9. Maj 1659. Nu synes det lidt ejendommeligt, at Brorson skulde være flygtet til Skaane i 1659, efter at Bornholm var blevet renset for Fjenden, og Skaane stadig var i Fjendens Vold. Mon det ikke snarere forholder sig saaledes, at han, som Deltager i Sammensværgelsen, ønskede sin Hustru fjernet, inden Slaget begyndte, og at han derfor i Efteraaret 1658 sendte hende til Præsten i Aasum, som han vel paa en eller anden Maade havde haft Tilknytning til. Laurits Brorson kan imidlertid ogsaa være taget til Skaane for at tilse nogle af Gersdorffs Godser, og da Rejsen var af længere Varighed, kan han maaske have taget Hustruen med og midlertidig taget Bopæl i Præstegaarden i Aasum. Dersom Ordet Flugt skal anvendes, maa det dog være den første Forklaring, som er den rigtige, idet hun jo saa flygtede fra Bornholm.

Laurits Brorsons Hustru synes at stamme fra Hads Herred. Hendes Afstamning fremgaar af Skiftet efter Jacob Sørensen paa Studsgade i Aarhus, som døde ugift $^{28\text{-}29}/_{10}$ 1693 (Aarhus Skifteprotokol 1686—96, Blad 541 b—566 b), ved hvilken Lejlighed Laurits Brorsons Børn af 1. Ægteskab, repræsenteret ved Sønnen Peder Lauritsen Brorson, gør Krav paa Arv. To Oldinge, nemlig Rasmus Pedersen i Halling (84 Aar gammel) og Rasmus Sørensen i Fensten (86 Aar gammel) afgav beediget Vidne angaaende Brorson'ernes mødrene Slægtskabsforhold, der var som følger:

---

[1]) Gjessing II, 1/272.

Ove Johansen i Gosmer g. m. Maren Jensdatter.

Johan Ovesen i Gosmer, levede 1570.	Jens Ovesen i Fensten, g. m. Maren Pedersdatter.
Jens Johansen i Svinballe i Hundslund Sogn.	Anne Jensdatter, g. m. Jacob Nielsen, Raadmand i Aarhus, død den 19/6 1661.
Else Jensdatter, g. m. Peder	Maren Jacobsdatter, g. m. Søren Poulsen i Aarhus.
Kirstine Pedersdatter, g. m. Laurids	Jacob Sørensen i Aarhus, død 1693.
Peder Lauridsen.	

Det synes herefter berettiget at antage, at Peder Lauridsen er identisk med Mons. Peder Lauridsen Brorson, som optraadte sammen med Broderen, »Her Jochum Brorson, hæderlig og vellærd Mand, Sognepræst til Randløf med dets Annex og Svogeren Ude Pedersen Colding, Præst til Præstholm og dets Annex«.

Det er saaledes ikke usandsynligt, at Hustruen — Kirstine Pedersdatter — kunde ønske sig tilbage til sin Slægts Egn og gerne saa sin Mand som Godsejer samme Sted. Indtil 1660 kunde kun adelige Personer eje Jordegodser, men efter Enevældens Indførelse havde ogsaa andre Tilladelse hertil, og Laurits Brorson benyttede sig altsaa heraf til i 1665 at købe Hovedgaarden Dybvad.

Brorson var Forvalter paa Aakjær og har muligvis fortsat dermed, ogsaa efter at han var blevet Ejer af Dybvad. I et Skøde dat. Randers 31. Marts 1663 — altsaa førend Købet af Dybvad — betegnes han i hvert Fald som Forvalter paa Aakjær og Samsø og optræder paa »Rigets Drosts Børn og Arfvingers Vegne«.

Den 1. Juli 1668 var han tillige med Hustru, Steddatter og vist to Halvsøstre Fadder hos Sognepræsten paa Endelave, Christen Jensen Bruun, Søn af Tolder paa Samsø Jens Bruun.

Brorson lavbød paa Tinge den 9. Juli 1669 paa sin Steddatter Margrethe Koefoeds Vegne de to Gaarde Almegaard og Ladegaard til Salg til hendes nærmeste Slægt, hvoraf dog ingen meldte sig.[1]) Aarsagen til, at

[1]) Bornholmske Samlinger 1932, Side 26.

han ikke solgte disse Gaarde, da han flyttede til Hads Herred, var sikkert den, at hans Svigermoder Gjertrud Pedersdatter endnu levede, og hun var vel saa blevet boende paa den ene Gaard indtil sin Død 1669.

Da — som nævnt — ingen af Slægten meldte sig, solgte han Almegaard til Amtsskriver Hans Storck og Ladegaard til Guvernør Hans Schrøder, senere adlet Løvenhjelm.[1]) Denne sidste Handel maatte imidlertid

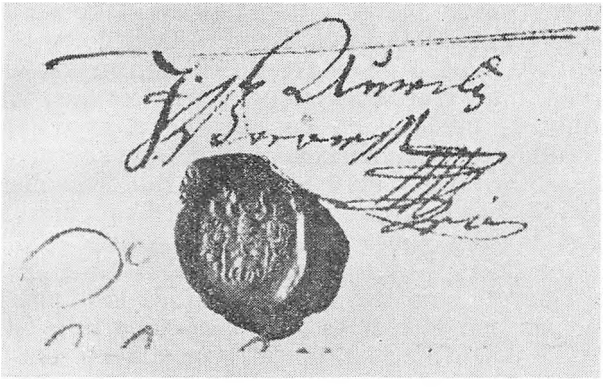

Brorsons Underskrift og Segl.

annuleres paa Grund af Bornholms Arvegangsvedtægt, og den 13. Novbr. 1670 blev Ladegaard solgt til Jens Clausen Koefoeds nærmeste Slægt.

Den 24. Septbr. 1673 faar Brorson, der da betegnes som fhv. Kirkeværge for Gosmer Kirke, kgl. Stadfæstelse paa Brev af 18. Juli 1672 om et Begravelsessted i Gosmer Kirke.[2])

Samme Aar, nemlig den 24. Novbr. 1673 underskriver Brorson som Vitterlighedsvidne et Testamente oprettet af hans Svoger Raadmand Johan Andersen i Horsens. Hans Underskrift og Segl er afbildet ovenfor.

Seglet viser et Lam med en Fane, hvilket Vaaben ogsaa findes paa Sønnen Jochum Brorsons Epitafium.

---

[1]) M. K. Zahrtmann: Borringholms Historie II/31.
[2]) P. T. 6 — V—156.

Underskriften lyder paa Laurits J. Brorson, saa Navnet Brorson synes at have været et Efternavn og hans Patronymikon at være J....., maaske Jochumsen.

Laurits Brorson og Jens Poulsen Colding fik den 8. Juli 1674 »Brev anl. Kgl. May:s Fordringer i Jens Bruuns Stervboe paa Samsøe, item om Skiftets til Ende Bringelse .... Jens Bruun, forrige Tolder paa Samsøe er død, og hans efterladte Bo er i stor Vidtløftighed for vor og Kronens Gæld«. Brorson og Colding var altsaa blevet udtaget til Skiftekommissærer i Tolder Jens Jochumsen Bruuns Dødsbo.[1])

Den 15. Sept. 1674 mageskifter han med Kronen, hvorved han faar Kirketiender fra Gosmer, Halling, Randlev, Hundslund og Torrild Sogne, Provstekornet dog undtaget, samt Kirkens Jorder i de samme Sogne ialt Hartkorn 138 Tdr. 1 Skp. á 25 Rdl. Td. eller 3453 Rdl. 12 Sk., og hertil kom »den Afgift Skabelund Mænd give af Falling Læg«, Htk. 3 Tdr. 6 Skp. á 50 Rdl. Td. eller 187½ Rdl., ialt altsaa 3640½ Rdl. 12 Sk.

De Gaarde, som Brorson gav i Mageskifte paa Bornholm, var paa Htk. 62¼ Td. 7 Skp. á 50 Rdl. Td. eller 3113¼ Rdl. 16 Sk., og hertil kom Part i en Gaard Nr. 43 i Clemensker Sogn og Part i en Gaard i Persker Sogn, ialt 3550 Rdl. 14 Sk.[2]) Forskellen 90 Rdl. 46 Sk. blev velsagtens betalt kontant af Laurits Brorson.

Brorson blev tillige Ejer af Herregaarden Agersbøl i Øster Snede Sogn, og dette var et Køb, som strakte sig over flere Aar. Gaarden ejedes af Fru Ellen Hansdatter Arenfeldt, som i Horsens den 21. Marts 1671 afgav et Pantebrev i Agersbøl paa 2200 Rdl. til Laurits Brorson. Da Ellen Arenfeldt døde, gav hendes Arvinger — nemlig hendes Nevøer og Niecer — Skøde til Brorson paa deres Andel i Agersbøl omfattende Hovedgaarden med Ladegaard paa 16 Tdr. Hartkorn takseret til 300 Rdl. samt underliggende Bøndergods (Se Viborg Landstings Skøde- og Panteprotokol Nr. 18, Side 7 og følg.). Skødet er dateret Agersbøl den 15. Juli 1676. Derefter faar Laurits Brorson 1) af Oberst R. v. Offenberg til Brusgaard Skøde paa hans Anpart i Hoved-

[1]) Jydske Tegnelser 1674 $^{8}/_{7}$ Nr. 29 og 1682 $^{18}/_{4}$ Nr. 52.
[2]) Kronens Skøder II, Side 424.

gaarden Agersbøl med Bøndergods ialt 10 Tdr. Htk. — dat. København den 18. Marts 1677, 2) af Hans Juel til Starupgaard Transport paa 2 Halvgaarde i Bøgballe, som han den 28. Juli 1670 arvede efter sin Broder Jørgen Juel til Agersbøl — dat. Viborg den 18. Febr. 1678 og 3) af Otto Skram til Todbølle Skøde paa hans Jordegods i Øster Snede Sogn i Agersbøl Hovedgaard ialt 2 Tdr. Htk. — dat. Randers den 11. April 1678.

Ved alle disse Handeler lykkedes det Brorson at blive Ejer af hele Hovedgaarden Agersbøl med tilhørende Bøndergods.

I Kop- og Kvægskatten 1678 for Dybvad, Gosmer Sogn findes anført:

	Kopskat	Kvægskat
Laurits Broerson med sin Hustru..	16 Rd.	
4 Børn	16 -	
1 »Presebtor«	1 -	
6 Folk	6 -	
5 Bester 5 Rd.; 4 Kiør 2 Rd.		7 Rd.
32 Faar og Lam		1 - 2 Sk.
	39 Rd.	8 Rd. 2 Sk.

Dybvad havde saaledes ikke nogen særlig stor Besætning, idet den var af omtrent samme Omfang eller maaske snarere mindre end den Besætning, som Svigersønnen, Præsten i Gosmer, havde (se under Ude Pedersen Colding). Laurits Brorson, som synes at have været en særdeles velsitueret Mand, havde dog faaet Dybvad omdannet til en komplet Herregaard med Kirketiender og over 200 Tdr. Htk. Gods. Dybvads Bygninger fra denne Tid er ikke bevaret, idet en senere Ejer i Midten af det 18. Aarhundrede opførte den nuværende trefløjede Hovedbygning.

Da en Dattersøn blev opkaldt efter Laurits Brorson og kom til at hedde Laurits Brorson Udsen, skænkede han Barnet i Faddergave en Bondegaard i Vrads Sogn, Kolbensig — dat. Dybvad den 24. April 1679.

I 1680 ansøgte han Kongen om at blive Landkommissær for derved at komme i Rangen. Dette sidste — at komme i Rangen — var efter Enevældens Indførelse 1660, da Adelens Magt blev brudt, meget al-

mindeligt blandt Storborgere og Godsbesiddere og var for de sidste en Nødvendighed for at kunne udøve Retten til at kalde Præsterne til de Kirker, hvor Godsbesidderne ejede jus patronatus og Kirketienderne.

Som Svar paa Brorsons Ansøgning fik han den 21. August 1680 Rang- og Bestallingsbrev som Landkommissær. Hovedindholdet af Bestallingsbrevet lød saaledes: »..... allerunderdanigst henseende til den gode og tro Tjeneste som os elskelige Laurits Brorson til Dybvad og Aggesbøllegaard saa og hermed bevilge og tillader, at han maa og skal nyde og have sin Rang udi Sæde og Gang fra det vores Brevs Dato at regne med vores Landkommissærer, eftersom de ere komne ud i charge .....«.[1]) Kongens Henvisning til god og tro Tjeneste maa antages især at hentyde til Laurits Brorsons Indsats som en af de første, der rejste Opstanden paa Bornholm i 1658.

Svigersønnerne Ude Pedersen Colding og Ole Christensen Friis blev Præster i henholdsvis Gosmer den 27. Dec. 1676 og Hundslund den 21. Febr. 1678, og de er rimeligvis blevet kaldet af Laurits Brorson, endskønt han endnu ikke paa dette Tidspunkt havde Kaldsret, men derimod jus patronatus til Gosmer og Hundslund Kirker.

Han skødede den 7. Febr. 1681 Agersbøl Hovedgaard med Ladegaard paa 32 Tdr. Hartkorn samt alt tilliggende Bøndergods (fylder 3 tætskrevne Sider i Viborg Landstings Skøde- og Panteprotokol Nr. 20, idet Bøndergodsets Fæstere og Afgifter er opført) til Oberstløjtnant Kaj de la Mare. Skødet er underskrevet paa Dybvad, og det ene Vitterlighedsvidne var Apoteker i Horsens Ernst Stamer, som altsaa paa dette Tidspunkt har opholdt sig paa Dybvad, hvilket maaske kan tyde paa, at Brorson allerede da har været sygelig; thi Apoteker Stamer i Horsens benyttedes ofte som Læge. Det er saaledes muligt, at Aarsagen til, at Agersbøl blev solgt, har været Sygdom, og Brorson døde da ogsaa samme Aar. Han maa imidlertid være død i en af de sidste Maaneder af Aaret 1681, idet han naaede

[1]) Danske Kancellis Protokol, Rang- og Bestallingsbreve 1677—99. Rigsarkivet.

at udøve sin Kaldsret til Randlev Kirke og kalde sin egen Søn Jochum til Sognepræst den 11. August 1681.

Laurits Brorson blev begravet i Gosmer Kirke (som findes afbildet nedenfor); i Kirken har der været et Epitafium over ham, men det er forlængst forsvundet. Det eksisterede endnu i 1768.[1]) Skiftet efter ham fin-

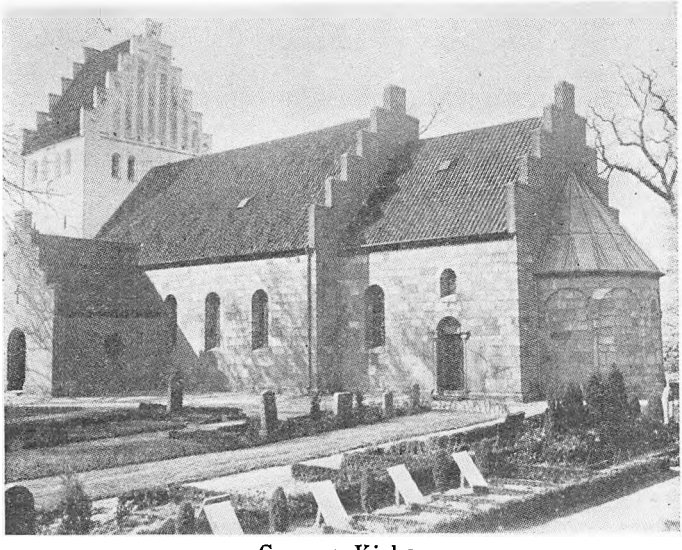

Gosmer Kirke.

des ikke mere, men det vides, at det først sluttede den 2. Juni 1687.[2])

Det er forøvrigt interessant at lægge Mærke til, hvorledes Arvingerne efter at have ejet de forskellige Kirkers Kirketiender og jus patronatus handler med dem først indbyrdes, saaledes at Kirketienderne tilfalder Præsterne ved de respektive Kirker, for derefter at blive skødet til Personer udenfor Slægten.

Laurits Brorsons Herkomst har ikke kunnet opspores. Han findes ikke paa Skattemandtallene fra Bornholm fra Aarene før 1658, saa det maa antages,

[1]) Pontoppidans Danske Atlas 4, 246.
[2]) Viborg Landstings Skøde- og Panteprotokol Nr. 30, Folio 208 b.

at han først er kommet til Øen i 1658 eller sidst paa Aaret 1657. For det Tilfælde, at han skulde være fra Skaane og specielt fra Tunbyholms Omraade eller fra Aasum, er der blevet søgt Oplysninger fra Riksarkivet i Stockholm og Landsarkivet i Lund, men heller ikke her er han blevet fundet i de faa eksisterende Arkivalier fra disse Omraader.

Det synes, som om der var Slægtskab med Tolderen paa Samsø Jens Jochumsen Bruun eller dennes Søn Præsten paa Endelave Christen Jensen Bruun, men dette mulige Slægtskab kan jo hidrøre fra en af Brorsons Hustruer.

Han havde en Broder (Halvbroder) Christen Olufsen,[1]) som havde en Gaard i Skabelund i Hundslund Sogn, en Gaard, som hørte under Dybvad.

Ved den foran omtalte Daab paa Endelave den 1. Juli 1668 var foruden Familien Brorson ogsaa Kirsten og Dorothe Olufsdatter blandt Fadderne, saa det er muligt, at disse to var Halvsøstre til Brorson.

Laurits Brorson maa have været gift tre Gange. Han blev gift 1. Gang ca. 1658, og hans første Hustru maa, som det fremgaar af Skemaet, Side 40, have heddet Kirstine Pedersdatter, og hun var gift 1. Gang med Jens Clausen Koefoed, død 1657. Selv om det ikke med Sikkerhed kan siges, at hun hed Kirstine Pedersdatter, saa er der dog overvejende Sandsynlighed for, at hendes Patronymikon var Pedersdatter, eftersom en af Sønnerne hed Peder. At Fornavnet er rigtigt, tyder Navnet paa et af Børnebørnene paa, idet en Sønnedatter hed Anne Kirstine. (Anne var Sted-Bedstemoderens Fornavn).

Hvornaar, hun døde, vides ikke, men i hvert Fald er de 5 ældste Børn hendes og muligvis ogsaa det 6. Barn, som blev født ca. 1666.[2])

[1]) Christen Olufsen blev begravet i Hundslund d. 15. Jan. 1695 og hans Hustru Anne Jensdatter s. S. den 8. Febr. 1693.

[2]) Hendes Datter af 1. Ægteskab Margrethe Jensdatter Koefoed, født ca. 1654, død 1737 i Kolding (83 Aar 5 Mdr. 8 Dage gammel), boede paa Dybvad i 1668, da hun var Fadder paa Endelave (ifølge Kirkebogen s. S.). Hun maa have haft en Del af sine Midler staaende i Dybvad, idet hendes Mand udstedte Fuldmagt, da Arvingerne bortskødede Dybvad i 1693. Hun

Laurits Brorson blev gift 2. Gang med en Datter af Borger i Horsens Hans Pedersen og Maren Jensdatter. Hendes Broder var Peder Hansen Hovenbeck, som var Forvalter paa Palsgaard og Ejer af Hanstedgaard, og hendes Søster Bodil var gift med Købmand og Raadmand i Horsens Johan Andersen (se foran Side 41). Dette Ægteskab har højst varet et Par Aar; thi ca. 1668—69 blev Brorson gift 3. Gang med Anne Jacobsdatter Friborg (Friberg), hvis Herkomst ikke kendes. Efter Brorsons Død i 1681 blev hun boende paa Dybvad, og hendes Stedsøn Peder har rimeligvis bestyret Bedriften for hende. Anne Jacobsdatter Friborg gav den 10. Febr. 1686 Transport til Svogeren Jens Basballe[1]) i Aarhus paa en Obligation paa 300 Rdl. og fik Skøde af Amtmand H. Lütsov til Lundsgaard paa 14 Skp. Hartkorn ved Bøgballegaard — dat. Antvorskov den 14. April 1686.

Ved Kop-, Kvæg- og Ildstedskatten 1691 boede paa Dybvad, Gosmer Sogn, »Anna sal. Laurits Brorson«, og om hende anføres: »behøver Høiligen den Moderation som hans kgl. Majst: allernaadigst fattige Enker forundt haver, efterdi hun siden hindes Sal. Mands Død paa Middel er forringet og eftersom ingen tiener til Gaarden er, kunde hun ikke høiere anses end andre selvejere — 1 Rdr. — hos hinder er hindes Søn Peder Broerson og Hustru — 3 Ildsteder 2 Rdr.«.

Samme Aar 1691 betaler Anne, sal. Laurits Brorson, Dybvad, 15 Rdr. i Skat.[2]) Anne Jacobsdatter Friborg døde før den 1. Juli 1692.

---

var gift 1. Gang med Morten Pedersen Udsen, døbt den 31. Marts 1617 i Kolding, begr. d. 5. Maj 1685. Han var Købmand og Raadmand i Kolding og var Søn af den rige Købmand og Raadmand s. S. Peder Udsen og Dorothea Pedersdatter og altsaa Broder til Ude Pedersen Colding (se Side 49). En Søster til Morten Udsen ved Navn Marie var gift med Biskop i Ribe Ancher Anchersen, hvis Søster var gift med Jochum Brorson (se Side 59).

Margrethe Koefoed blev gift 2. Gang 1691 med Mathias Antonsen Raff, som var Raadmand i Kolding og døde 1721. Han var vist en Søn af Sognepræst i Vonsild Anton Matsen.

[1]) Jens Christensen Basballe var gift med en Søster til Brorsons Svigersøn Oluf Christensen Friis. (A. St. Aa. 1944/38).

[2]) A. Erichsen: Bidrag til Hads Herreds Historie Side 149.

Laurits Brorson havde 8 Børn, hvoraf de to ældste vist var Tvillinger, nemlig Øllegaard og Jochum, hvilken sidste vides at være født den 9. Maj 1659. Hvis Laurits Brorsons Fader ikke hed Jochum, er disse to Børn opkaldt efter Joachim (Jochum) Gersdorff og dennes Hustru Øllegaard Huitfeld, og dette i Forbindelse med, at Øllegaard blev gift i 1677, tyder paa, at hun maa være født omkring samme Tid som Jochum, da Forældrene vist først blev gift i 1658.

Datteren Anna Cathrine blev gift ca. 1678 og maa være født ca. 1660, og Sønnen Peder blev vist Fændrik i 1676 og maa saaledes antages at være født 1661 eller 1660, og i sidste Fald var der altsaa to Hold Tvillinger; Sønnen Laurits blev Student 1679 og var saaledes antagelig født 1661 eller 1662. Datteren Magdalene Sybille, der sikkert var opkaldt efter Joachim Gersdorffs Datter af samme Navn, var født ca. 1666 og kan muligvis være en Datter af 2. Ægteskab. Sønnen Jacob maa være af 3. Ægteskab og født ca. 1670, idet han i 1693 havde Kurator og saaledes endnu ikke var 25 Aar gammel, medens han i 1696 handlede uden Kurator; endelig maa Henrik antages at have været den yngste af dem alle.

Efter Anne Jacobsdatter Friborgs Død solgte Arvingerne Dybvad til Svogeren, Sognepræst i Hundslund Ole Christensen Friis. Skødet, som findes indført i Viborg Landstings Skøde- og Panteprotokol Nr. 28, Folio 220, lyder i Uddrag saaledes:

»Jeg Jochum Brorson [paa] egne og paa min Myndling og sal. Broderdatter Sal. Hr. Lauritz Brorsøns barns Vegne og efter given Fuldmagt paa min Svoger Matthias Raff af Colding hans vegne, og jeg Peder Brorsøn nu paa Dybvad boende, paa mine egne Vegne, jeg Ude Pedersøn, Sogne Præst til Gosmer og Halling Menigheder paa min Hustruis vegne, jeg Jacob Brorsøn paa mine egne vegne med min Curatore og Broder Hr. Jochum Brorsøn, Jeg Magdalene Sibille Brorsøn Sal. Hr. Iver Johan Bredals med min Laugværge paa egne Vegne ..... skiøder til vor Svoger Hr. Oluf Friis, Sogne Præst til Hundslund Menighed, hans Hustru og Arvinger, alle de Lodder og Anparter som ere i Dybvad Hovidtgaard efter vor Sal. Moder velædle nu sal. Anne Jacobsdatter Friborg arveligen er tilfalden .....

Underskrevet: Paa egne og min Myndling og Sal. Broders datters Vegne Jochum Brorson o. s. v.

Til Vitterlighed: Mads Nielsøn, Forvalter over Aakier; Peder Sørensen Spentrup, Sognepræst i Gylling.

Datum, Dybvad den 27. Octob. 1693«.

Om Laurits Brorsons Børn og Efterkommere i tre Generationer skal der i det følgende berettes. Børnene opføres i den Rækkefølge, hvori de, som ovenfor nævnt, formodes at være fødte. (A 1—A 8).

A 1. Øllegaard Lauritsdatter Brorson, saavel Fødselsaar som Dødsaar er desværre ukendt, men hun synes at være den ældste af Børneflokken, gift 1677 (iflg. kgl. Bevilling af $^{18}/_{8}$ 1677, uden Trolovelse og Lysning) med Ude Pedersen Colding, døbt $^{22}/_{6}$ 1656 i Kolding, død $^{11}/_{2}$ 1707 i Gosmer, Søn af Købmand og Raadmand i Kolding Peder Udsen og Dorthea Pedersdatter. Han blev Student fra Sorø 1674, tog Baccalaurgraden 1676, blev Sognepræst i Gosmer-Halling $^{27}/_{12}$ 1676 og ordineret $^{27}/_{4}$ 1677. Præstegaarden til Gosmer-Halling Kald hed Præstholm, og det var ikke noget ringe Liv, der rørte sig her, idet der baade var ret stort Folkehold og en ikke uanseelig Besætning. Regnskabet til Kop- og Kvægskatten for Aaret 1678 giver saaledes et ganske godt Billede heraf. Vi ser nemlig, at han maatte betale »for sin Hustru 3 Rdl., for 6 Tjenestefolk 4 Rdl., for 2 Heste 1 Rdl. 2 Mk., for 2 Foler 4 Mk., for 4 Hopper 2 Rdl. 4 Mk., for 3 Ungnød stude 2 Mk. 4 Sk., for 1 Ungnød kvie 12 Sk., for 4 andre Stude 2 Rdl. (disse forskellige 8 Nød er til græs udi Schobling), for 5 Kiøe 2 Rdl. 3 Mk., for 4 Kalve 3 Mk., for 20 Faar og Lam og 3 Svin 5 Mk. 12 Sk., for 2 Bitrær 1 Mk.«. — En Bondegaard i Kolpensig i Vrads Sogn, som hans Søn Laurits havde faaet i Faddergave af sin Morfader, solgte han ifl. Skøde af $^{18}/_{3}$ 1686 til Jørgen Hansen i Horsens. — Som tidligere anført havde hans Svigerfader jus patronatus til en Del Kirker i Hads Herred, hvilken efter hans og hans Hustrus Død gik over til Arvingerne, der hver fik en Andel i de forskellige jura patronatus. Ude Pedersen Colding søgte da at samle de forskellige Andele til Gosmer og Halling Kirker paa sine egne Hænder, medens han solgte sine Andele til de andre Kirker. Saaledes solgte han ifl. Skøde af $^{26}/_{7}$ 1690 sin Anpart i jus

patronatus til Hundslund Kirke til sin Svoger Ole Christensen Friis, og ifl. Skøde af $^{22}/_{7}$ 1692 solgte han sin Anpart i jus patronatus til Torrild Kirke ligeledes til Ole Christensen Friis. Derefter begyndte han at købe; ifl. Skøde af $^{28}/_{12}$ 1692 købte han af sin Svoger Laurits Brorson dennes Anpart i jus patronatus til Halling Kirke (andrager 168 Sldl. 2 Mk. 4 Sk.), af sin Svoger Peder Brorson dennes Anpart til Halling Kirke (andrager 187 Sldl. 2 Mk. 9 Sk.), af sin Svoger Ole Christensen Friis dennes Anpart til Gosmer Kirke (andrager 186 Sldl. 1 Mk. 5 Sk.), af sin Svoger Laurits Brorson dennes Anpart til Gosmer Kirke (andrager 208 Sldl. 2 Mk. 10 Sk.) og af sin Svoger Jacob Brorson dennes Anpart til Gosmer Kirke (andrager 370 Sldl. 2 Mk.). Endelig købte han ifl. Skøde af $^{28}/_{8}$ 1693 af Svogeren Peder Brorson dennes Anpart til Gosmer Kirke (andrager 186 Sldl. 2 Mk. 13 Sk.). Men ifl. Skøde af $^{10}/_{3}$ 1696 sælger han sin jus patronatus med Tiender og Herligheder saavel til Gosmer som til Halling Kirker til Fru Margrethe Gersdorff til Rathlousdal og Gersdorffslund. — Samme Dag, som han døde, havde han holdt sin Prædiken i Kirken over Teksten fra 2. Tim. 4,6, hvor der staar: »Thi jeg ofres allerede, og Tiden til mit Opbrud er for Haanden«, og denne Tekst havde han ligesom efter en guddommelig Tilskyndelse anvendt paa sig selv. Om Eftermiddagen døde han saa af »Rørelse« (Apoplexi). — Der kendes efternævnte 5 Børn (B 1—B 5).

B 1. Laurits Brorson Udsen, født $^{20}/_{2}$ 1679 i Gosmer, død 1735, Student fra Horsens 1696, cand. theol. 1698, blev $^{22}/_{3}$ 1704 kaldet paa Succession til Sognepræst i Gosmer-Halling, ordineret $^{8}/_{4}$ 1704, ved Faderens Død 1707 virkelig Sognepræst; han døde ligesom Faderen af »Rørelse«, og der fortælles, at det var, fordi hans Søn ikke fik bedste Karakter til theologisk Embedseksamen. Af sin Morfader havde han i Faddergave faaet en Bondegaard i Kolbensig i Vrads Sogn (Skøde $^{24}/_{4}$ 1679),

hvilken Faderen imidlertid solgte $^{18}/_{3}$ 1686. — Gift 1. G. $^{3}/_{8}$ 1709 i Draaby med Else Hansdatter, Datter af Hans Jacobsen til Lyngsbækgaard og Dorthe Pedersdatter; gift 2. G. $^{22}/_{9}$ 1711 i Randers med Elisabeth Marie Hansdatter Zeemann, født ca. 1692, begr. $^{29}/_{3}$ 1745 i Skanderborg, 53 Aar gl. — Af deres Børn kendes efterfølgende 7 (C 1—C 7).

C 1. Ude Lauritsen Udsen, født 1712, Student fra Ribe 1732, var 1750 Forpagter paa Randrup i Vinkel Sogn ved Viborg, men ellers kendes intet til ham.

C 2. Hans Zeemann Lauritsen Udsen, født $^{24}/_{9}$ 1713 i Gosmer, Student privat dim. 1732, cand. theol. $^{3}/_{7}$ 1738 (haud). Hans senere Skæbne kendes ikke.

C 3. Else Lauritsdatter Udsen, født ca. 1717, død $^{10}/_{2}$ 1779 i Gosmer, gift 1. G. 1737 med Niels Pedersen Sommer, døbt $^{23}/_{2}$ 1705 i Mørke, begr. $^{12}/_{8}$ 1760 i Gosmer,[1]) Søn af Præst i Mørke Peder Sørensen Sommer og Else Frandsdatter Raarup. Han blev Student privat dim. 1725, tog Baccalaurgraden 1726, blev Sognepræst i Gosmer-Halling $^{25}/_{6}$ 1735 og ordineret $^{22}/_{7}$ s. A. Ved Bispevisitatsen 1744 gav Biskop Hygum ham det Vidnesbyrd, at han var »særdeles velbegavet til at prædike, og at han afhandlede den foretagne Materie temmelig udførlig«. Gift 2. G. $^{7}/_{11}$ 1769 med sin Fætter Ude Andersen Løwenhertz, døbt $^{26}/_{11}$ 1727 i Horsens, død $^{5}/_{11}$ 1773 i Gosmer, Sognepræst i Hersom-Bjerregrav-Kleitrup (se Side 58, C 3).

C 4. Christian Lauritsen Udsen, født 1723, begr. $^{20}/_{4}$ 1774 i Vejle, blev Byskriver i Vejle $^{25}/_{3}$ 1757; gift $^{8}/_{9}$ 1757 med Kirstine Margrethe Egtved, døbt $^{24}/_{6}$ 1732, død $^{3}/_{2}$ 1808 paa Fastruplund, vist Datter af Byskriver i Vejle Søren Rasmussen Egtved.

[1]) Ikke død $^{10}/_{2}$ 1769, som i Wibergs Præstehistorie anført.

C 5. Peder Lauritsen Udsen, født ca. 1727, begr. $^{4}/_{7}$ 1792 i Daugaard ved Vejle, var Regimentskvartermester i Viborg, men købte $^{6}/_{5}$ 1775 Hovedgaarden Bækmark i Flynder Sogn ved Lemvig. For at skaffe Midler til Købet af denne Ejendom, gjorde han Laan hos Auditør Hirtzfeld paa 8500 Rdl. og hos Byfoged Andreas Bræmer i Lemvig paa 4500 Rdl., og disse fik saa henholdsvis 1ste og 2den Prioritet i Gaarden, som var paa godt 36 Tdr. Htk. foruden tilliggende Bøndergods omtrent 58 Tdr. Htk. Da han ikke kunde klare sine Forpligtelser, blev Gaarden ved Auktion $^{20}/_{12}$ 1786 overdraget til Dines Dinesen til Holmegaard, som fik Skøde derpaa $^{14}/_{10}$ 1788. — Peder Udsen bosatte sig derefter hos sin Svigersøn I. L. von Müllen i Daugaard. Ved Skiftet efter ham $^{4}/_{8}$ 1792 var alt, hvad han ejede, følgende: »1 rød Mundering med hvid Uniform, 1 blaa Kjole og Vest, 1 Par gule Skiægs-Buxer, 1 blaa Klædes Roschelogre, 1 Tombaks-Ur og 1 gammel Hat«, hvilket tilsammen blev vurderet til 7 Rdl. 5 Mk. 12 Sk. Gift $^{29}/_{10}$ 1762 med Ane Birgitte Høstmark, født 1740, begr. $^{1}/_{11}$ 1785 i Flynder Kirke, Datter af Præst i Pjedsted Niels Jensen Høstmark og Cathrine Dorothea Mikkelsdatter Lausen.

C 6. Øllegaard Udsen, født ca. 1727, død $^{20}/_{10}$ 1797 i Gudum, gift med Jacob Jacobsen Norup, født 1727 i Kerteminde, død 1793, Sognepræst i Urlev-S-D. $^{7}/_{3}$ 1760.

C 7. Margrethe Lauritsdatter Udsen, se C 2 Side 54.

B 2. Dorothea Udesdatter, død før 1756, gift med Jens Christensen Høst, født $^{14}/_{11}$ 1680 i Værum, død $^{8}/_{1}$ 1756 i Haurum, Skifte $^{6}/_{2}$ 1756, Søn af Præst i Haurum Christen Jensen Høst og Eleonora Hansdatter Liemarch; Student fra Aarhus 1694, Baccalaurgraden 1697, Sogne-

præst i Haurum-Søby $^{30}/_{8}$ 1704, ordineret $^{10}/_{10}$ 1704, Provst for Houlbjerg Herred $^{10}/_{10}$ 1726, var i Embede over 50 Aar og blev saaledes Jubellærer. — Af deres 4 Sønner og 2 Døtre kendes kun efternævnte 5 Børn (C 1—C 5).[1])

C 1. Christen Jensen Høst, født $^{1}/_{4}$ 1708, død $^{23}/_{4}$ 1752, Student privat dim. 1725, cand. theol. $^{16}/_{10}$ 1727 (haud), Sognepræst i Vitten-Haldum-Hadsten $^{14}/_{7}$ 1730, ordineret $^{21}/_{8}$ 1731, Provst for Sabro Herred $^{4}/_{8}$ 1740. Da Biskop Hygom 1741 holdt Visitats i Vitten, gav han ham følgende Vidnesbyrd: »prædikede og forklarede sin Tekst meget ordentlig, grundig, gudelig og opbyggelig, thi han ej aleneste til Ordets Prædiken har meget gode Naturens, men har endog, siden jeg kom her til Stiftet, begyndt at lægge sig efter de bedste Naadens Gaver, saa at alle, som kende ham, maa tilstaa, at han er blevet til en anden Mand«. Gift 1. G. med Karen Frederiksdatter Holmsted, født $^{20}/_{10}$ 1711 paa Brolykke paa Langeland, død før 1732, Datter af Borgmester og Etatsraad i København Frederik Holmsted og Mette Fischer; gift 2. G. $^{6}/_{8}$ 1732 med Nille Jørgensdatter Hjersing, født $^{4}/_{8}$ 1713, død $^{11}/_{11}$ 1762, Datter af Præst i Lyngaa Jørgen Nielsen Hjersing og Inger Madsdatter Lyngaa. Efter Christen Høsts Død blev Nille Hjersing gift med Løjtnant Johan Gotfred Manniche i Hammel. — I begge Ægteskaber tilsammen 6 Sønner og 9 Døtre.

C 2. Øllegaard Jensdatter Høst, født 1710, død $^{25}/_{4}$ 1748, gift 1. G. med Jørgen Thomasen

[1]) Naar J. Vahl i sin »Slægtebog over Afkommet af Christjern Nielsen« I/78 opfører Kapellan i Haurum Henning Frederik Høst som en Søn af Jens Christensen Høst, er dette øjensynlig urigtigt. Foretagne Undersøgelser synes at godtgøre, at denne Kapellan er identisk med den s. S. Side 79 opførte Forpagter paa Frisenvold Henning Frederik Høst, som er Søn af Præsten i V. Velling Laurids Christensen Høst.

Bording, født $^{19}/_{10}$ 1697, død $^{3}/_{12}$ 1739, Forvalter paa Frijsenborg, Søn af Præst i Bording Thomas Henningsen Mariager; gift 2. G. $^{16}/_{6}$ 1741 med Hans Erik Saabye, født $^{20}/_{1}$ 1713, død $^{12}/_{3}$ 1776, Søn af Præst i Tirstrup Niels Saabye og Helle Sørensdatter Bagge; han var Forvalter paa Frijsenborg og tillige Ejer af Brandtbjerg i Kollerup Sogn og af Sneumgaard i Sneum Sogn (gift 2. G. med Margrethe Udsen, se Side 52, C 7).

C 3. Ude Jensen Høst, født $^{4}/_{3}$ 1713, død $^{19}/_{1}$ 1797, Student privat dim. 1732, cand. theol. $^{28}/_{1}$ 1737, Sognepræst i Skeby-Otterup i Lunde Herred paa Fyn $^{24}/_{11}$ 1741, maaske ordineret $^{12}/_{1}$ 1742, Provst for Lunde Herred 1764, entlediget $^{8}/_{9}$ 1792 som Jubellærer (altsaa i Embede i over 50 Aar). Han fik $^{5}/_{7}$ 1743 Oprejsning for Forseelse mod det 6te Bud; gift 1. G. $^{31}/_{10}$ 1742 med Judithe Cathrine Trads, død $^{21}/_{6}$ 1763; gift 2. G. $^{28}/_{3}$ 1764 med Karen Andersdatter Hyllerup, født $^{16}/_{2}$ 1728, død $^{4}/_{7}$ 1791, Datter af Købmand i Odense Anders Hyllerup og Birthe Møller (gift 1. G. med Præst i Haarslev i Skovby Herred Herman Pedersen Melhof, begr. $^{3}/_{3}$ 1749). — I første Ægteskab 4 Sønner og 4 Døtre, andet Ægteskab barnløst.

C 4. Gjertrud Marie Jensdatter Høst, født ca. 1713, begr. $^{24}/_{8}$ 1796 i Hammel, 83 Aar gml., gift 1. G. med Søren Jensen Birch, død 1752, Skifte s. A., var muligvis 1742 paa Rugaard ved Grenaa, fik $^{2}/_{3}$ 1742 kgl. Konfirmation paa Bestalling som Birkedommer i Frijsenborg Birk og blev samtidig Birkefoged i Faurskov Birk, boede 1743 paa Haxholm, hvor han tillige var Ridefoged, og holdt da 2 Tjenestefolk, 1 Ladefoged og 1 Røgter; gift 2. G. med Jørgen Groth, født ca. 1715, død $^{2}/_{6}$ 1780 paa Borridsølund, begr. $^{8}/_{6}$ i Gerning, 65

Aar gml., fik $^{7}/_{4}$ 1752 kgl. Konfirmation paa Bestalling som Birkedommer i Frijsenborg Birk.

C 5. Mathias Jensen Høst, død $^{16}/_{3}$ 1758 i Hammel Præstegaard, Skifte $^{17}/_{3}$ 1758, Forpagter i Niær i Haurum Sogn, gift $^{7}/_{6}$ 1746 i Hammel med Anne Marie Liime, født $^{22}/_{11}$ 1724 i Hammel, begr. $^{2}/_{1}$ 1804 i Viborg Sdr. Sogn, Datter af Præst i Hammel Otto Christian Liime og Edel Andersdatter Toustrup (gift 2. G. med Stadsmusikant i Viborg Johan Jacob Brandt).

B 3. Marie Elisabeth Udesdatter, hverken Fødselsaar eller Dødsaar er kendt, gift $^{8}/_{11}$ 1712 i Gosmer[1]) med Frands Andersen Raarup, født $^{11}/_{12}$ 1680, død ca. 1732,[2]) Søn af Præst i Raarup Anders Frandsen og Lisbeth Andersdatter; han blev Student fra Aarhus 1698, cand. theol. $^{3}/_{2}$ 1701 (non), Sognepræst i Stadil $^{1}/_{8}$ 1711. — I Ægteskabet fødtes følgende 6 Børn (C 1—C 6).

C 1. Anders Frandsen Raarup, født $^{15}/_{9}$ 1713 i Stadil, død $^{27}/_{1}$ 1790, Student fra Ribe 1733, cand. theol. $^{12}/_{5}$ 1738 (haud), Skoleholder i Kattrup ved Hovedgaard 1738, Vice-Rektor i Horsens 1742, Sognepræst i Ølsted i Hatting Herred $^{14}/_{6}$ 1743, ordineret $^{9}/_{8}$ 1743, Provst i Hatting Herred $^{12}/_{10}$ 1745. Han betegnes som en veltalende og belæst Mand, der tillige var en god Chirurgus og Medicinæ Practicus, men han gav sig selv for store Friheder, og han var ikke nogen alt for lykkelig Mand og Fader. Han gav en Del Bøger til det i 1745 oprettede Bibliotek ved Horsens lærde Skole. Døde som Jubellærer; gift $^{6}/_{10}$ 1744 med Ingeborg Cathrine Jørgensdatter Davidsen, født ca. 1723, begr. $^{2}/_{1}$ 1784, Datter af Præst i Odder Jørgen

[1]) Ifl. Stadil Kirkebog.
[2]) Stadil Kirkebog mangler begr. i Tidsrummet $^{10}/_{8}$ 1731—$^{16}/_{2}$ 1732, hvorfor nøjagtig Dødsdato ikke kan angives.

Davidsen og Mette Margrethe Christensdatter Lyngbye. — 5 Sønner og 8 Døtre.

C 2. Ude Frandsen Raarup, født $^{29}/_{3}$ 1715 i Stadil, døbt $^{8}/_{5}$, begr. $^{8}/_{11}$ 1720 i Stadil.

C 3. Elisabeth Kirstine Frandsdatter Raarup[1]), født $^{29}/_{7}$ 1718 i Stadil, døbt $^{14}/_{8}$, begr. $^{15}/_{6}$ 1764, gift $^{8}/_{8}$ 1742 i Øster Snede med Johan Henrik Mathiesen Selmer, født $^{28}/_{1}$ 1715, død $^{16}/_{11}$ 1780 i Øster Snede, Søn af Præst i Øster Snede Mathias Hansen Selmer og Ceciliane Funch; han blev undervist hjemme af Privatlærere og 1732 dimitteret til Universitetet af sin senere Svoger Christopher Bhi, cand. theol. $^{25}/_{9}$ 1738 (laud); blev straks efter sin Faders Død kaldet til dennes Eftermand af Ritmester Schack Brockdorf til Grundet og fik $^{20}/_{2}$ 1739 kgl. Konfirmation paa Kaldelsen som Sognepræst i Øster Snede, men da han endnu ikke var fyldt 25 Aar, hvilket ifl. Loven fordredes for at blive Præst, blev der samtidig givet ham Dispensation, og han blev ordineret $^{29}/_{4}$ s. A. (gift 1. G. 1740 med Nille Maria Nielsdatter Lund, begr. $^{22}/_{8}$ 1740). — 6 Sønner og 4 Døtre.

C 4. Ude Frandsen Raarup, født $^{15}/_{1}$ 1721 i Stadil, død $^{5}/_{8}$ 1721 i Stadil.

C 5. Ude Frandsen Raarup, født $^{26}/_{2}$ 1722 i Stadil, død $^{8}/_{3}$ 1722 i Stadil.

C 6. Anne Frandsdatter Raarup, født $^{26}/_{7}$ 1723 i Stadil, begr. $^{18}/_{6}$ 1780 i Bryrup, gift $^{31}/_{5}$ 1759 i Ølsted i Hatting Herred med Ole Mørch, var 1759 Møller i Tirsbæk Mølle i Engom Sogn, boede 1765 i Munkholm i Kollerup Sogn i Tørrild Herred, 1770 i Bryrup Mølle og 1780 i Velling i Bryrup Sogn.

B 4. Peder Udsen, født $^{23}/_{5}$ 1683 i Gosmer, død $^{29}/_{3}$ 1720, Skifte $^{8}/_{10}$ 1720, Student fra Kolding 1702,

[1]) Ikke Anna Elisabeth, som i Wibergs Præstehistorie angivet.

Baccalaurgraden 1703, cand. theol. $^{18}/_{12}$ 1704 (non), boede 1708 hjemme hos Forældrene og ventede paa Befordring, Sognepræst i Romdrup-Klarup $^{2}/_{11}$ 1714, ordineret $^{21}/_{12}$ 1714; gift med Christiane Sophie Hynitz, død $^{12}/_{11}$ 1747 i Astrup Præstegaard i Ning Herred, Skifte $^{16}/_{11}$ 1747, Datter af Overførster Christoph Elias Hynitz. — De havde kun 1 Barn.

C 1. Petronelle Kirstine Pedersdatter Udsen, døbt $^{4}/_{12}$ 1720 i Romdrup, død $^{26}/_{11}$ 1799 i Urlev, Skifte $^{2}/_{12}$ 1799, fik efter Moderens Død kgl. Bevilling til at være sin egen Værge; gift $^{13}/_{1}$ 1751 i Sejling (ifl. kgl. Bev. af $^{4}/_{12}$ 1750) med Tønnes Rasmussen Liime, døbt $^{7}/_{8}$ 1719 i Tem, død $^{5}/_{4}$ 1766 i Sejling, Skifte $^{5}/_{5}$ 1766, Søn af Præst i Tem Rasmus Pedersen Liime og Ingeborg Lavridsdatter Høysgaard; han blev Student fra Sommersted 1737 og immatrikuleret ved Københavns Universitet $^{31}/_{7}$ s. A., Sognedegn i Tem $^{8}/_{7}$ 1738 og fik i denne Gerning følgende Vidnesbyrd ved Bispevisitatsen 1742: »bekvem til Skolehold og forestaar sit Embede forsvarligt«. Blev cand. theol. $^{17}/_{2}$ 1744 (non), Sognepræst i Sejling-Sinding $^{29}/_{11}$ 1748 og ordineret $^{7}/_{2}$ 1749. — Ægteskabet var barnløst.

B 5. Maren Udesdatter, død 1729 i Niær Præstegaard, begr. $^{29}/_{11}$ 1729 i Horsens, gift med Anders Mogensen Løwenhertz, døbt $^{24}/_{5}$ 1697 i Horsens, begr. $^{13}/_{8}$ 1738 i Horsens, Guldsmed i Horsens, Søn af Guldsmed s. S. Mogens Løwenhertz[1]) (gift 2. G. $^{11}/_{8}$ 1734 i Horsens med Margrethe Borchorst, begr. $^{21}/_{11}$ 1787 i Aarhus Domsogn, 77 Aar gml.).

[1]) Formodentlig den Mogens Løwenhertz, Søn af Bogbinder i Aarhus Thomas Christensen Løwenhertz, som findes omtalt i Aarbogen 1934 Side 31. — En Thomas Mogensen Løwenhertz nævnes 1726 som Guldsmed i Horsens.

C 1. Dorote Margrethe Andersdatter Løwenhertz, døbt $^{14}/_{4}$ 1723 i Horsens. Hendes Livsskæbne kendes ikke.

C 2. Øllegaard Malene Andersdatter Løwenhertz, døbt $^{1}/_{3}$ 1726 i Horsens, død $^{26}/_{2}$ 1731 i Stadil Præstegaard, 5 Aar gml.

C 3. Ude Andersen Løwenhertz, døbt $^{26}/_{11}$ 1727 i Horsens, død $^{5}/_{11}$ 1773 i Gosmer, 45 Aar gml., Student fra Horsens 1749, personel Kapellan i Gosmer-Halling $^{8}/_{6}$ 1759, ordineret $^{27}/_{7}$ 1759, Sognepræst i Hersom-Bjerregrav-Kleitrup $^{18}/_{8}$ 1769, gift $^{7}/_{11}$ 1769 med sin Kusine Else Lauritsdatter Udsen, født ca. 1717, død $^{10}/_{2}$ 1779 i Gosmer (se Side 51, C 3).

A 2. Jochum Lauritsen Brorson, født $^{9}/_{5}$ 1659 i Aasum Præstegaard i Skaane, død $^{1}/_{3}$ 1719 i Randlev, Student fra Viborg 1676, cand. theol. 1679, blev kaldet af Faderen til Sognepræst i Randlev-Bjerager og fik kgl. Konfirmation $^{11}/_{8}$ 1681, ordineret $^{14}/_{10}$ s. A., Provst for Hads Herred $^{6}/_{5}$ 1709. — Han købte 1684 Dyrehovedgaard i Taarnborg Sogn i Vestsjælland af Borgmester Hans Jørgensen i Korsør (Skøde udstedt $^{3}/_{10}$ 1684 og tinglæst $^{17}/_{12}$ s. A.). Gaarden, der var paa 30 Tdr. Hartkorn, solgte han dog vist ret hurtigt igen. — Jochum Brorson havde ligesom de øvrige af Landkommissær Laurits Brorsons Børn arvet en Del Anparter i jus patronatus til forskellige Kirker i Herredet, saaledes ogsaa til sine egne Sognekirker Randlev og Bjerager. Han var naturligvis interesseret i at erhverve de øvrige Arvingers Anparter til disse Kirker, hvorfor han begyndte at købe dem ud. Saaledes fik han $^{14}/_{7}$ 1688 Transport af sin Broder Henrich paa dennes Anpart i jus patronatus til Bjerager Kirke, og vist samme Aar gav hans Brødre Laurits, Peder og Henrich ham Skøde paa deres Anpart i jus patronatus til Bjerager Kirke, »som er 10 Ørte Rug, 14 Ørte Byg, 10 Ørte Havre, $3^{1}/_{2}$ Ørtebyg Jordskyld«, og $^{18}/_{7}$ 1688 gav hans Stedmoder ham Skøde paa sin Anpart i jus pa-

tronatus til Bjerager Kirke, »som andrager elleve Søsterlodder«. For at kunne købe disse Anparter i nævnte jus patronatus har det vist været nødvendigt for ham at optage Laan, thi $^{20}/_{7}$ 1688 udstedte han et Pantebrev til Fuldmægtig ved Aakjær Gods Mads Nielsen Rosenlund paa 333 Rdl. 2 Mk. Dette Laan har nok tynget paa ham, og det har maaske voldet ham Vanskeligheder at betale Afdrag og Renter, for ifl. Skøde af $^{1}/_{7}$ 1692 afhænder han sin jus patronatus med tilhørende Tiender og Herlighed til Bjerager Kirke til nævnte Mads Nielsen Rosenlund for en Sum af »sex hundrede Rixdaler Crone Myndt«. At han netop i disse Aar har haft svært ved at tilfredsstille sine Kreditorer, tyder ogsaa den Omstændighed paa, at han var kommet i Gæld til sin Købmand, som vist havde stævnet ham til Betaling, thi i Horsens Tingbog findes under $^{21}/_{3}$ 1693 anført, at »Laurids Eriksen havde tilgode 58 Rdl. 10 Sk. for forskellige Købmandsvarer hos Hr. Jochum Brorson i Randlev, deriblandt for $5^{3}/_{4}$ Alen spansk Klæde á $9^{1}/_{2}$ Mk., 7 Alen Baj á 24 Sk., 2 Lod Silke, 12 Knapper 1 Rdl., 3 Alen Sølfgaluner for 4 Mk. 8 Sk., 2 Pund Sukker 2 Mk. 8 Sk., $^{1}/_{2}$ Pund Rosiner 6 Sk., Sæbe 2 Sk.«. — Ifl. Skøde af $^{11}/_{3}$ 1696 sælger han sin Anpart i jus patronatus med Indkomster og Herlighed til Torrild Kirke til Fru Margrethe Gersdorff til Rathlousdal og Gersdorffslund. $^{14}/_{8}$ 1696 modtager han Skøde af sin Broder Jacob paa dennes Anpart i jus patronatus til Randlev Kirke, beregnet til »femb Hundrede Slette Daler«, men samme Aar afhænder han ifl. Skøde af $^{6}/_{11}$ 1696 til Admiral Jens Rodsteen til Rodsteenseje og Langholt sin jus patronatus med Tiender etc. til Randlev Kirke, og dermed er det forbi med hans Forretninger ved jyske Landsting. — Gift $^{10}/_{10}$ 1682 med Anniche Anchersdatter, født $^{10}/_{10}$ 1657 i Kolding, død $^{24}/_{8}$ 1708, Datter af Præst i Kolding Ancher Sørensen og Anne Jeremiasdatter Wulf. Der findes i Randlev Kirkes Kor et Sandstens-Epitafium over Jochum Brorson

og Hustru. Paa Epitafiet findes hans Vaaben: et Lam med en Fane, og Hustruens Vaaben: et Anker. De havde 2 Sønner og 3 Døtre, hvoraf kun 1 Søn og 2 Døtre naaede at blive voksne (B1 – B3).

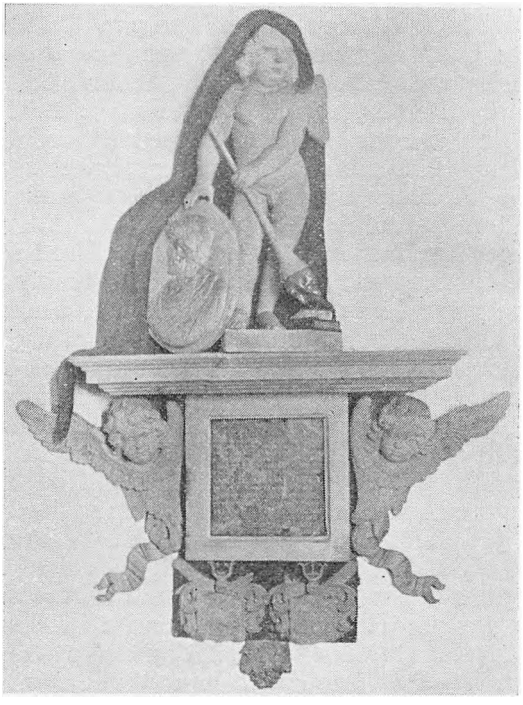

Epitafiet over Jochum Brorson.

B 1. Anna Cathrine Jochumsdatter Brorson, født 1683 i Randlev, begr. $^{12}/_{2}$ 1733 i Torrild, 50 Aar gml., gift med Jacob Nielsen Steenstrup, født $^{11}/_{2}$ 1683 i Øsløs, død $^{18}/_{4}$ 1760, Søn af Præst i Øsløs Niels Sørensen Steenstrup og Cathrine Pedersdatter Bodtzen; Student fra Viborg 1702, cand. theol. $^{2}/_{5}$ 1709 (haud), blev 1714 kaldet af Etatsraad Bendix Lassen til Aakjær og Etatsraad Chr. Rathlou til Sognepræst i Torrild-Vedslet, fik kgl. Konfirmation

$^{25}/_{5}$ 1714 og ordineret $^{21}/_{9}$, blev Magister s. A. og Provst for Hads Herred $^{11}/_{5}$ 1735. Ved Bispevisitatsen 1741 fik han følgende smukke Vidnesbyrd af Biskop Hygum: »Jacob Steenstrup prædikede selv samme Søndag, ligesom han altid plejer opbyggelig og tydelig. Han er ellers iblandt os bekendt for en af de forstandigste og retsindigste og flittigste Provster her i Stiftet«. 1744 var der igen Bispevisitats, og han fik da dette Vidnesbyrd: »Jacob Steenstrup prædikede helt opbyggelig og vel, ligesom han i øvrigt forretter baade sit Provste- og Præsteembede med en særdeles Flid og Vindskibelighed og i al hans Adfærd er for andre til Exempel«. — I Ægteskabet fødtes 6 Børn (C 1—C 6).

C 1. Hedevig Margrethe Jacobsdatter Steenstrup, født $^{5}/_{5}$ 1715 i Torrild, begr. $^{24}/_{9}$ 1797 i Torrild, ugift, boede 1749 i Vær Præstegaard, 1770 og 1787 i Skanderborg (»lever af sine Midler, bor til Leje, har en Tjenestepige«), ved sin Død i Torrild Præstegaard.

C 2. Anniche Cathrine Jacobsdatter Steenstrup, født $^{19}/_{5}$ 1718 i Torrild, begr. $^{4}/_{3}$ 1782 i Skanderborg, gift efter 1740 med Hans Henriksen Hatting, født $^{17}/_{12}$ 1699 i Hatting, død $^{16}/_{7}$ 1763, Søn af Præst i Karise Henrik Jørgensen Hatting og Susanne Kjeldsdatter Schytte; Student fra Køge 1718, Baccalaurgraden 1719, Alumnus paa Valkendorfs Kollegium 1722—1725, kaldet paa Succession til Sognepræst i Hatting $^{18}/_{4}$ 1732, ordineret $^{26}/_{9}$ 1738 (gift 1. G. med Ellen Hansdatter Toxværd).

C 3. Dorthe Sophie Jacobsdatter Steenstrup, født $^{23}/_{10}$ 1719 i Torrild, død $^{30}/_{10}$ 1778, gift 1. G. $^{22}/_{8}$ 1744 med Laurits Nielsen Spandet, født 1712 i Ribe, død $^{16}/_{12}$ 1757, Søn af Hjulmand i Ribe Niels Lauritsen og Bodil Pedersdatter; Student fra Ribe 1732, Baccalaurgraden

1734, cand. theol. $^{21}/_{6}$ 1738 (haud), kaldet $^{16}/_{7}$ 1742 af Oberst Rosenørns Enke Hedevig Margrethe Bornemann til Aakjær til Sognepræst paa Alrø, fik kgl. Konfirmation $^{10}/_{8}$ 1742 og ordineret $^{14}/_{9}$ s. A.; gift 2. G. $^{3}/_{4}$ 1759 paa Alrø med Jens Hansen Møller, født 1720 i Bjerring, død $^{31}/_{12}$ 1785, Søn af Møller Hans Møller i Bjerring Mølle; Student fra Viborg 1742, Sognepræst til Alrø $^{13}/_{1}$ 1758, ordineret $^{17}/_{3}$ s. A.

C 4. Øllegaard Jacobsdatter Steenstrup, født $^{16}/_{5}$ 1721 i Torrild, begr. $^{18}/_{8}$ 1804 i Tyrsted, gift $^{26}/_{9}$ 1752 i Torrild med Jørgen Christian Møller, Møller i Bjerre Mølle i Aale Sogn. Han maa være død før 1801, thi dette Aar boede Hustruen i Tyrsted Præstegaard og benævnes Enke.

C 5. Dorethe Johanne Jacobsdatter Steenstrup, født $^{9}/_{8}$ 1722 i Torrild, død $^{1}/_{1}$ 1760 i Torrild, ugift.

C 6. Magdalene Sybille Jacobsdatter Steenstrup, født $^{23}/_{8}$ 1723 i Torrild, død $^{30}/_{5}$ 1791, gift $^{1}/_{9}$ 1761 i Torrild med Johannes Thorsen Conradsen Hildebrandt, født 1724 i Nors, begr. $^{16}/_{1}$ 1799, Søn af Præst i Nors Conrad Nielsen Hildebrandt og Elisabeth Marie Johansdatter Thorsen; Student privat dim. 1740, cand. theol. $^{29}/_{8}$ 1744 (non); ved Bispevisitatsen 1754 i Hundborg Kirke holdt han Prøveprædiken for Biskoppen, og det siges i Visitatsindberetningen om ham, at han holdt en opbyggelig Prædiken, »hvorhos han havde gode Testimonia om hans Flittighed og ustraffelige Forhold: et fromt Gemyt er han og af fattige Vilkaar«. Han blev kaldet paa Succession til Sognepræst i Torrild og Vedslet $^{21}/_{7}$ 1758 og ordineret $^{6}/_{10}$ s. A., Provst for Hads Herred 1776 (gift 2. G. med Anna Cathrine Spandet). — Efter at han 1798 var blevet entlediget fra Em-

bedet, byggede han i Naadensaaret et Hus »Johannesro« paa Torrild Mark, hvor det var hans Hensigt at henleve sine sidste Dage i Ro og nyde sit Otium, men han døde, forinden Byggeriet var tilendebragt. Hildebrandt var meget elsket af sin Menighed. Som et varigt Minde om ham er Fensholt By bleven Selvejendom og Sognemændene Ejere af deres Kirke; som en velhavende Mand saa han sig nemlig i Stand til at købe disse Ejendomme og overdrog dem til Beboerne under særdeles billige Vilkaar. Han oprettede selv et Fællesskøde til dem paa Kirken og indrettede det saaledes, at den enkelte Mand ikke kunde sælge sin Part i Gaarden, men enhver ny tiltrædende Fæster eller i andre Tilfælde Ejeren var pligtig at indbetale til den fratrædende Fæster eller dennes Bo, den Kapital, der var fastsat som Gaardens tilhørende Andel af Kirken.

B 2. Anna Marie Jochumsdatter Brorson,[1]) født ca. 1685 i Randlev, død $^{11}/_{11}$ 1740 i Horsens, 55 Aar gml., Skifte $^{21}/_{11}$ 1740, gift efter 1711 med Jens Nielsen Hjersing, født $^{1}/_{12}$ 1675 paa Faurskov, død $^{22}/_{4}$ 1722, Søn af Forvalter over Frijsenborg Niels Nielsen Hjersing og Cathrine Hansdatter Orbit; Student fra Aarhus 1695, Baccalaurgraden 1697, cand. theol. 1699 (laud), Sognepræst i Ørting-Falling $^{23}/_{7}$ 1701, ordineret $^{2}/_{9}$ s. A., Magister 1708, Provst for Hads Herred 1708 (gift 1. G. med Anna Dinesdatter Wintz, død $^{27}/_{9}$ 1711). — I det kgl. Bibliotek (Kallske Samling 718,4) findes følgende kuriøse Gravskrift over ham:

[1]) Wibergs Præstehistorie har fejlagtigt, at hun var gift med Præsten Jens Madsen Bergenhammer i Ørting-Falling.

Her under huiler
dend
Velærværdige, Hæderlige og Høilærde, nu Salig
Mag. Jens Hiersing,
Dend Gud hafde begavit med Mosis myndighed,
Aarons Veltalenhed, Phineæ nidkierhed,
En Boanerges for de haarnackede, en Barnabas for de blødhiertede,
En Læge for de syge, en Lærer for de vanvittige,
Hand levede saaledis, at Jorden var ham icke værd,
Hand døde saaledis, at Himmelen kan ham eie-kiær,
En Herrens Mand og ret Præste-Mand i Guds huus,
En forsynlig og flittig Mand i hans egit huus:
Imod sin Hustrue venlig, for sine børn omhyggelig,
Imod sin Over Mand ærbødig, med sin Liige-Mand oprichtig,
Imod sin Under-Mand tienstachtig,
Da hand nu udi XX Aar og VII Maaneder hafde udviist sig
En troe Væcter i Aarvaagenhed, en ret Hyrde i Omhyggelighed,
En oprigtig Herrens Tiener i flittighed,
behagede det Gud
for hans tienistis retsindighed at løse hannem af hans Embedis
besuærlighed og lønne hannem med ævig glæde og herlighed,
XLIII Aar IV Maaneder III Ugger og II Dage gammel.
Siælen, som er udødelig, er alt faren til sit huilested,
Legomit, som var dødelig, er nedsat i sit Leirested,
Huorfra
det forventer en ærefuld Opstandelse,
og med Siælen samlit
en ævigvarendis og naadefuld glæde og fornøielse,
Gud unde os i igienlevendis saa at lefue dend korte tiid, vi schal være her i Guds Naadis Rige, at vi med denne voris afdøde kand samlis efter Døden i Guds ævige Rige.
Amen.

Der var i dette Ægteskab kun 1 Barn (C 1).

C 1. Anne Jensdatter Hjersing, døbt $^{25}/_{9}$ 1718 i Ørting, begr. $^{21}/_{7}$ 1720 i Ørting.

B 3. Laurits Jochumsen Brorson, født 1693 i Randlev, død før 1740 uden Livsarvinger. Han blev Student fra Sorø 1712, tog Baccalaurgraden 1713 og blev cand. theol. 1717. Var Alumnus paa Elers Kollegium 1713—1718.

A 3. Anne Cathrine Lauritsdatter Brorson, født ca. 1660, død ca. 1716, gift 1. G. ca. 1678 med Ole Christensen Friis[1]), født ca. 1648, begr. $^{22}/_{9}$ 1698 i Hundslund, Søn af Præst ved Aarhus Frue Kirke Christen Nielsen Friis og Karen Clemensdatter; Student fra Aarhus 1666, Sognepræst i Hundslund $^{21}/_{2}$ 1678, ordineret $^{12}/_{4}$ s. A. — Det var forstaae-

[1]) Aa. St. Aa. 1944, Side 48.

ligt, at han som Sognepræst i Hundslund ønskede at erhverve sig jus patronatus til denne Kirke, og han købte da ogsaa ifl. Skøde af $^{26}/_{7}$ 1690 de Anparter, der tilhørte hans Svigermoder Anne Jacobsdatter Friborg samt Svogrene Laurits Brorson, Peder Brorson og Ude Pedersen Colding (ansat til 800 Sldl.). Endvidere købte han ifl. Skøde af $^{22}/_{7}$ 1692 to Anparter i jus patronatus til Torrild Kirke, nemlig den Anpart, der arvelig var tilfaldet hans Svoger Ude Pedersen Colding (andrager 188 Sldl. 2 Mk. 8 Sk.), og den Anpart, der var tilfaldet Landkommissær Laurits Brorsons Steddatter Margrethe Jensdatter Koefoed, gift med Raadmand Mathias Raff i Kolding (andrager 188 Sldl. 2 Mk. 8 Sk.). Disse Anparter i jus patronatus til Torrild Kirke tillige med hans egen arvelig tilfaldne Anpart solgte han ifl. Skøde $^{29}/_{4}$ 1696 til Admiral Jens Rodsteen (beregnet for 864 Sldl. 3 Mk. 6 Sk.). Endvidere solgte han $^{28}/_{12}$ 1692 til sin Svoger Ude Pedersen Colding sin arvede Anpart i jus patronatus til Gosmer Kirke. — Han overtog 1693 Hovedgaarden Dybvad, idet Medarvingerne den $^{27}/_{10}$ 1693 gav ham Skøde paa deres Andele. Sviger-inden Magdalene Sybille Brorson blev dog kort efter Medejer, men det var ikke længe, de beholdt Gaarden, thi allerede 7 Maaneder efter, den $^{24}/_{5}$ 1694, solgte de den tillige med jus patronatus til Hundslund Kirke til Justitsraad Otto Krabbe. Heller ikke han beholdt Gaarden ret længe, men solgte den allerede $^{7}/_{6}$ 1695 til sin Fuldmægtig paa Aakjær Mads Nielsen Rosenlund. — Gift 2. G. $^{17}/_{11}$ 1699 i Hundslund med Peder Hansen Mouritsen, født 1672 i Kolding, død $^{23}/_{1}$ 1737 i Hundslund, Søn af Raadmand og Købmand Hans Mouritsen; Student fra Kolding 1693, cand. theol. 1695, Hører ved Kolding Latinskole $^{13}/_{12}$ 1697, Sognepræst i Hundslund $^{27}/_{9}$ 1699, ordineret $^{18}/_{11}$ 1699 (gift 2. G. med Kirsten Pedersdatter, begr. $^{16}/_{2}$ 1763 i Hundslund, 72 Aar gml.). — Aar 1700 bestod hans Husstand af: Hustruen, 1 Datter (Steddatter), 1 Karl, 1 Dreng

og 2 Piger. — Af Anne Cathrine Brorsons Børn i 1ste Ægteskab kendes 1 Datter og 1 Søn (B 1—B 2), 2det Ægteskab var barnløst.

B 1. Karen Olufsdatter Friis, født ca. 1679, begr. $^{30}/_{7}$ 1745 i Hundslund, 69 Aar gml. (Alderen er sikkert ikke rigtig). Ugift.

B 2. Laurits Olufsen Friis, født ca. 1682, død $^{26}/_{4}$ 1725 paa Alrø, Student fra Skanderborg 1706, Sognepræst paa Alrø $^{27}/_{5}$ 1718, ordineret $^{22}/_{7}$ s. A., gift med Anna Sofie Lauritsdatter Møller, født 1693 i Dallerup, begr. $^{13}/_{4}$ 1770 i Ølsted, 79 Aar gml., Datter af Regimentsskriver Laurits Ditlevsen Møller og Else Jørgensdatter Seidelin. — De havde 3 Børn (C 1—C 3).

C 1. Oluf Lauritsen Friis, døbt $^{29}/_{10}$ 1719 paa Alrø, begr. $^{21}/_{10}$ 1774 i Ølsted, Student fra Horsens 1740, Sognedegn i Ølsted i Hatting Herred, gift $^{4}/_{10}$ 1768 i Ølsted med Anne Jensdatter, (gift 2. G. $^{10}/_{11}$ 1775 med Eftermanden i Embedet Ole Mathiesen Bildthugger).

C 2. Laurits Ditlev Lauritsen Friis, døbt $^{6}/_{5}$ 1721 paa Alrø. Hans Skæbne er ukendt.

C 3. Jens Joachim Lauritsen Friis, døbt $^{1}/_{9}$ 1722 paa Alrø, skal have været Skoleholder i Odder, men hans Skæbne er iøvrigt ukendt.

A 4. Peder Lauritsen Brorson, født ca. 1661, vist død 1714 i Antwerpen, Løjtnant og en kort Tid Medejer af Hovedgaarden Dybvad i Gosmer. I det paa det kongelige Bibliotek beroende Haandskrift af Hirsch over danske og norske Officerer findes omtalt to Personer ved Navn »Peter Brodersen«, og Muligheden af, at disse er identiske, kan ifl. en Udtalelse af Hærens Arkiv ikke afvises. Da der vist heller ikke kan være Tvivl om, at de er identiske med Peder Lauritsen Brorson fra Dybvad, skal her citeres, hvad der er anført om dem i nævnte Haandskrift. Om den ene staar der: »Fændrik i Oberstløjtnant v. der Weyhes Kompagni af Brockenhuses Dragoner i 1676, laa i det belejrede Kri-

stiansstad og udmarcherede tilligemed den øvrige Garnison efter Kapitulationen $^{5}/_{8}$ 1678, nævnes $^{27}/_{6}$ 1678 som 2den Fændrik i Kaptejn Mynsterbergs Kompagni af Brockenhuses Dragoner, blev i September 1678 kommanderet med paa Ekspeditionen til Rügen, var $^{30}/_{1}$ 1679 Fændrik i Kaptejn Ove Kaares Kompagni af Casper Herman Hausmanns Dragoner og stod da paa Rügen, nævnes senere paa Aaret som Fændrik i Gusmanns Dragoner, vist reduceret i November 1679«. Om den anden staar der: »Fændrik i det saakaldte ungarske Dragonregiment (et dansk Dragonregiment i kejserlig Sold i Ungarn) $^{31}/_{7}$ 1706, Løjtnant $^{26}/_{4}$ 1707, Regimentet vendte hjem til Danmark i Efteraaret 1709. Regimentskvartermester i 2. jyske Rytterregiment i engelsk-hollandsk Sold i Braband, forsat til Würtembergs Kyrasserregiment i Braband $^{25}/_{5}$ 1713, hvorfra han vist blev forsat til Würtemberg Oels Dragonregiment; faldt over Bord, da Tropperne embarkerede for at føres fra Antwerpen til Dort. Efterlader en Enke Anna og 1 Barn«. Endvidere skal anføres, hvad der staar i Supplikationer om Pension af Postkassen 1712—1719, $^{6}/_{9}$ 1714 Nr. 123: »Anna Brodersen, hvis sal. Mand Peder Brodersen, skal have standen som Regiments Quartermester ved det Lutticaniske og Bonardiske Regiment i Brabrandt [Brabant], og som samme Regiment skulle marchere fra Antwerpen til Dort, er han ved ulykkelig Hendelse, da de skulle ambarqueris falden om Borde og blevet druknet; skal have efterladt Enken med et Barn i meget slet Tilstand«. Det kan maaske se noget underligt ud, at han bliver reduceret fra Regimentet 1679 og saa først 1706 paany bliver ansat, altsaa efter at have levet som Privatmand i 27 Aar, men det kan jo have sine særlige Aarsager, at han igen begiver sig i Krigstjeneste. For imidlertid at kunne faa de to sidste Citater til at passe paa vor Peder Brorson, maa det forudsættes, at han har været gift to Gange, og desværre kendes intet til hans Ægteskab eller Ægteskaber,

kun ved vi, at han havde mindst 4 Børn, der overlevede ham. Naar der desuagtet i nævnte Citater anføres, at han efterlod en Enke og 1 Barn, kan dette da forklares saaledes, at det her drejer sig om hans 2den Hustru og hans Barn af sidste Ægteskab. Det er da ogsaa muligt, at Sorgen over hans første Hustrus Død paany har drevet ham »i Leding til fremmede Lande«. I hvert Fald vil det næppe kunne bestrides, at Peder Brorson har været Løjtnant, thi i »de Beringers Familie og Paarørendes Slegt-Register«, som blev skrevet i Aaret 1749 af Præsten Vitus Bering i Ollerup,[1]) siges det udtrykkelig om Datteren Anne Kirstine, at hun er »Lieutnant Brorsens Datter, af den Brorsens Familie paa Dybvad i Has-Herred«. — Af sine efter Faderen arvede Andele i jus patronatus solgte han 1688 til sin Broder Jochum sin Anpart til Bjerager Kirke, $^{26}/_{7}$ 1690 solgte han til sin Svoger Ole Christensen Friis sin Anpart til Hundslund Kirke, $^{28}/_{12}$ 1692 til sin Svoger Ude Pedersen Colding sin Anpart til Halling Kirke og $^{28}/_{8}$ 1693 ligeledes til Ude Pedersen Colding sin Anpart til Gosmer Kirke. Naar han i Wibergs Præstehistorie (2. Bind Side 649) nævnes som Ejer af Dybvad, er dette ikke helt korrekt, men han har en Tid været Medejer af Gaarden og sikkert i en længere Aarrække boet der, maaske har han fra Faderens Død hjulpet sin Stedmoder med Gaardens Drift. I hvert Fald ved vi fra Skøde- og Panteprotokollerne, at han boede paa Dybvad $^{26}/_{7}$ 1690, $^{22}/_{7}$ 1692 og $^{28}/_{8}$ 1693. Da Gaarden i 1694 blev solgt af Svogeren Ole Christensen Friis og derved gik ud af Familiens Eje, har Peder Brorson sikkert maattet forlade Dybvad og er da flyttet til Skanderborg, hvor han boede $^{14}/_{8}$ og $^{6}/_{11}$ 1696. Han er antagelig blevet gift ca. 1690—91, thi paa Mandtal til Kop-, Kvæg- og Ildstedskatten for 1691 opføres han som boende paa Dybvad tillige med sin Hustru, medens ingen Børn næv-

[1]) Jfr. Arkiv for Genealogi og Heraldik Side 151.

nes, hvilket jo kan tyde paa, at han paa det Tidspunkt har været nygift. Der blev i Kopskat betalt for dem tilsammen 4 Rdl. og 1 Mk. — Da han $^{28}/_{8}$ 1693 udstedte Skøde til sin Svoger Ude Pedersen Colding i Anledning af det ovennævnte Salg, underskrev som Vitterlighedsvidne bl. a. hans »Svoger« Sognepræst Peder Sørensen Spentrup i Gylling, og dersom »Svoger« skal forstaas i den nugældende Betydning af Ordet, vil det sige, at Peder Brorson maa have været gift med en Datter af Sognepræst Christen Olufsen Faber i Gosmer. Sidste Gang, der høres noget om Peder Brorson, er altsaa 1696, da han boede i Skanderborg, og trods grundige Undersøgelser i de forskellige Mandtal til Ekstraskatten indtil Aar 1710 er det ikke lykkedes at finde noget Spor af ham hverken i Skanderborg eller i nogle af Sognene i Herredet, og da det vides, at han har levet omkring 1707, idet en Datter er født omkring dette Aar (kan differere et Par Aar til begge Sider), kan dette jo ogsaa være et Moment, der taler for, at han er identisk med den Løjtnant »Peder Brodersen«, der druknede 1714 i Antwerpen. — Der kendes 4 Børn (B 1—B 4).

B 1. Laurits Pedersen Brorson, født ca. 1694, begr. $^{19}/_{8}$ 1774 i Skanderborg, 80 Aar gml., forekommer $^{1}/_{9}$ 1722 som Fadder paa Alrø til en Søn af Præsten Laurits Olufsen Friis, blev Købmand i Skanderborg og nævnes paa Skattemandtal for Skanderborg 1743, hvor han kaldes for Ølsælger, nævnes ligeledes 1774 og boede da paa Algade, gift $^{12}/_{6}$ 1736 i Skanderborg med Elisabeth Ovesdatter, født ca. 1684, begr. $^{3}/_{5}$ 1756 i Skanderup, 72 Aar gml., Datter af Ove Sørensen paa Skanderborg Ladegaard. — Uden Børn.

B 2. Anna Kirstine Pedersdatter Brorson, begr. $^{9}/_{5}$ 1760 i Romdrup, gift $^{21}/_{9}$ 1721 paa Rødslet i Vadum Sogn[1]) med Johan Sørensen Bering,

[1]) Ifl. Romdrup Kirkebog.

født $^{20}/_{7}$ 1690 i Heilskov, død $^{4}/_{9}$ 1764, Søn af Præst i Ørslevkloster Søren Pedersen Bering og Christence Nielsdatter Lundsgaard; Student fra Viborg 1709, cand. theol. $^{24}/_{2}$ 1713 (laud), Sognepræst i Romdrup-Klarup $^{26}/_{4}$ 1720, ordineret $^{10}/_{7}$ s. A. i Aalborg, Provst for Fleskum Herred $^{4}/_{3}$ 1741. — Provst Bering med Hustru og Børn fik $^{7}/_{5}$ 1757 Bevilling til at benytte Christen Kjærskovs Farveri i Aalborg. — De havde følgende 5 Børn (C 1—C 5).

C 1. Mariane Johansdatter Bering, født $^{15}/_{8}$ 1723 i Romdrup, død $^{28}/_{12}$ 1781 paa Høgholt i Hørmested Sogn, gift $^{22}/_{2}$ 1765 i Romdrup med Iver Iversen Wagaard, født $^{30}/_{5}$ 1725 paa Vagaard i Strandby Sogn, død $^{17}/_{5}$ 1771, Søn af Præst i Strandby-Bjørnsholm-Malle Iver Enevoldsen Wagaard og Ida Kirstine Jespersdatter Rønneberg; Student fra Viborg 1743, cand. theol. $^{28}/_{10}$ 1752 (non), kaldet paa Succession til Sognepræst i Romdrup-Klarup $^{24}/_{9}$ 1756, ordineret $^{2}/_{4}$ 1762. — Ægteskabet var barnløst.

C 2. Christence Johansdatter Bering, født $^{19}/_{12}$ 1724 i Romdrup, begr. $^{12}/_{8}$ 1806 i Nibe, gift 1. G. $^{21}/_{10}$ 1760 i Romdrup med Ole Nicolai Brodersen Brorson, født $^{1}/_{3}$ 1733 i Medolden, død 1766, Søn af senere Biskop i Aalborg Broder Brorson og Antonette Margrethe Riise; Student Aalborg 1752, cand. theol. $^{12}/_{5}$ 1755 (non), Hører i Aalborg 1756, Sognepræst i Hjortdal $^{4}/_{11}$ 1757, ordineret $^{2}/_{12}$ s. A., forflyttet til Understed-Karup $^{5}/_{1}$ 1759. Ved Bispevisitatsen 1758 fik han det Vidnesbyrd, at han holdt en meget opbyggelig Prædiken, og at hans Levnedsforhold var kristeligt og ustraffeligt; gift 2. G. $^{13}/_{1}$ 1774 i Nibe med Markus Alsing, født ca. 1735, død $^{19}/_{2}$ 1812 i Nibe, 77 Aar gml., Student fra Aalborg 1751, Købmand, Fisker og Avls-

bruger i Nibe, Søn af Præst i Nibe Markus Nielsen Alsing og Elisabeth Sophie Pedersdatter Struve. — Begge Ægteskaber var barnløse.

C 3. Johanne Magdalene Johansdatter Bering, født $^{1}/_{7}$ 1726 i Romdrup, død 1798 paa Høgholt i Hørmested Sogn, gift 1757 i Romdrup med Anders Christensen Brønnum, født ca. 1698, død $^{26}/_{2}$ 1774 i Karup, Søn af Christen Jensen Brønnum og Karen Nielsdatter i Skagen[1]); Forpagter paa Stenshede i Volstrup Sogn til 1740, Ejer af Hørbylund i Hørby Sogn 1740—1774 samt tillige af Skørtholt 1744—1746 og af Eget 1755—1758 (gift 1. G. $^{21}/_{6}$ 1736 i Volstrup med Præstens Datter Mette Kathrine Rafn, død $^{30}/_{5}$ 1743 paa Stenshede, 28 Aar gml.; gift 2. G. med Anne Cathrine Jensdatter Todberg, død $^{22}/_{8}$ 1756).

C 4. Severine Amalie Johansdatter Bering, født $^{21}/_{12}$ 1730 i Romdrup, død $^{22}/_{8}$ 1731 i Romdrup.

C 5. Severine Amalie Johansdatter Bering, født $^{11}/_{5}$ 1733 i Romdrup, død $^{15}/_{9}$ 1814 i Nibe, gift 1773 med Peder Struve Alsing, født $^{10}/_{2}$ 1730, død $^{10}/_{3}$ 1803, Søn af Præst i Nibe Markus Nielsen Alsing og Elisabeth Sophie Pedersdatter Struve; Student fra Aalborg 1746, cand. theol. $^{4}/_{7}$ 1750 (haud), Sognepræst i Lomborg-Romb $^{20}/_{8}$ 1772, ordineret $^{26}/_{2}$ 1773 i Aarhus, Provst for Skodborg Herred 1780.

B 3. Dorthe Pedersdatter Brorson, født ca. 1698, begr. $^{16}/_{1}$ 1767 i Skanderborg, 68 Aar gml., ugift. Skifte efter hende blev sluttet $^{14}/_{7}$ 1767.[2])

B 4, Johanne Pedersdatter Brorson, født ca. 1707, begr. $^{29}/_{5}$ 1777 i Skanderborg, 70 Aar gml., ugift.

---

[1]) Jfr. Danmarks Adels Aarbog 1907 Side 404.
[2]) Skanderborg Skifteprotokol 1756—1820 Folio 136 b.

A 5. Laurits Lauritsen Brorson, født ca. 1662, død 1693, Student fra Kolding 1679, Sognepræst i Oddum $^{28}/_{7}$ 1689. I Herredsbogen meddeler han 1690 følgende om sine Kaar: »Gravamina (= Byrder) er mange efter mine fattige Vilkaar, thi Enken nyder den tredie Del af mit Offer, visse og uvisse, saa og den tredie Del af al min Indkomst foruden anden Besværing, som jeg af hende haver baade med Husværelse, Faar og Køer, som jeg maa føde, Tiendeyderne formindskes og forarmes dagligen, som en efter anden Ejendom bliver øde. Mangel paa Hø og Foder befindes ofte, formedelst Floden gaar op og bortskyller det, naar Høet er slaget«. Præstegaardens Hartkorn var et Par Aar før sat til 6 Tdr. 4 Skp. 3 Fdk. 1 Alb. — Den Enke, han omtaler, var Kirsten Pedersdatter, som havde været gift med Præsten i Oddum Christen Clausen (død 1676), og hun levede i hvert Fald endnu 1714 og tærede paa Kaldet. — Af sine efter Forældrene arvelig tilfaldne Anparter i jura patronatus til forskellige Kirker i Hads Herred solgte han 1688 til sin Broder Jochum sin Anpart til Bjerager Kirke, ifl. Skøde $^{26}/_{7}$ 1690 solgte han til sin Svoger Ole Christensen Friis sin Anpart til Hundslund Kirke, og ifl. Skøde $^{28}/_{12}$ 1692 solgte han til sin Svoger Ude Pedersen Colding sine Anparter til Gosmer og Halling Kirker. Ved sidstnævnte Lejlighed optræder hans Broder Jochum paa hans Vegne med Fuldmagt, hvilket tyder paa, at han allerede da har været syg og Døden nær; han er antagelig død først paa Aaret 1693. — Gift med Kirsten Pedersdatter, født ca. 1657, død 1729, 72 Aar gml., Datter af Præst i Ølgod Peder Hansen Ølgod og Kirsten Jensdatter Schytte. Hun har sikkert været gift 1ste Gang med Formanden i Embedet Laurits Nielsen Borch og blev gift 3die Gang 1693 med Eftermanden Jeppe Jepsen Tarm, med hvem hun havde Sønnen Laurits Brodersen Jeppesen (altsaa opkaldt efter sin Moders 2den Mand), der blev Student 1716. — Laurits Brorson havde kun en Datter, der 1693 havde sin Farbroder Jochum til

Formynder. Hendes Navn eller videre Skæbne kendes ikke.

A 6. Magdalene Sybille Lauritsdatter Brorson, født ca. 1666, begr. $^{1}/_{2}$ 1734 i Torrild, 68 Aar gml Hun overtog 1693 sammen med sin Svoger Oluf Christensen Friis Hovedgaarden Dybvad, men de afhændede den igen 1694; hendes Anpart i Gaarden var $^{2}/_{7}$. Gift med Iver Johan Pedersen Bredal[1]), født ca. 1666, død 1692, Søn af Præst i Dover-Venge Peder Fabiansen Bredal og vist Karen Nielsdatter; Student privat dim. 1686, Sognepræst i Dover-Venge $^{27}/_{4}$ 1689, men døde allerede 3 Aar efter. Uden Børn.

A 7. Jacob Lauritsen Brorson, død $^{1}/_{3}$ 1742 i Assens, Kontrollør og Konsumtionsforvalter i Assens. Af de ham paa Skifte efter Faderen $^{2}/_{6}$ 1687 tilfaldne Anparter i jura patronatus solgte han $^{28}/_{12}$ 1692 sin Anpart til Gosmer Kirke til sin Svoger Ude Pedersen Colding, og $^{14}/_{8}$ 1696 solgte han sin Anpart til Randlev Kirke til sin Broder Jochum. Sidstnævnte Dato boede han i Svejstrup Præstegaard (Dover-Venge Pastorat), men vist ret snart derefter har han forladt Jylland og sandsynligvis flyttet til Fyn, hvor han ca. 1704 blev Kontrollør og Konsumtionsforvalter i Assens. Han døde Natten mellem $^{28}/_{2}$ og $^{1}/_{3}$ 1742 og blev begravet $^{7}/_{3}$ »udi dend synden Gang udi Kirchen ved dend synden Corsdør, og blef ringet for Liget med alle Klocherne«. Der er Skifte efter ham $^{2}/_{3}$ 1742. — Gift 1. G. $^{19}/_{2}$ 1696 i Dover med Anne Pedersdatter Bredal, Datter af Præst i Dover-Venge Peder Fabiansen Bredal og vist Karen Nielsdatter. Gift 2. G. med Mette Kirstine From, død $^{12}/_{1}$ 1758 i Assens, begr. $^{19}/_{1}$ »udi Kirchen ved dend synden Cors Dør, og blef ringet for Liget med alle Klocherne«. Der er Skifte 1758. — Af Jacob Brorsons Børn kendes efternævnte 8, hvoraf det 1ste er af 1ste Ægteskab og de øvrige af 2det (B 1 – B 8).

[1]) Det er fejlagtigt, naar Wiberg angiver, at hans Hustru hed Karen Nielsdatter; denne, som var født 1631 og døde 1709, var sikkert hans Moder.

B 1. Anna Jacobsdatter Brorson, begr. $^{3}/_{3}$ 1740 i Vandborg, Skifte $^{4}/_{7}$ 1741, gift med Emmiche Olufsen Hjerm, født $^{17}/_{12}$ 1693, død $^{17}/_{9}$ 1765, Skifte $^{17}/_{10}$ 1765, Søn af Præst i Vandborg Oluf Knudsen Hjerm og Anna Andersdatter Nedergaard; Student fra Odense 1711, cand. theol. $^{20}/_{11}$ 1713 (non), kaldet paa Succession til Sognepræst i Vandborg $^{12}/_{11}$ 1717, Mag. 1761 (gift 2. G. med Lene Margrethe Pedersdatter Bhie). — De havde 11 Børn (C 1—C 11).

C 1. Oluf Emmichsen Hjerm, døbt $^{9}/_{3}$ 1722 i Vandborg, Købmand i Arendal i Norge, levede 1765, død før 1790. Var gift, men Hustruens Navn kendes ikke[1]).

C 2. Anna Kirstine Emmichsdatter Hjerm, døbt $/_{11}$ 1724 i Vandborg, død $^{8}/_{9}$ 1775 i Vandborg, Skifte 1775, gift $^{7}/_{12}$ 1759 med Morten Christensen Schiwe, født $^{13}/_{11}$ 1723 Haasum, død $^{4}/_{10}$ 1776 i Vandborg, Skifte 1778, Søn af Præst i Haasum Christen Mortensen Schiwe og Susanne Lund; Student fra Viborg 1744, cand. theol. $^{8}/_{9}$ 1749 (non), kaldet paa Succession til Sognepræst i Vandborg $^{11}/_{8}$ 1758, ordineret $^{25}/_{10}$ s. A. — Ægteskabet var barnløst.

C 3. Anna Emmichsdatter Hjerm, begr. $^{19}/_{6}$ 1726 i Vandborg.

C 4. Jakob Brorson Emmichsen Hjerm, døbt $^{11}/_{7}$ 1727 i Vandborg, begr. $^{6}/_{8}$ 1727 i Vandborg.

C 5. Jakob Brorson Emmichsen Hjerm, begr. $^{6}/_{2}$ 1729 i Vandborg.

C 6. Jakob Brorson Emmichsen Hjerm, døbt $^{29}/_{12}$ 1729 i Vandborg, død før 1732.

C 7. Iver Johan Emmichsen Hjerm, døbt $^{7}/_{2}$ 1731 i Vandborg, begr. $^{6}/_{4}$ 1731 i Vandborg.

[1]) 1790 levede følgende 3 Børn: Laurine Christine Hjerm, gift med Kaptejn Carl Banner i Viborg. Emmiche Olufsen Hjerm, Kapellan i Norge. Lars Tange Hjerm, Foged i Vendsyssel, senere Præst i Durup og Tøndering.

C 8. Jakob Emmichsen Hjerm, døbt /2 1732 i Vandborg, død før 1741.

C 9. Niels Møller Emmichsen Hjerm, døbt 18/3 1733 i Vandborg, død før 1741.

C10. Magdalene Sybille Emmichsdatter Hjerm, døbt September eller Oktober 1734 i Vandborg, begr. 8/11 1808 i Sønderholm, ugift. Hun boede 1787 og 1801 som Husholderske i Sønderholm Præstegaard.

C11. Jørgen Vedel Emmichsen Hjerm, døbt Marts 1736 i Vandborg, død 16/4 1811 i Vandborg, boede 1765 i Maagaard og var 1790 Gaardejer i Vandborg, gift 22/7 1768 i Vandborg med Sidsel Poulsdatter, døbt 7/2 1746 i Vandborg, død 21/10 1805 i Vandborg, Datter af Poul Madsen og Anne Povlsdatter paa Maagaard.

B 2. Øllegaard Jacobsdatter Brorson, gift med Hans Hansen Thorsager, født ca. 1706, død 15/8 1747 i København Frue Sogn, 41 Aar gml., Skifte 16/8 1747 (sluttet 17/2 1752), Skriverkarl i København, ejede 2 Ejendomme i Teglgaardsstræde vurderet til henholdsvis 1250 Rdl. og 1200 Rdl. Ved hans Død blev Formuen opgjort til 2572 Rdl., men Gælden var 2719 Rdl. Øllegaard Brorson levede endnu 1768 og var da Plejemoder paa Opfostringshuset paa Kristianshavn. — Der kendes efternævnte 4 Børn (C1—C4), af hvilke de to ældste ikke synes at være fødte i København.

C 1. Kirstine Thorsager, død 4/9 1768 i Odense, Skifte 1768, gift 30/5 1767 med Rasmus Rasmussen, født 29/5 1732 i Haarslev Sogn, død 24/5 1823, Søn af Fæstegaardmand Rasmus Rasmussen og Anna Hansdatter; exam. jur. 1767, var adjungeret Landstingsskriver og Landstingshører i Odense fra 9/1 1767 og overtog Embedet i hvert Fald fra 10/9 1773. Afsked med Ventepenge 1/4 1805 (gift 2. G. med Jacobine Kurrelbaum, død 24/12 1799). — Ingen Børn i Ægteskabet.

C 2. Jacob Thorsager, var 1768 Overskærer i Kristiania.

C 3. Antoni Thorsager, døbt $^{20}/_{4}$ 1734 i København Frue Kirke, var 1768 Kommandersergent ved Livgarden til Fods (2. Komp.). Hustruen hed Wibecke Judithe[1]).

C 4. Anna Augusta Thorsager, døbt $^{7}/_{4}$ 1736 i København Frue Kirke, var før sit Ægteskab Actrice, gift med Anthon Jacob Coucheron, født $^{19}/_{7}$ 1732 paa Vange i Norge, døbt $^{24}/_{7}$ i Hopperstad Kirke, begr. $^{3}/_{5}$ 1802 i Porsgrund, Søn af Oberst Anthon Jacob Coucheron og Henriette Antonette Lillienskiold; var 1768 Løjtnant i Norge, blev senere Toldkontrollør i Langesund, udnævntes til Justitsraad (gift 2. G. $^{13}/_{7}$ 1763 med Cathrine Medeamaj Paus, gift 3. G. med Joachime Cathrine Hermanna Schweder, gift 4. G. med Christiane Marie Kraft).

B 3. Marie Jacobsdatter Brorson, levede endnu 1772 og vist ogsaa 1790, gift 1. G. ca. 1730 med Christian Frederik Stolpe, født ca. 1697. begr. $^{15}/_{5}$ 1743 i Humble, 46 Aar gml., Søn af Nicolai Stolpe (som 1728 holder Lejevogne) og Abel Stefnerin i København; Student fra Frederiksborg Skole 1717, boede 1728 i København, blev 1729 Sognedegn i Humble paa Langeland; gift 2. G. $^{10}/_{6}$ 1744 i Humble med Laurits Jespersen Jensen Krag, døbt $^{14}/_{1}$ 1713 i Kerteminde, begr. $^{6}/_{1}$ 1773 i Humble, Søn af Byfoged Jens Lauritsen Krag og Karen Hansdatter; Student fra Kerteminde 1735, Baccalaurgraden 1737, Hører ved Kerteminde Latinskole indtil dens Nedlæggelse 1740, hvorefter han samme Aar blev Kordegn i Kerteminde; denne Stilling var imidlertid saa ringe aflagt, at han ikke havde sit nødtørftige Udkomme, og da der var Udsigt til at faa et Degneembede paa Langeland, kvitterede han med Glæde sin Kordegnestilling i Kerteminde.

[1]) En Datter Antoinette Thorsager blev gift med Præsten Thomas Andreas Borup i Skanderborg.

Han blev Sognedegn i Humble $^{17}/_{5}$ 1743. Kort før han døde, oprettede han Testamente, dateret $^{18}/_{12}$ 1772. — Marie Brorson havde i 1ste Ægteskab 7 Børn (C 1—C 7), medens 2det Ægteskab var barnløst.

C 1. Berte Kirstine Stolpe, døbt $^{22}/_{4}$ 1731 i Humble.

C 2. Nicolai Jacob Stolpe, døbt $^{3}/_{8}$ 1732 i Humble, begr. $^{5}/_{7}$ 1736 i Humble.

C 3. Abel Elisabeth Stolpe, døbt $^{1}/_{1}$ 1734 i Humble, begr. $^{31}/_{5}$ 1745 i Humble.

C 4. Mette Kirstine Stolpe, døbt $^{24}/_{6}$ 1735 i Humble.

C 5. Nicolai Jacob Stolpe, døbt $^{10}/_{6}$ 1738 i Humble, død $^{27}/_{7}$ 1799 i Slagelse, Farver i Slagelse, gift $^{29}/_{9}$ 1769 med Kirstine Dorothea Steenholm, født 1740, død $^{22}/_{1}$ 1812 i Slagelse.

C 6. Frederik Christian Stolpe, døbt $^{28}/_{6}$ 1741 i Humble, død $^{29}/_{3}$ 1818 i København, Student fra Odense 1764, Baccalaurgraden 1765, Litterat, ugift.

C 7. Charlotte Amalie Stolpe, døbt $^{22}/_{11}$ 1742 i Humble.

B 4. Laurids Jacobsen Brorson, døbt $^{6}/_{5}$ 1705 i Assens, begr. $^{25}/_{6}$ 1706 i Assens.

B 5. Helena Jacobsdatter Brorson, døbt $^{2}/_{3}$ 1707 i Assens, død $^{4}/_{7}$ 1790 i Lomborg, hvor hun boede til Leje hos Gaardmand Jens Poulsen paa Østergaard, Skifte 1790[1]), gift mellem 1731 og 1734 med Johannes Nerger, født ca. 1689, død $^{18}/_{12}$ 1759 i Harre, Skifte $^{19}/_{12}$ 1759; han blev Fændrik i Viborgstiftske (senere Juels) nationale Infanteriregiment $^{28}/_{8}$ 1716, tog sin Afsked $^{19}/_{7}$ 1717 og blev igen ansat som Fændrik i østsjællandske nationale Dragonregiment $^{19}/_{4}$ 1720, udnævnt til Løjtnant $^{10}/_{4}$ 1724 og forsat til nordjydske nationale Infanteriregiment $^{11}/_{2}$ 1733, fik Kaptejns Rang $^{30}/_{11}$ 1739

[1]) Rysensteen Gods Skifteprotokol 1775—1801.

og blev virkelig Kaptejn $^{6}/_{8}$ 1749. Han tog sin Afsked fra Militæret $^{25}/_{9}$ 1754 og fik paa Grund af Alder og Svagelighed Tilladelse til at sælge sit Kompagni for 2000 Rdl. til Premierløjtnant Pingel. Han havde fast Bopæl i Harre i Salling. Af et tidligere Ægteskab havde han 2 Børn, hvorimod hans Ægteskab med Helena Brorson var uden Børn.

B 6. Anne Marie Jacobsdatter Brorson, døbt $^{2}/_{8}$ 1709 i Assens, død $^{13}/_{6}$ 1762 i Odense, Skifte $^{23}/_{6}$ 1762, gift $^{24}/_{10}$ 1749 i Odense St. Knuds Kirke med West Andersen Puggaard, født ca. 1706 i Ringkøbing, begr. $^{24}/_{12}$ 1787 i Københavns Holmens Sogn, 81 Aar gml., Skifteregistrering $^{20}/_{12}$ 1787; Købmand i Odense, løste Borgerskab $^{24}/_{3}$ 1745. Efter Hustruens Død erholdt han Bevilling til at hensidde i uskiftet Bo. Han boede endnu 1783 i Odense, da han $^{15}/_{12}$ d. A. fik udstedt en Obligation, men 1785 er han bosiddende i København og sælger $^{28}/_{5}$ s. A. sin forhen beboede Købmandsgaard i Overgade i Odense. Ved sin Død boede han i Større Strædet Nr. 390 (ved Kanalen), og hans Søstersøn Kasserer Andreas Worgaard var indsat som hans Universalarving. Ægteskabet var barnløst.

B 7. Iver Johan Jacobsen Brorson, døbt $^{5}/_{3}$ 1712 i Assens, begr. $^{10}/_{11}$ 1716 i Assens.

B 8. Anne Cathrine Jacobsdatter Brorson, døbt $^{21}/_{12}$ 1714 i Assens, begr. $^{31}/_{1}$ 1783 i Odense St. Knuds Sogn; hun havde boet hos Moderen og plejet hende under hendes langvarige Sygdom, hvorfor Boet af de øvrige Arvinger blev udlagt til hende; endnu 1758 boede hun i Assens; gift $^{7}/_{11}$ 1759 i Odense Frue Kirke med Mathias Kurrelbaum, døbt $^{22}/_{5}$ 1733 i Odense St. Knuds Kirke, død $^{22}/_{6}$ 1793 i Odense, Søn af Købmand Johan Friderich Kurrelbaum og Alhed Marie Eilskov; han løste Borgerskab som Købmand i Odense $^{14}/_{10}$ 1761, blev Raadmand $^{10}/_{12}$ 1777 og tillige Postmester $^{31}/_{12}$

1777 mod efter eget Tilbud at betale den forrige Postmester en aarlig Pension (gift 2. G. $^{22}/_{10}$ 1783 i Odense St. Hans Kirke med Anna Marie Elisabeth Errebo, død $^{4}/_{5}$ 1820 i Odense St. Knuds Sogn, 80 Aar gml.). — Mellem Anne Cathrine Brorson og hendes Mand var der den $^{7}/_{12}$ 1782 oprettet Testamente, idet Ægteskabet var barnløst.

A 8. Henrich Lauritsen Brorson, formodentlig yngste Barn, død før 1692, ugift. Han gav $^{14}/_{7}$ 1688 Transport til sin Broder Jochum paa sin arvede Anpart i jus patronatus til Bjerager Kirke, og vist samme Aar gav han ham Skøde derpaa. Henrich Brorson var paa det Tidspunkt mindreaarig, thi hans Farbroder Christen Olufsen i Skablund i Hundslund Sogn var hans Kurator.

Af Laurits Brorsons Efterkommere i tre Led kendes ialt 85 Personer. Heraf var, naar de indgiftede medregnes, 36 gejstlige, 3 Godsejere, 3 Landmænd, 4 Militære, 2 Birkedommere, 3 Skrivere, 1 Tolder, 1 Postmester, 1 Skoleholder, 2 Møllere, 1 Guldsmed, 4 Købmænd og 1 Farver.

Det er lykkedes at fremskaffe ret fyldige Oplysninger om de fleste Personer, endskønt der ikke findes mange Arkivalier fra den Periode, der omfatter de ældste Led. Saaledes eksisterer der hverken Kirkebøger eller Skifteprotokoller for de Byer og Omraader i Hads Herred, hvor de fleste af Slægten har levet.

Sandflugtens Dæmpning i Gern Herred.

Haarup Sande i Linaa Sogn.

(Fortsat fra Aarbogen 1943).

Af Anth. Fuglsang.

1824.

Til Sandflugtens Dæmpning i Haarup Sandflugt anvendtes i 1824 af Linaa og de til Dæmpning henlagte 11 Hjælpesogne, 87 Spænddage, 13 Plovdage og 419 Gangdage til Rykning, Kørsel og Plantning af 196 Læs Klittag. Desuden plantedes 19,200 Birkeplanter over forskellige Strækninger, der tilsammen udgjorde 31 Skpr. Ld.

Sørensen tager sig selv Forlov.

I Efteraaret henvender Sandflugtskommissær Sørensen sig til Forvalter Ejlersen paa Silkeborg om atter at faa Birkeplanter til Udplantning i Haarup Sandflugt. Forvalteren henviser ham til Overførsteren, Kammerherre v. Krogh paa Nygaard ved Haderslev. Og da Sørensen ikke mener sig kapabel til at tilskrive denne høje Herre, anmoder han Stiftamtmand Rosenørn om at gøre det.

Imidlertid var Skanderborg Amt blevet oprettet, og da Haarup og Silkeborg var henlagt under dette Amt, gik Sørensens skriftlige Anmodning til Amtmand Rosenkrantz i Horsens, der sendte Skrivelsen, ikke til v. Krogh, men til Rentekamret, som derefter paalagde Amtet at beordre Skovrider Langhoff, Virklund, at udlevere Birkeplanter, saafremt de kunde undværes.

Samtidig forespurgte Kamret om, hvorvidt Haarup Sandflugt hørte under Silkeborg Hovedgaards eller

Bøndergodses Hartkorn. Dette Spørgsmaal faar Sandflugtskommissæren til Besvarelse. Og da han i sin Tid, som Landinspektør, har foretaget Udskiftningen kan han paa staaende Fod besvare Spørgsmaalet med, at Sandflugten hører under den Del af Haarup Bys Overdrev og ufrie Hartkorn, som ved Udskiftningen blev henlagt under Silkeborg Bøndergods.

Langhoff havde nemlig vægret sig ved at udlevere Planterne til Sørensen, idet han havde anklaget ham for sin Overordnede, Kammerherre v. Krogh, for Selvtægt i Skovene. Kammerherren havde tilskrevet Rentekamret derom, men da Kamret modtog Meddelelsen om, at Haarup hørte under Silkeborg Bøndergods, beordredes Langhoff at udlevere.

Det drejede sig om 8000 Birkeplanter. Disse fik da Sørensen. Men da de ikke slog til, anmodede han Skovrider Langhoff om endnu 400 Planter, hvilket blev ham lovet. Skovfogden skulde lade dem udvise og oprykke i det kommende Foraar.

1825.

Imidlertid passede denne Kontrol ikke Landinspektør og Sandflugtskommissær Søren Sørensen paa Laven Hovgaard. Han havde med Aarene faaet Tillid betroet og Haand i Hanke med adskillige Sager, som Mænd, der rykkede frem med den løbende Tid, vilde have under nyere Tiders Indflydelse, og ikke saa paa med samme Sans som den ældre Generation. Sørensen mente at have en Tradition og en personllg Prestige at hævde og varetage.

En Aprilsdag i 1825 gav han Ordre til i sin Gaard at lade spænde for en Arbejdsvogn. Den dygtige Klitfoged Anders Jensen kom ud ad Døren sammen med Manden i Gaarden. De satte sig op og kørte sammen i Skoven for at hente Birkeplanterne, det nu var Tid at udplante. Der maa formodentlig have været rigeligt af dem, thi de læssede et Par Tusinde Planter paa Vognen, som Klitfogden derpaa kørte afsted med til Haarup Sandflugt. Paa denne Færd mødte han Skovfogden, mens Vognen holdt og nogle flere Birkeymper rykkedes, thi der var endnu Plads paa Vognen.

Skovfogden anmeldte denne Tagen selv til Skovrideren, der lod Anmeldelsen gaa videre til v. Krogh, idet han medgav, at det var ikke første Gang Sørensen paa egen Haand havde forgrebet sig paa Skovenes Plantebestand; det var bare første Gang hans Vogn med den haandgangne Anders Jensen var bleven antruffen.

Da Klitfogden berettede sin Herre hvorledes det var gaaet ham, frygtede Sørensen for Følgerne af Bedriften. Han tilskrev Forvalter Ejlersen, idet han skød Skovrider Langhoff i Skoene, at denne havde givet ham Tilladelse til paa egen Haand at køre til Skovs og hente Planterne, hvorfor han haabede at maatte vorde forskaanet for et fortrædigende Søgsmaal efter stræng juridisk Ret, med Forlangende af Mulktpaalæg. Eventuelt henstillede Sørensen, at Sagen indstilledes til Rentekamrets Afgørelse. Han ivrer: endelig ikke anlægge Proces imod mig, som realiter en skyldig Mand, men haabende paa samme Naade og Ædelmod som den, der efter Mallings »Store og gode Handlinger«, Pag 340, af Kong Frederik V udvistes mod Godsejer Svane, der i sin Jagtglæde havde overskredet Jagtgrænsen. Kongen svarede, da Svane blev anklaget derfor, at det havde Svane Lov til, for »han er Vores Jægermester!«.

Ogsaa et Brev med Forklaring afsendte Sørensen til Skovrider Langhoff, hvori han vedlagde 2 Rigsbankdalersedler. I sin Indberetning om Selvtægten anfører Langhoff, at Sørensen dermed har gjort Forsøg paa at afværge Indberetning om hans Handlemaade. Brevet til Langhoff lyder:

Højstærede Hr. Skovrider Langhoff!

Undskyld behageligt, at De eller Skovfogden ej forud blev underrettet om de sidste Birkeplanter jeg fik, hvortil jeg havde gjort Anstalt (til deres Plantning). Men formedelst Klitfogden ej var tilstede, og det skulde ske i en Skynding, fordi de trængte til at plantes, hvorved det imod min Villie fejlede. Skjøndt Skovfogden kom tilstede paa Aastedet, ved Modtagelsen, og saae at ingen Uorden, end mindre Skade var skeed. Det skal ej skee meere. Indlagte følger til Afbetjening.

(Rigsbankdalersedlerne). Hilsen. Tjenestskyldigst S. Sørensen.

Overförster v. Krogh var ikke tilsinds at lade Sagen falde. Han anmodede Forvalter Ejlersen om at lade Sørensen indkalde for Forligskommissionen, hvorpaa han oversendte Sagen til Rentekamret med Indstilling om, hvorvidt Sagen skulde forfølges eller henlægges.

Det sidste blev ifl. Kammerskrivelse til Amtmand Rosenkrantz Tilfældet.

Ogsaa i Efteraaret 1825 prøvede Sørensen at sætte Skovvæsenet tilvægs ved hos Skovrideren at forlange Birkeplanter udleveret. Denne nægtede at udlevere disse uden videre, saadan paa staaende Fod. Vilde han have Planter, maatte han i betimelig Tid andrage derom. Sørensen anmodede derefter Rentekamret om at tilskrive v. Krogh Udleveringsordre, hvilket Kamret gjorde. Men v. Krogh fremstillede i Tilsvar Sagen som den laa, at Sørensen havde rekvireret Planter udleveret straks, uden at indkomme med Anmodning først, og det var ene Grunden til, at han var bleven nægtet. Saa maatte Egnens store Mand og Sandflugtskommissær ved Haarup Sandflugt bekvemme sig til at gøre sin Bestilling i »rette Form«.

Egnens rigeste Mand andrager.

Sørensen tilskriver Rentekamret:

I de sidste Aaringer siden Silkeborg blev Hs. Majestæts private Ejendom har jeg aareviis efter Ansøgning faaet Tilladelse til at faa Birkeplanter udviiste fra Haarup Skov til Udplantning i Sandflugten, Og da Birkefrø ej kan faaes, var jeg andragende, om Udlevering af Planter maatte befales at være vedvarende, men dertil har Kammeret ej ytret noget.

For at fremvise et godt og nyttigt Exempel til almindelig Gavn, har jeg med Opofrelse af omtrent 6 Skpr. Agerland ind i Siden af et af mig opelsket Skovstykke, med Bekostning ladet indhegne og tilberedt Agerlandet ved Boghvede og Kartoffelavl, for til næste Foraar at besaa samme med Granfrø. Men jeg veed ingen Udveje til at faa det fornødne Frø dertil. Jeg vover derfor at ansøge det kgl.e Rentekammer, om

ikke den Gunst kunde vises mig, at jeg til dette Brug gratis kunde forundes omtrent 12 Pd. godt Granfrø fra de kgl.e Skove.

Inden Rentekamret gik nærmere ind paa Anmodningen, ønskede det Oplysning om Sørensens økonomiske Forhold. Hans igennem de senere Aaringer paatrængende Ansøgninger om at opnaa en Gunst og Gave, som Kamret ikke kunde imødekomme, og hans adskillige vringlede Skriverier, kunde nok have givet Kamret Indtryk af en for egne Interesser noget om sig værende Mand. Amtmand Rosenkrantz anmodedes om at fremskaffe en Erklæring om Sørensens Forhold, der kunde begrunde hans Anmodning. Og denne blev Herredsfoged, Politiassessor Blichfeldt, der kendte Sørensen godt fra adskillige Aars Synsforretninger i Haarup Sandflugt, anmodet om at afgive.

Blichfeldt nævner først, at den Jord, hvori det er Meningen at udsaa Granfrøet, er velskikket. Og m. H. t. at han har anmodet om at faa det gratis, bemærkes, at Sørensen er den rigeste Mand i Jurlsdiktionen og i Almindelighed taxeres han til en Formue af 50,000 Rbdlr., lavt regnet.

Ved de aarlige Synsforretninger har jeg overbevist mig om, at Birkeplanter er de allerbedste der kan udsættes i Sandflugten, naar denne først er præpareret ved de forskellige Græsarter som bruges, og at Plantning i alle Dele har Fortrin fremfor Udsaaning, og endelig, at Haarup Skov uden Skade kan afgive de fornødne Planter dertil.

Kamret tilstod derefter paa Forstkontorets Foranstaltning Sørensen 12 Pd. Granfrø gratis.

I August tilskriver Rentekamret Amtet i Anledning af Landinspektør Sørensens Begæring om dels at overlades Birkeplanter og Frø til Haarup Sandflugt, fra Silkeborg Skove, dels om at tilstedes Adgang til en Naaletræs Plantage ved Silkeborg, for at bekomme modent Frø til samme Anvendelse. — Amtet anmodes i den Anledning om at tilmelde Sørensen, at ligesom Kamret har tilladt ham fra Silkeborg Skove at maatte erholde Birkeplanter til Sandflugten, maa han hver Gang derom betimelig henvende sig til Skovrideren

derom. Og saaledes maa denne Sag have sit Forblivende. Han kan ikke tilstedes Adgang til Skovene for selv at udtage Planter eller anstille Eftersøgning af Frø. I Afskrift er Kammerherre v. Krogh tilstillet en ligelydende Skrivelse, som Skovenes øverste Embedsmand.

De 12 henlagte Sognes Dæmpningsarbejde bestod i Rykning, Kørsel og Plantning af 346 Læs Ryktag, hvortil brugtes 84 Vogn-, 13 Plov- og 723 Gangdage.

1826.

Sørensen skriver til Rentekamret i Novbr.:

I en Del af de sidste Aaringers Indberetninger har jeg ytret, at Opsynsmand Anders Jørgen kun nogenledes har opfyldt sin Pligt. Aarsagen er, at han er en gammel Mand og som Selvejer har et vidtløftigt Avlsbrug, hvilke Vanskeligheder har forøget sig ved at han havde en ung og fuldvoxen Søn, Hans, som kunde være ham til Medhjælp, men som døde sidste Sommer. Jeg kan saaledes ikke længer have synderlig Nytte af den gamle Mand og indstiller, at han i Gunst maa afskediges og en anden antages i hans Sted, hvortil jeg foreslaar Selvejer, Boelsmand Anders Sørensen Does i Haarup, som en ung og driftig Mand, som vel ikke er villig dertil, thi ingen skjøtter om Bestillingen. Men om han ikke kan finde sig deri, kan han jo om nogle Aar entlediges.

Anders Jørgen har været Opsynsmand lige saa længe som jeg har været Sandflugtskommissær, i 20 Aar, hvilket bemærkes for om Kamret skulde finde Anledning til at bevise ham nogen passelig Gunst for hans lange, lønløse og byrdefulde Tjeneste.

Amtmanden, Grev Sponneck indstiller Forandringen, som derefter sker, men uden nogen Gratifikation til gamle Anders Jørgen.

Aarets Dæmpningsarbejde i Haarup Sandflugt omfattede Plantning af 207 Læs Ryktag ved 86 Vogne, 12 Plove og 501 Mand af de henlagte Sogne.

En Sag om Prygl, Opsætsighed, Proces, med et ringe Udfald for Sørensen.

Sandflugtskommissæren anmelder, at da der i Efteraaret plantedes Birke paa Haarup Sandflugt med 13

Folk, medens en Del Folk var i Haarup Skov for at optage Birkeplanterne, var blandt de plantende en voxen Tjenestedreng, Christen Nielsen, Søn af Niels Sørensen, Nyhus i Linaa, der tjener hos Lauritz Høyriis i Kjærs Mølle. Da jeg fandt Grund til at bemangle noget hans og Medhjælperes Plantning, svarede han straks med Trodsighed, at de havde gjort deres Arbejde godt nok og de vilde ingen Hug have derfor. Og da jeg i Alvorlighed betydede ham, at det ikke tilkom ham at skjønne over Arbejdets Udførelse, og at han maatte være rolig og ikke opsætsig til ondt Exempel for andre, blev han alligevel ved at bruge trodsige, opsætsige og uanstændige Talemaader med Banden. Da jeg gjorde Mine til at ville rævse ham, holdt han en Spade i Vejret mod mig, og da jeg lastede dette og med Haandtag vilde bringe Spaden ned til Jorden, tog han igen med mig med Magt, saa jeg med Undseelse maatte gaa fra ham som Slagsbroders Sejrherre.

Jeg spurgte ham derefter hvem han tjente og hvis Søn han var. Dertil svarede han trodsig. Hvor gammel er du? 15 Aar, svarede han. Har du været til Konfirmation? Nej, jeg gaar i Vinter, sagde han. Begge Svarene var Usandhed, thi Folkene sagde, at det var flere Aar siden han blev konfirmeret, og at han maatte være omtrent 18 Aar. Ifølge Sognepræsten, Hr. Lihmes Oplysning, er Chr. Nielsen født $^{17}/_{7}$ 1809 og konfirmeret 1. Søndag efter Paaske 1824. Han er altsaa $17^{1}/_{2}$ Aar gl. Da Sandflugtsarbejdet, som offentligt Arbejde maa forrettes i Lydighed under Straf, indstiller jeg og beder underdanigst, at bemeldte voxne Dreng maa blive passende anseet for hans i saa manges Paasyn udviste, utilbørlige og opsætsige Forhold, til egen Forbedring og andre til Advarsel. Paa Ære og Embede indestaar jeg for Sandheden af mit Andragende. Men i Modsigelsestilfælde kan stræng, fuldstændig juridisk Beviis ved Vidner være vanskelig, da jeg i saadant Tilfælde staar isoleret, siden de andre Folk (som sædvanligt) var unge Drenge, der ere letsindige, gavløse og partiske med hinanden. Dog var og tilstede Husmand Jens Andersen, kaldet Haarup Jens, og Søren Wengs Kone, Kirsten.

1827.

Ved det foretagne Politiforhør i Februar 1827 var Klageren ifølge Hjelmslev og Gern Herreders Politiprotokol mødt og henholdt sig til den indsendte Klage. Ogsaa den indklagede voxne Tjenestedreng Christen Nielsen var mødt Klagen mod ham blev oplæst, hvortil han forklarede, at han, da Sandflugtskommissæren slog en af de andre Arbejdere med sin Spade over Ryggen, sagde, at han syntes de gjorde Arbejdet godt nok, og at de ikke havde fortjent Hug derfor.

Sørensen gav sig derpaa til at slaa Komparenten med Spaden, hvorfor denne saa sig nødsaget til at holde sin Spade afværgende i Vejret for at dække sit Hovede, og nægter ikke, at han da svor paa, at han ingen Hug vilde have. Han nægter at have gjort videre Modstand, men tilstaar at have vægret sig ved at opgive til Sørensen, hvem han var.

Til denne Forklaring svarede Sørensen, at den Spade han bruger ved Sandflugtsarbejdet er meget lille og Skaftet ikke tykkere end en Stok. Med den pikker han undertiden Arbejderne af den unge Alder paa Rygstykkerne, naar de er tvære og ikke vil give Lyd fra sig. Om han saaledes har pikket Indklagede, mindes han ikke, men troer det ikke.

Husmand Jens Andersen forklarede under Edstilbud, at han var nærværende og hørte Christen Nielsen sige til Sørensen i en hidsig Tone, at dersom han slog, vilde Christen slaa igen, hvorpaa Sørensen gav ham et Rap med Spaden, hvilket Christen søgte at afværge ved at holde sin Spade i Vejret mod Sørensen. Om det var med Spadebladet eller dets Skaft Sørensen slog, veed Vidnet ikke. Til Sørensens Spørgsmaal om, hvem Christen mødte for, svarede denne, at det kom ikke Sørensen ved.

Chr. Nielsen blev konfronteret med Vidnet, hvis Forklaring han benægtede, forsaavidt den ikke stemmede overens med hans egen Forklaring, specielt, at han skulde have sagt, at hvis Sørensen slog ham, vilde han slaa igen.

Søren Wengs Kone forklarede, at hun havde nok hørt, at der blev vexlet Ord mellem Landinspektøren

og Christen Nielsen, og at den sidste talte hidsigt, men hun kunde ikke skjelne Ordene, der blev talt. Hun saa, at Sørensen pikkede Indklagede paa Ryggen med Skaftet af den lille Spade, og at Christen løftede sin Spade i Vejret, men i hvad Hensigt han gjorde det, veed hun ikke.

Indklagedes Fader, Niels Sørensen i Nyhus, forklarede, at han vidste ikke, hvad det var Sønnen beskyldtes for.

Sluttelig udtalte Sørensen, at han vilde være tilfreds med, at Øvrigheden giver Indklagede en Advarsel og dertil en passende Mulkt, og at Politirets Forhøret bliver offentligt bekendtgjort i alle de Sogne, der afgiver Arbejde til Sandflugten i Haarup.

Efter Forhøret modtog Sørensen fra Amtmand Sponneck i Skanderborg følgende:

Ved Skrivelse af Dags Dato har jeg anmodet Politiretsassessor, By- og Herredsfoged Blichfeldt, at ville lade Tjenestedreng Christen Nielsen tilkendegive, at han for Eftertiden har at vise mere Hørighed mod hans Foresatte, som fører Opsyn ved offentligt Arbejde og ikke ved sit Forhold give slet Exempel for andre.

Men idet jeg tilmelder Deres Velædelhed saadant i Anledning af Deres Klage til Amtet over bemeldte Tjenestedreng, maa jeg dog tilføje, at jeg ikke kan ansee Dem berettiget til at slaa Arbejderne eller lægge Haand paa disse, imedens de udfører Sandflugtsarbejde under Deres Tilsyn.

Denne Amtsskrivelse kunde Sørensen ikke tie stille til. Den vendte efter hans Begreb, og han var dog ogsaa Jurist, Sagen paa Hovedet. Knægten, der havde fornærmet ham som Embedsmand i Funktion, var jo efter Skrivelsen næsten kendt sagesløs, medens han selv kendtes en Misdæder og fik tildelt en Tilrettevisning. Ikke slaa . . . ikke lægge Haand paa! Han vilde dog se ad. Og saa skrev Sørensen d. 28. Febr. en lang, forarget Redegørelse til Rentekamret, som han indsendte igennem Amtet. Vi hører nogle Udpluk deraf. Han indleder med at anmode Amtet om ved Indsendelsen at vedlægge Politiforhøret og Tingsvidnet

af 18. Jan. Selv vedlægger han Præstens Attest om Christen Nielsens Fødselsdato og Konfirmations do. samt Amtmandens Skrivelse med Afgørelse af Sagen. Og fortsætter:

I Stedet for, som jeg havde ventet, at erholde nogen lovlig og billig Satisfaction, saa tør jeg ytre, at jeg ved denne Amtmands Resolution har faaet mindre end intet. Drengens Løgn om Alder og Konfirmation er der intet Hensyn taget til. Jeg maa ikke i fornøden Fald paaminde Arbejderne ved uskadelig at lægge Haand paa en opsætsig, ung Arbejder, eller blot give ham en Erindrings Pik paa Skulderen for at skaffe Lyd for deres støjende Allarm, Gjøgleri, Banden og Egensindighed. Det havde jeg ikke før vidst eller drømt om. De unge Drenge vil herefter gjøre en Latter af mine Advarsler og spotte mig, naar det rygtes, hvad ringe Straf han har faaet, og at jeg ingen Satisfaction fik. De kan herefter gjøre sig ligesaa ustyrlige de ville, Arbejdet til Skade og mig til Forhaanelse. Jeg har ikke mere nogen Adgang til den passelige, fornødne Hustugt, som Danske Lov om Hoveriarbejde af $^{25}/_{3}$ 1791 . . . . samt Sandflugtsforordningens § 24 synes at hjemle mig, saa jeg meget ønsker, at denne Amtmands Resolution ikke var givet, da den mere vil skade end gavne den gode Sag.

Vel veed jeg, at der skal straffes klogelig og med Maade, til Forbedring og ikke til Forbitrelse, men at se igennem Fingre og lade alt gaa igennem det grove Sold vil medføre for meget Spild af det gode Korn, som med det svange gaar til Forødelse, I 43 Aar har jeg dels som Godsforvalter, dels som Landinspektør, i 34 Aar som Husfader, og paa 21de Aar som Sandflugtskommissær (været vant til at byde). Jeg er næsten 65 Aar og har lært at skjelne mellem godt og ondt, har været i Stillinger, hvor jeg har havt med mange Mennesker at gøre, ogsaa unge Drenge at styre ved Arbejde og til Pligt, og har udøvet Husstraffen imod de egensindige, ikke med militaire Slag eller Fugtel, men med alvorlig Mund og lempelige Paamindelsers Pikken. Og der har aldrig været klaget over min Rævselsesmaade. . . . .

Det krænker mig følgelig, at jeg ved denne Amtmands Skiøn er bleven missatisfactioneret og betaget den mig formeentligen lovligen tilkommende og fornødne Hustugt ved Sandflugtsarbejdet, og maa staa som en uvirksom Maskine.

Mit moderate Forslag til Slut under Politiforhøret viser tydeligt, at det ikke er præget af Hævnlyst eller noget for mig selv, som gjorde 6 Mile til Forhøret, 3 hen og 3 hjem. Paa Grund deraf indstiller og ansøger jeg underdanigst det høje kgl.e Rentekammer, at dette mit Forslag til Satisfaction maa blive taget til Følge, eller at Sagen bliver lovlig paakjendt ved Dom.

Amtmanden ledsager Klagen med indledende at bemærke, at Sørensen ikke havde nogen Beføjelse til at give Øvrigheden Instruktion om, hvad der skulde ske med Drengen eller hvilken Satisfaktion der tilkom ham selv. Efter hvad Forhøret oplyste, har jeg ikke kunnet afgøre Sagen paa anden Maade end sket. Sørensen har nemlig ved at slaa saavel Christen Nielsen som andre ved Sandflugt arbejdende Folk selv givet Anledning til det, der skete hin Novemberdag paa Haarup Sandflugt, hvilket hans egen Demonstration af hans paastaaede Ret til at slaa Arbejderne utvivlsomt godtgør. Der er altsaa ingen Grund for mig til ifølge Forordningen at diktere Drengen Mulkt eller sætte ham under Tiltale, hvorimod jeg i Betragtning af Sørensens Vanskeligheder og hans gode Villie fandt det passende at lade Herredsfogden give ham en Irettesættelse for hans Opførsel.

Da Sørensens Anke (mod Amtmandens Afgørelse) iøvrigt oprinder fra den efter min Mening urigtige Forudsætning, at han har Ret til at slaa Arbejderne, tillader jeg mig at erindre om, at den Analogi han henter fra Hoveribondens Stilling er aldeles urigtig, thi Hovbonden er fra ældre Tid betragtet som Husbondens Tyende og Husbonden som Hovbondens Øvrighed, men selv deri er der dog sket den Indskrænkning, at Gaardfæsteren selv samt hans Kone, hvilke Personer ogsaa indfinder sig ved Sandflugtsarbejdet, ej mere er underkastet Hustugten. Og saafremt Sand-

flugtsordningen vilde have Opsynsmændene ved Sandflugten tilstaaet en saadan Strafferet over Arbejderne, vilde dette være udtrykkelig nævnt deri.

Med denne Erklæring underkaster jeg min Embedshandling det høje Kollegii Prøvelse.

Rentekamret anmoder derefter Amtet om at tilkendegive Sørensen, at da han selv har erklæret sig tilfreds, naar Christen Nielsen blev givet en Irettesættelse, og denne har han faaet, finder Kamret ikke Anledning til at indlade sig videre med denne Sag.

Sørensen kunde naturligvis heller ikke tie til Kammerskrivelsen, der jo gik Amtmandens Ærinde, og det var jo dennes Resolution, der skulde underkendes. Havde da ingen uden han selv Lys i Lygten, at se og erkende ved.

Atter strøer han gavmildt en Hoben rystende Sætninger paa et Papirark, hvori han værger for sig imod at blive taget til Indtægt for den fremsatte vrange Mening, at han skulde have erklæret sig tilfreds med Afgørelsen. For det er da saa rivegalt. Og Amtmandens Resolution er Aarsag hertil.

»Men idet jeg nu alligevel erkender min underdanige Lydighed og Følgagtighed efter Kamrets Resolution, beder jeg tilgivet, at jeg ytrer min følende Smerte derved og Bekymring over at have nydt saa liden Satisfaction, der baade for mig og Arbejdet vil have skadelige Følger.«

Dette sidste Klagesuk blev henlagt i Stilhed.

Landinspektør og Sandflugtskommissær Sørensen død.

Rentekamret melder i Septbr. til Overførster v. Krogh, at den hidtilværende Sandflugtskommissær Sørensen ved Haarup Sande er afgaaet ved Døden. Og da denne Sandflugt ikke er af større Udstrækning eller Betydning og tildels hører under Silkeborg Gods, grænsende til Godsets Skove, hvorfra der hidtil er afgivet en Del Planter til Sandflugtsstrækningens Beplantning, saa har Kamret anset det passende, at Haarup Sandflugt bliver underlagt Skovrider Langhoffs Bestyrelse. Kammerherren anmodes i den Anledning om at meddele Betænkning over, hvorvidt Langhoff mod pas-

sende Godtgørelse, uden Hinder for hans Forstforretninger, kan paatage sig det fornødne Opsyn med Sandflugten og dens fuldstændige Dæmpning ved successiv Beplantning, ved Hjælp af de ifølge Sandflugts Forordningen henlagte arbejdspligtige.

Hvorefter Kamret efter Modtagelse af v. Kroghs Samtykke tilskriver Amtmand Sponneck i Skanderborg, at Skovrider Langhoff er paatænkt antaget som Sandflugtskommissær ved Haarup imod en fast Løn af 30 à 40 Rbdlr. plus fri Ægtebefordring eller 50 Rbdlr, uden saadan Befordring. Ingen Diætpenge. Og udbeder Erklæring derom.

Grev Sponneck anbefaler de 50 Rbdlr. i fast Løn, Langhoff slaar til, og dermed er den Sag ordnet.

1828.

Den afdøde rige Mands Madam anmelder Krav.

I Skrivelse af 22. Jan. til Rentekamret hedder det: I Aaret 1827 har min salig afdøde Mand, Landinspektør Sørensen, der døde den 25. August, ifølge sine Optegnelser havt 7 Rejser paa Sandflugten ved Haarup. Summen bedes anviist.

A. C. salig Sørensen.

Ved at spørge sig for hos Amtmand Sponneck fik Kamret bekræftet, at Dagetallet var opgivet rigtigt, og da Enken sidder i uskiftet Bo kan intet være til Hinder for, at hun udbetales Beløbet. Hvorefter hun anvises 16 Rbdlr. 81 Sk. Sedler og Tegn.

Erklæring.

Sandflugten paa Haarup Bys Mark, saaledes som den blev indpælet og af mig opmaalt i Septbr. 1827 indeholder i geom. Maal 3,360,400 Kv. Al. eller $240^{1}/_{10}$ Tdr. Ld. A. L. Hastrup, Petersholm pr. Horsens.

Amtmand Sponneck bemærker til denne Opmaalingserklæring, at det mindre Areal, som Sandflugten nu indeholder, formentlig grunder sig paa, at de tilstødende Strækninger nu er bevoxede og derfor betragtes

som ej hørende til den indpælede og fredede Sandflugtsstrækning.

I Sandflugten blev under Skovrider Langhoffs Tilsyn plantet 180 Læs Ryktag ved 25 Vogne og 769 Folk, foruden Plantning af nogle Birke.

I Klitsynsforretningen siges, at Sandflugtens Tilstand i det hele er god. En Del af Birkeplanterne fra de første Aaringer er dog udgaaet, fordi der har været brugt for gamle Planter. Størsteparten af Sandflugten er beplantet med Klittag og noget med Birke. I Aar er ca. 8 Tdr. Ld. beplantet med Klittag og ca. $3^1/_4$ Tdr. Ld. med Birke.

1829

blev der intet Dæmpningsarbejde udført. Intet Klitsyn blev foretaget inden Aarets Udgang.

1830.

Ny Sandflugtskommissær.

I April meddeler Rentekamret Amtmand Urne i Skanderborg, at det har ansat Skovrider Chr. Gottlieb Cornelius Harmsen som Skovrider ved Silkeborg Skove, og tillige som Sandflugtskommissær ved Haarup Sandflugt med 50 Rbdl. Sølv i fast Løn, uden Diætpenge eller Befordring.

Forvalter Poulsen overdrager Efterfølgeren Bestillingen, og samtidig anholder han hos Amtet om at blive indstillet til en Gratifikation for den Tid, han har haft Tilsyn med Sandflugten. Og Kamret tilstaar ham 25 Rbdl. Sølv.

I Haarup Sandflugt beplantedes 4 Tdr. Ld. med 283 Læs Klittag og $2^1/_2$ Tdr Ld. med Birkeplanter. Der er nu af Sandflugtens 240 Tdr. Ld. beplantet $219^1/_2$ Tdr. med Sandhavre ifølge de i Arkivet værende Dokumenter.

1831.

Paa Rentekamrets Foranledning erklærer Overførster v. Krogh, at han flere Gange har taget Træplantningen

paa Haarup Sande i Øjesyn. Plantningen er i god Vækst, navnlig efter at den er kommen under Opsyn af Silkeborg Skovrider. Sandflugtsstrækningen kan fordelagtig sættes i Forbindelse med Silkeborg Skove, og det anbefales, at Birkeplantningen fortsættes. Overførsteren mener, at Fyrrekultur vil kunne lykkes paa Sanden, der har en fordelagtig Beliggenhed, og han foreslaar en Prøvesaaning med 50 à 60 Pd. Fyrrefrø, som kan tilstilles Skovrider Harmsen, hvem han da selv eller ved Jagtjunker Baastrup vil meddele fornøden Underretning om Saaningsmaade.

Rentekamret gaar ind paa Overførsterens Forslag og sender det ønskede Fyrrefrø. Samtidig anmodes v. Krogh om at opgive Højden af de forskellige Aars Træplantninger i Haarup, hvortil Svaret lyder, at Planterne fra 1822—25 er fra $1^1/_4$ til 2 Al., og de senere Aars Planter fra $^3/_4$ til $1^1/_4$ Al. i Højde, hvilken Vækst der intet anmærkes ved. Fyrrefrøet vil først til Efteraaret blive udsaaet, da Sanden om Foraar og Sommer er meget løs i det. Den Besaaning med Fyrrefrø, som Landinspektør Sørensen foretog for nogle Aar siden, har givet frodige Planter, som staar godt.

Fra Klitsynet i Decbr. meddeles, at samtlige Klittagsplantninger er slaaet vel an. Der er med 314 Læs Klittag beplantet 3 Tdr. 1 Skp. Ld. Derimod synes det ikke at Birkeplantningerne vil trives. En stor Del af de ældre Plantninger er fuldstændig gaaet ud, og de, der har holdt sig i Grøde, busker sig. Ogsaa mange af de yngre Plantninger er gaaet ud, men Efterplantninger fortsættes. Der er dette Aar plantet 3000 Birke samt de tilsendte 30 Pd. Fyrrefrø, hvormed er besaaet 3 Skp. Ld.

Ved Afgivelse af Klitsynsberetningen skriver Herredsfoged Blichfeldt, at Haarup Sandflugt næppe kan forvandles til Skov, da den ligger altfor aaben, og der er Ahl i Jorden. Han tror ikke, det vil nytte med Fyr eller andre Planter med Pælerod. Rigtignok findes der en smuk lille Fyrreplantning, opelsket af Landinspektør Sørensen, men det antages ikke, at Rødderne endnu har naaet Ahlen. Med Harmsen

tror han, at en Fyrresaaning til Melering (Blanding) med Birkefrø, vil være forstandig. Birken kan jo gro i den usle Jord. Selv om mange Planter gaar ud, bliver dog nogle i Behold, og skønt disse udarter til Buske, er dog meget vundet, thi selv om de er uden Værdi som Skovbestand, saa hjælper de dog til at slutte Sand-Heden. Aarsagen til, at Birkene busker sig, er vel nok den, at de tages fra Skovene, hvor der er Læ, medens der paa Haarup Sandflugt hersker de vildeste Vestenstorme. Noget Birkefrø vilde derfor være ønskeligt. Og han henstiller, om ikke en Kultur af Sandpil paa Sanden vilde være hensigtsmæssig.

Ved Beretningens Indsendelse til Rentekamret bemærker Amtmand Urne, at det er ham ikke bekendt. hvorvidt der er gjort Forsøg paa Haarup Sandflugt med Gran. Da der er Ahl i Jorden, saa vilde Gran have den Fordel fremfor Fyr, at den ikke som denne har Pælerod, og da Gran taaler ligesaa ussel Jord som Fyr, henstiller han, om ikke det kunde anses passende at anstille Forsøg med Gran.

Rentekamret tilstillede Overförster v. Krogh Beretningen til Erklæring. Han kan ikke anbefale en Blanding af Birke og Fyrrefrø, da de spæde Birkespirer rimeligvis vilde blive kvalt. Hvad Justitsraad Blichfeldt anfører mod Skovs Opelskning paa Haarup Sande, da har han kun at gøre Indberetning om Sandflugten, og kun saafremt der ved Skovplantningen opstod Fare for Sandflugt, kunde han have Adkomst til at indberette derom. Men det er ikke Tilfældet ved den Kulturmaade, der er anordnet. Justitsraaden er stedt i Vildfarelse, naar han tror, at de Birkeplanter, der leveres fra Skovene, har staaet i Læ; de tages nemlig uden Undtagelse fra Heder, som ligger endog meget udsatte. At deres slette Vækst paa Sanden skyldes Jordbunden, er upaatvivlelig. v. Krogh deler ikke Justitsraadens Frygt for Ahlen med Hensyn til Fyrren, thi der findes netop ikke Ahl, hvor Fyrresaaningen er sket. Kultur af Sandpil kan ikke anbefales, og det indstilles, at det maa have sin Forbliven ved Plantning af Birk og Udsaaning af Fyrrefrø, saaledes som tidligere anbefalet.

Der fik Justitsraaden sig en ordentlig Næse.

1832.

Af de sædvanlige Sogne blev rykket, kørt og plantet 283 Læs Klittag ved 24 Spænd, 5 Plove og 313 Gangdage, og behandledes 32 Tdr. $4^1/_2$ Skpr. Ld.

1833.

Der blev i Foraaret saaet ca. 120 Pd. Fyrrefrø, og det er en Fornøjelse at se, hvorledes de er komne op i de med 175 Læs Lærkekvas bedækkede Plovfurer. De sædvanlige 12 Sogne af Hids og Gern Herreder har plantet 240 Læs Klittag, der dækkede $4^1/_4$ Tdr. Ld., medens Frøsaaningen dækkede $2^3/_4$ Tdr. Ld. Der brugtes 35 Spænd, 12 Plove og 694 Gangdage.

1834.

Kamret vil sørge for, at der i Foraaret 1834 tilstilles Skovrider Harmsen Fyrrefrø til Udsaaning paa Sandflugten i Haarup, for at Udplantning af Fyr og Birk mest muligt kan fremmes.

Opsynsmand ved Sandflugten, Anders Sørensen Dose, afskediges og en anden ansættes, hvortil Harmsen anbefaler Lejeren af et Hus i Nærheden paa Silkeborg Hede, Laus Lausen. Men da Laus ikke er pligtig at paatage sig Bestillingen, foreslaas en Godtgørelse derfor af 10 Rbdl. Sedler aarligt. Sanden er om Efteraaret udsat for løse Kreaturer, hvorfor det er ønskeligt, at Sandene er under stadigt Opsyn. Endvidere ønsker han en Fold, hvori optagne Kreaturer kan indsættes, og han mener, at Egetømmer dertil kan faas i Silkeborg Nordskov.

Amtmanden anbefaler, og Rentekamret har intet imod, at Laus Lausen ansættes, men uden Løn. Folden derimod bevilges.

Harmsen meddeler derefter i Decbr., at da Klitfoged Anders Jensen er rask og rørig, kan en Opsynsmand godt undværes, naar blot en Mand i Nærheden maa faa Bemyndigelse til, imod at nyde de halve Optagelsespenge, at ansættes som Vogter. Og da Laus har erklæret sig villig til dette Job uden anden Godtgørelse, anmodes om Beføjelse til at antage ham som Sandvogter. Dette bevilges.

Der plantedes 256 Læs Ryktag, som dækkede $2^1/_2$ Tdr. Ld. og paa andre $2^1/_2$ Tdr. Ld. saaedes ca. 80 Pd. Fyrrefrø, der dækkedes med 40 Læs Kvas og 76 Læs Lyngtørv. Der brugtes 35 Spænd, 11 Plove og 483 Gangdage.

Rentekamret melder Overførster v. Krogh, at da Haarup Sandflugt ved sin Beliggenhed ved Silkeborg Skove formentlig kan forenes med disse som Skovstrækning, naar den overplantes med Træplanter, saa den ganske kan udgaa fra Sandflugtsvæsenet, saa anmodes han om at meddele, hvorledes Sandstrækningen bedst vil kunne kultiveres, saa den i Løbet af nogle Aar kan være aldeles overplantet med passende Trævæxter, hvilket vel tør formodes vil kunne lykkes. Ifølge de aarlige Indberetninger fra Skovrider Harmsen besaas aarligt kun smaa Stykker, hvorefter det vil vare mange Aar, inden Sanden kan være tilplantet.

v. Krogh besvarer Henvendelsen, hvorefter Rentekamret skriver:

Kamret bifalder Deres Forslag i Henseende til Haarup Sandflugtsstrækning Anvendelse til Skov ved aarlig at besaa 10 Tdr. Ld. deraf, hvorefter de anmodes om at foranledige de fornødne Foranstaltninger trufne ved Skovrider Harmsen, saa at allerede nu til Foraaret kan iværksættes en Besaaning, hvortil de fornødne 200 Pd. Frø skal blive tilstillet ham.

Og samtidig underrettes Amtmand Urne om Sagen med Tilføjelse, at Besaaning ifølge v. Kroghs Forslag skal ske efter den prøjsiske Overførster v. Pannewitz' Metode, som Overførsteren vil informere Skovrideren om.

1835.

Ved de sædvanlige 12 Sogne saaedes i Foraaret 280 Pd. Fyrrefrø, der dækkedes med 486 Læs Kvas ved 56 Spænd-, 12 Plov- og 420 Gangdage. Besaaet 11,3 Tdr. Ld.

1836.

I Foraaret udsaaedes 200 Pd. Fyrrefrø over 9,5 Tdr. Ld. og dækkedes med 454 Læs Kvas, ved 8 Sogne med 45 Spænd-, 9 Plov- og 554 Gangdage. I Efteraaret

plantet 100 Læs Ryktag ved 4 Sogne med 12 Spænd-, 4 Plov- og 234 Gangdage.

1839.

Der besaaedes 8,2 Tdr. Ld. med 200 Pd. Fyr, dækket med 427 Læs Kvas, ved 51 Vogne, 10 Plove og 626 Folk af 9 af de henlagte Sogne, medens de øvrige 3 Sogne med 8 Vogne, 3 Plove 123 Mand plantede 97 Læs Ryktag.

1840.

Harmsen foreslaar og Amtmanden anbefaler, at Klitfogden, der nu er 82 Aar gl. og tildels svagelig, afgaar. Dette har Kamret intet imod. Men Amtet har tillige indstillet, at han beholder sin hidtil havte Løn af 10 Rbdl., som en aarlig Pension af Amtsfondet, da han har været Klitfoged i over 20 Aar. Dette kan man imidlertid ikke bevilge. Derimod kan han efter Omstændighederne forblive i Tjenesten og saa gives en Medhjælp, hvortil den i Forslag bragte Laus Laursen kan antages.

I Foraaret 1840 blev saaet 90 Pd. Fyr over $3^3/_4$ Tdr. Ld., dækket med 306 Læs Kvas, og i Efteraaret plantet 70 Læs Ryktag. Der brugtes ialt 50 Vogne, 10 Plove og 366 Folk.

1842—47.

I 1842 saaedes 112 Pd. Fyr. De yngre Fyr holder sig godt, men de ældre ser kummerlige ud. Men Kommissionen tilraader at fortsætte med Udsaaning. 237 Læs Kvas brugtes til Dækning af Udsæden. Og der plantedes 72 Læs Ryktag. Brugtes 55 Vogn-, 7 Plov- og 376 Gangdage.

I 1843 blev saaet 145 Pd. Fyrrefrø og omsaaet i ældre Huller, hvori Frøplanterne er udgaaet, 25 Pd., til Dækning brugtes 153 Læs Kvas og til Hegn 125 Læs Gjærdsel og plantet 82 Læs Klittag. De ældre Frøkulturer, der har været anset for udgaaede, er vendt tilbage til Livet og har skudt ret kraftige Sideskud.

I 1845 blev 7 Tdr. Ld. besaaet med Fyrrefrø, dækket med 152 Læs Kvas og hegnet med 108 Læs Gjærdestave. De ældre Kulturer ser atter sygelige ud, især

de der staar i Lavninger. De yngre derimod staar i frodig Vext. Plantet 72 Læs Klittag.

Tilstanden er 1846 god paa den Kongen tilhørende Sandflugtsstrækning i Haarup. Sandvæxterne breder sig over de fugtige Steder. Udsaaet 90 Pd. Fyr, dækket med 148 Læs Kvas og 12 Læs Lyng, og hegnet med 12 Læs Staver. Der er kommen ny Skovrider og Sandflugtskommissær, Svanenskjold, der bor paa Marienlund.

I Synsforretningen bemærker Herredsfoged Blichfeldt, at han ikke mødte til Synet i rette Tid, da han ikke indlader sig paa at møde, uden Sandflugtskommissæren melder ham, at Aarets Arbejde er færdigt, og en saadan Meddelelse har han ikke modtaget, fordi Svanenskjold blev saa sent beskikket. »Og da Amtet sandsynligvis lader dette Brev medfølge Beretningen til Rentekamret, som Legitimation for, at Synsforretningen først er foretaget nu og afleveret, skal jeg af Hensyn til mine tarvelige Diætpenge, 1 Rbd. 19 for Rejse fra Skanderborg og en hel Dags Forretning, meddele dette«. (April 1847).

I 1847 blev der saaet 100 Pd. Fyr dækket og hegnet med 233 Læs Kvas og Gærdsel samt 25 Læs Lyng. Tillige blev der udplantet 6000 Gran og plantet 78 Læs Klittag. Arbejdet blev besørget ved 63 Spænd-, 14 Plov- og 413 Gangdage.

Svanenskjold vedlægger Beretningen en Liste over 6 mulkterede Mænd, dels af Hids Herred og dels af Gern Herred. Herredsfogden i Hids-Lysgaard Herreder bemærker i den Anledning, at Mulktpaalægene nok vil bidrage til, at Hoveriet til Sandflugtsdæmpningen ophører. Han henstiller til Stiftamtmanden i Viborg, at de paagældende Mænd fra Amtet faar Lov til at udtale sig om Hoveriet. Det faar de Lov til, og Sognefoged Thomas Balle i Gravballe erklærer da paa sit Sogneforstanderskabs Vegne i Skrivelse til Herredsfoged Haxthausen i Juni 1848, at Flertallet af de arbejdspligtige i Sognet har erklæret sig for, at Hoveriet vedbliver. Sognefoged Chr. Jensen i Øster Bording erklærer paa sit Forstanderskabs Vegne, at man anser 1 Rbdl. for en Spænddag og 1 Mark for en Gangdag,

det Beløb som i Mulkterne fastsat, for passende, men tilraader Naturaliearbejdets Ophør snarest. Tørslev i Klode Mølle erklærer, at Funder Sogns Beboere enstemmigt har erklæret sig for at beholde Hoveriet som hidtil.

Skuffet bemærker Herredsfogden i sin Skrivelse med Svarene, til Amtet, at da de arbejdspligtige har erklæret sig for at vedblive Hoveriet ved Sandflugtsdæmpning, saa er der ingen Grund til at andrage om en Forandring deri.

Og Stiftamtmanden finder da, at Mulkterne for denne Gang kan eftergives mod, at de Mænd, der er udeblevne fra Arbejdet, godtgør dette ved at arbejde Bøderne af i Haarup Sandflugt.

Til dette Votum mener Sandflugtskommissær Svanenskjold, at Arbejdsydelse ikke er nogen Straf, snarere en Gunst, men da Sandflugtsvæsenet paa den ytrede Maade faar hvad der tilkommer det, saa har han intet derimod. Men da Beboerne af de paagældende Sogne ikke vurderer deres Tid og Arbejde højere, end at de ej engang vil afløse deres Hoveri ved Sandflugtsarbejdet med et proponeret højst moderat Pengevederlag. saa vilde det i Sandhed være højst ubilligt, om man ikke fremdeles lader dem fremture i gammel Vane og søvnig Slendrian.

Skanderborg Amt ønsker for sit Vedkommende ikke at tage Stilling til Sagen, men henviser Mulktspørgsmaalet for de paagældende Beboere under Amtet, til Rentekamrets Afgørelse, dog foreslaas, at de skal gøre dobbelt Arbejde for det forsømte, idet det vilde være en Middelvej imellem Viborg Stiftamts og Sandflugtskommissærens Standpunkt.

Rentekamret finder ikke Anledning til at eftergive Mulkterne, og anmoder de respektive Amtmænd om at lade Inddrivelsen iværksætte ved de vedkommende Herredsfogder, da Undladelse af at mulktere vil medføre Ligegyldighed hos de forsømmelige og Misnøje hos de lovlydige.

Ifølge en af Rentekamret fra 1802—41 ført Regnskabsbog over Sandflugtsudgifter i det nævnte Tids-

rum, beløb Omkostningerne til Sandflugtens Dæmpning i Haarup Flyvesande, Gern Herred, i Diætpenge, Lønninger m. m. 3101 Rbdlr. Sølv, en betydelig Udgift saavel i Betragtning af den forholdsvis ubetydelige Størrelse, som i Forhold til Udgifterne ved de store Sandflugtsdæmpninger paa Jyllands Vestkyst. I Gratialer til Klitfogden ved Haarup Sande á 5 Rbdlr. aarligt, udbetaltes 105 Rbdlr.

Mulktindtægten var i samme Tidsrum ca. 38 Rbdlr.

Med Treaarskrigen standsede Dæmpningsarbejdet paa Haarup Sandflugt, der faktisk ogsaa var tilendebragt. Hvad der stod tilbage var nogle Aars Vedligeholdelsesarbejder. Efter Krigen, da Arbejdet genoptoges, var det under en ny Forfatning, der ved Lov af 26. Marts 1852 satte Sandflugtsvæsenet paa en ny Fod, idet Hoveriet væsentligt afskaffedes. Sogne med Sandflugt skulde selv uden Vederlag udrede $^1/_4$ af det aarlige Arbejde. For de $^3/_4$ af Arbejdet ydedes Betaling efter et Regulativ, godkendt af Amtsraadet, og Udgiften derved deltes lige mellem Amtsfondet og Staten, der tillige overtog Lønninger, Diæter og eventuelle andre Udgifter. Skildringen afsluttes da her med eksempelvis at oplyse, at i Finansaaret 1854/55 udgjorde Sandflugtsudgifterne for Amtsfondet 62 Rdlr. 11 Sk. og for Statskassen 128 Rbdlr. 94 Sk.

Sandflugtens Dæmpning i Vrads Herred.

Ejstrup Sogn.

1826—39.

Af Anth. Fuglsang.

Ved Midsommertide 1826 bifalder Rentekamret i Skrivelse til Skanderborg Amt de Foranstaltninger, der er gjort til Bevogtning og Dæmpning af den ved Hedebrand for nogle Aar siden opkomne Sandflugt ved Hallundbæk, der er henlagt under Aarhus Amt. Prokurator Lindenpalm, Stidsmølle, konstitueres som Sandflugtskommissær og faar ved Aarets Udgang anvist i Diætpenge for Rejser til og fra Hallundbæk Sande 72 Rbdl., og de to Gaardejere, Chr. Lorentzen, Tranholmgaard, og Jens Pallesen, Hallundbæk, anvises henholdsvis 14 og 12 Rbdl. 14 Sk. for ydet Arbejde.

I Beretning for 1829 siges, at Lindenpalm fra Ringkøbing Amt har anskaffet 12 Tdr. Klitvipper, som blev nedlagt i Sanden. Selve Vipperne kostede 13 Rbdl. 12 Sk., til Ejer og Plukkere, samt 10 Rbdl. i Fragt, som Amtsrepartitions-Fondet skulde betale, og desuden anvises Sandflugtskommissæren i Diætpenge 28 Rbdl. 42 Sk. og Klitfoged Jens Pallesen 4 Rbdl. 36 Sk., der udredes af samme Fond.

Amtmand Urne i Skanderborg underretter 1830 Rentekamret om, at Herredsfoged Witussen i Brædstrup har anmeldt, at Sandflugt er at befrygte paa Hygild Hede i Ejstrup og anmoder om Tilladelse til at konstituere Procurator Lindenpalm til at tage He-

den under offentlig Bestyrelse, for at det fornødne til Sandflugtens Bekæmpelse kan blive foretaget. Han faar Tilladelsen og paalægger straks Lindenpalm at træffe Anstalt til Forebyggelse af Sandflugten samt foranstalte et dagligt Tilsyn med Heden ved en Klitfoged, og derefter afgive Indberetning.

Hvorefter Prokuratoren beretter:

Hygild Sande vesterst i Ejstrup Sogn, omtrent $^1/_2$ Mil fra Hallundbæk Sande, paa Poul Henriksens Mark i Hygild og Peder Andersens i Harild, er ca. $^1/_8 \times ^1/_4$ Mil stor og bestaar paa sine Steder af fint Sand og paa andre af stenet Sand, omgivet af Hede til nord og vest, af Eng og Grønning for sønden og af Poul Andersens Mark for østen, af hvilken allerede 16 Agre er belagt med Flyvesand samt en Del af Engen. Poul Henriksen erklærer, at der imellem Sandene og de nævnte 16 Agre er endnu 12 Agre saa overlagt med Flyvesand, at der intet af dem er at se, og at de rimeligvis aldrig mere bliver dyrkelige, da enhver Vind fra Nord og Vest sætter Sandet i Bevægelse.

Til Forebyggelse af videre Udbredelse, da Sæd til Efteraaret ikke kan lægges, fordi den ikke kan værnes, før Kilden bliver stoppet, instruerede jeg Sandfoged Jens Pallesen om at lade grave Lyngsøier ved den nordvestre Del af Sanden i de nævnte 2 Mænds Heder, som paakøres i Linjer for at stoppe det flyvende Sand, indtil Sæden kan blive lagt og Afgrøden værnes. Til at udrede Arbejdet og Kørselen bestemtes N. Snede, Ejstrup, Vrads, Kloborg, Hammer, Linnerup, Aale og Tørring Sogne.

Adskillige Steder i Sanden er indtil 2 Alen dybe Huller, hvor underneden ses Buske af Hjelmevipper, plantet i 1828 af Beboerne, som dermed troede at kunne dæmpe den opstaaede Sandflugt for at være fri for Indskrænkning af deres Raadigheds Ret, der vilde ske, dersom Sanden kom under offentlig Bestyrelse; Sandflugten tog imidlertid Overhaand og Poul Henriksen anmeldte det derfor til Sognefogden, som bragte Anmeldelsen videre til Herredsfoged Witussen.

Til Efteraaret vil 15 à 17 Tdr. Vipper anskaffes fra Klitterne ved Vesterhavet til Hygild Sande, da Hallundbæk Sande kun kan forsyne sig selv.

Aarsagen til Sandflugtens Opstaaen paa Hygild Hede er efter Poul Henriksens Opgivende, at den for 13 à 14 Aar siden overgik en Ildebrand, formentlig antændt af Niels Holm i Mellem Harild og Las Jensen, da i Over Harild, men nu i L. Thorlund, paa deres Mark, uden at de tilkaldte Naboerne. Ilden tog Overhaand og bredte sig over det Areal, som nu er aaben Sande.

Amtmand Urne godkender Sandflugtskommissærens Dæmpningsplan, derunder ogsaa, at de nævnte Sogne paalægges Pligt til at udføre Arbejdet som Hoveri. Han anmoder desuden Amtmand Neergaard i Ringkøbing Amt om at faa tilsendt de nødvendige 16 Tdr. Klittagsvipper imod Betaling. Ogsaa Rentekamret bifalder Planen, samt at Jens Pallesen ansættes som Klitfoged mod en billig Løn.

Da Arbejdet om Efteraaret var udført, skrev Lindenpalm sin Beretning derom, hvori det hedder:

Hallundbæk og Bjerregaards Sande er efter Øjemaal ca. 1 Mil i Omkreds og ejes af Jens Jensen i Bjerregaard og Jens Pallesen i Hallundbæk. Arealet er ikke udskiftet. Det har ikke i Aar været muligt at faa Vipper udefra, hvorfor der maatte klippes 13 Tdr. her, som nødvendigst maatte bruges i Hygild Sande, som den mest trængende.

Hygild Sande, omtrent $^1/_4$ Mil i Omkreds, er heller ikke udskiftet. Hele Sanden er bleven belagt med Lyngtørv i Linjer for NV. Vindene omtrent i Agerbredde, imellem hvilke er lagt 13 Tdr. Vipper saa langt de kunde række. Resten maa vente til næste Aar, da Faren for yderligere Sandflugt er ovre.

Ved Afregningen af Aarets Udgifter bemærker Rentekamret, at det ikke finder Anledning til at betale Jens Pallesen Løn for Opsyn eller Dagløn for Arbejde, da disse Udgifter maa afholdes af Egnens Beboere selv.

Udbetalingen sker dog alligevel, imod at Jens Pallesen paatager sig at føre Tilsyn som Klitfoged med samtlige Sande i Ejstrup Sogn uden Tillæg til Lønnen, da Sandene ikke er af nogen betydelig Størrelse eller Farlighed, og Dagløn for Arbejdsdage kan han herefter ikke vente at faa, da dette skal — ifølge

Sandflugts-Forordningen — udføres som Pligt af de omliggende Beboere.

I 1831 mulkteres Poul Henriksen i Hygild og Peder Andersen i Harild hver 5 Rbdl. Sølv for ikke at have indberettet den paa Hygild Hede opstaaede Sandflugt.

Jens Pallesen ansøger om en liden Godtgørelse for sine 2 Aars Tjeneste. Lindenpalm synes at Klitfogden kan tilkomme samme Løn for Tilsyn med Hygild, som med Hallundbæk Sande, 10 Rbdl. »Tilsammen vil en saadan Løn dog ikke udgøre en simpel Bondekarls Løn paa hans Hosbonds Kost«. — Deri erklærer Herredsfoged Witussen sig enig med Sandflugtskommissæren. Og Amtmand Urne, der indsender Ansøgningen, bemærker: Vel har det høje Kollegium i 1831 ladet Lindenpalm tilkendegive, at det ikke finder Anledning til at forhøje Klitfogdens Løn. Men da denne erklærer sig gunstig for, at der ydes et Tillæg, og Herredsfogden støtter Lindenpalms Erklærlng, saa tror jeg at burde indstille et saadant Tillæg, f. Ex. med 5 Rbdl. Sedler.

Rentekamret afslaar imidlertid med en Henvisning til tidligere Skrivelse, at Sandflugtsstrækningen er ialt ubetydelig, og andre Klitfogder med vidtløftige Sandflugtsstrækninger tjener for meget mindre Løn. — Og det var sandt!

Ogsaa Prokurator Lindenpalm indslog Ansøgningens Vej. Samtidig med, at han anbefalede sin Klitfoged et Løntillæg, skriver han:

Siden jeg i 1826 af Amtets Øvrighed konstitueredes som Sandflugtskommissær for Flyvesanden paa Hallundbæk og Bjerregaards Marker i Ejstrup Sogn, har jeg med udvidet Konstitution, ved Hjælp af de under min Bestyrelse henlagte Beboeres Arbejde, dæmpet i det hele 3 Flyvesande, nemlig Sanden paa Hallundbæk-Bjerregaard, over 1 Mil i Omfang, Sanden ved Hygild $^1/_4 \times {}^1/_8$ Mil, og Sanden paa Wissingkloster Mark i Tyrsting Herred 180 $\times$ 40 Favne stor, der blev belagt med Lyngtørv.

Uden at have nydt andet derfor end 2 Rbdl. Sølv Diætpenge for hver Dag jeg har rejst hen og hjem og

bivaanet Arbejdet. For Ulejlighed, Korrespondance, Tidsspilde og Boghold, har jeg intet Vederlag erholdt. Og jeg tør sige, at Arbejdet er blevet forsvarligt udført og med Orden anlagt. Naar denne Sætning hyldes, at Arbejderen er sin Løn værd, tør jeg allerunderdanigst forvente, at Hs. Majestæt vil forunde mig et passende Gratiale.

At jeg under Arbejdet har havt mange sure Dage, dels mod Sandflugt og dels mod Regn og Kulde, hvorunder Øjne og Helbred har lidt, er en Følge af Naturbegivenhederne, som ikke kunde forudses, da Arbejdet blev bestemt.

De dæmpede Sande kan ikke endnu undvære Tilsyn, og at jeg fortsætter dette følger af sig selv. Iøvrigt vilde det være rimeligt, at der var en fast Sandflugtskommissær for Tyrsting og Vrads Herreder, da Sandflugt idelig er at befrygte og ikke sielden opstaa, thi det kunde tænkes, at Øvrigheden i det Øjeblik Sandflugt opkom og behøvede hurtig Hjælp ikke altid kunde finde en Person i denne Egn, som baade boede nogenlunde belejlig og havde Konduite til at kunne og ville paatage sig denne Bestilling. Og for det Tilfælde, at Hs. Majst. maatte behage at beskikke en saadan, vilde det være en Naade om min Function som, kst. maatte gøre mig værdig til virkelig Sandflugtskommissær.

Amtmand Urne medgiver Ansøgningen, at han aarligt har beseet de nævnte Flyvesande, og at det har været en Fornøjelse at erfare Lindenpalms Interesse, Duelighed og Flid, der har havt saa gode Følger. Det er derfor Pligt paa det bedste at anbefale Ansøgningen om et Gratiale for hans 7aarige Arbejde. Og saafremt det maatte behage Deres Majestæt at ansætte en virkelig Sandflugtskommissær for de nævnte 2 Herreder, som jeg tror fra flere Sider vilde være til Gavn, saa veed jeg ingen, som jeg med mere Grund kunde anbefale til denne Post.

Rentekamret afviste imidlertid Ansøgningen under Henvisning til, at Sandflugtsstrækningerne i Tyrsting-Vrads Herreder hverken i Størrelse eller Farlighed berettigede til Gratiale eller fast Ansættelse.

Til Skovsopelskningsforsøg paa Sandflugtsstrækninger i Jylland beløb Omkostningerne i 1830 1701 Rbdl. 60, hvoraf det tilkom Skanderborg Amts Repartitionsfond at udrede $^1/_{10}$ eller 170 Rbdl. $15^1/_2$, at indbetale paa Amtstuen til den kgl.e Kasse, der havde udlagt Beløbet. Til Sandflugtens Dæmpning samme Aar tilkom det Amtets Købstæder at udrede 4 Rbdl. 39. Statens Skovforsøg paa dæmpede Flyvesande stod paa i ca. 25 Aar og opgaves 1841. De aarlige Omkostninger paalagdes Amternes Repartitionsfond at udrede, som en Sanddæmpningsomkostning. Udgiften var ilde lidt.

Under Klitsynet udtaler Kommissionen, at Klitfoged Jens Pallesen har været forsømmelig, da der staar mange Spor efter Kreaturer i de fredede Strækninger, og at Kommissionen har indtaget 64 Faar i Hallundbæk Sande, tilhørende hans Svigersøn, der i Mulkt maatte betale 8 Rbdl. Sølv.

Lindenpalm foreslaar 1835 at afskedige Jens Pallesen og i Stedet ansætte ved samtlige Sander Gaardmand Mikkel Christensen i Hallundbæk, der har erklæret sig villig, og med samme Løn af 10 Rbdl. Og saaledes sker det.

Sammen med Lindenpalm og Herredsfoged Wittussen berejser Amtmand Urne i Juli Sandflugtsstrækningerne. Visse Arealer af de fredlyste Strækninger i Hallundbæk, som uden Fare for Sandflugt kunde overlades til Ejernes Brug, blev frigivet. I Hygild Sande saas Spor af 2 løbske Heste og 3 bissende Kreaturer, hvorfor Ejerne betalte en Mulkt af 4 Rbdl. Sølv, som Sandflugtskassen og Lindenpalm delte.

Udmarksfolk og offentlig Myndighed.

I 1835 andrager Erik Jonassen i Hygild hos Amtet om at blive udvist et Stykke af Hygild Sande paa hans tilhørende Mark, til Brug, da det er aldeles tilgroet med Lyng og udelukker ham fra en Mose-Græsning, som paa disse grusige Jorder er ham højst nødvendig. Og ved sidste Aars Syn lovede Sandflugtskommissæren i Stids Mølle, at der skulde blive en Strækning frigivet til ham, naar han af Amtet blev bemyndiget dertil.

Lindenpalm erklærer dertil, at største Delen af Hygild Sande hører til Erik Jonassens Gaards Udlod, og da den østlige Ende af Sanden, der ligger Gaarden nærmest, er aldeles sammengroet med Lyng og Græs, saa den uden Fare kan overlades ham til Brug, og Fredningslinjen desuden er ham til stor Hinder for, at han komme tll sin Mosegræsning, saa anbefales Andragendet.

Imldlertid anmoder Kamret Amtet om inden Afgørelse træffes, at indhente de Sognes Erklærlng til Andragendet, som har deltaget i Dæmpningen af Sandflugten. Det drejer sig om Sognene Grædstrup, Vinding, Bryrup, Tem, Ejstrup, Tørring og Aale. Sognefogderne i de 6 første Sogne erklærer sig blankt for at overlade Ejeren Brugen af et Stykke af Sanden, hvorimod Aale Sogn ved Sognefogden lader vide, at »Ejeren skal indestaa vor Kjære Øvrighed for, at Sandflugt ikke igen skal opstaa og komme Aale Sogn til Byrde«. Vil eller kan Erik Jonassen ikke give denne Sikkerhed, saa vil Aale Sognemænd ikke give Tilladelse til nogen Slags Fædrift paa nogen Del af Sanden.

Imidlertid havde Erik Jonassen vovet sig paa glat Is og taget Forskud paa den forventede Brugstilladelse, som han vidste, at Ejstrup Sognemænd havde anbefalet.

Lindenpalm meddeler i Skrivelse til Amtet:

Ved Eftersyn af Hygild Sande i Gaar fandtes Spor af mange Kreaturer og nogle Heste i Sanden. Den almindelige Formening er, at det har været de to paastødende Ejeres, Jonas Eriksens[1]), den samme Mand, som andrager om at faa et Stykke af Sanden overladt til Brug, og Husmand Niels Hansens i Harrild.

Ufreden skal være sket sildig Aften og Nat, idet de paagældende forsætlig skal have slaaet deres Kreaturer løse ud paa Sanden, uden Vogt. Klitfogden, der bor en halv Mil fra Sanden, havde vel bemærket Sporene endog paa den helt aabne Del af Sanden, men Kreaturer havde han ikke truffet. Derimod har han ved Samtale med Erik Jonassen hørt et og andet, som

[1]) Erik Jonassens Far.

mulig kan lede til Sagens Oplysning, bl. a. at Jonas Eriksen ytrede, at Sanden var ham overladt, paaberaabende sig en Skrivelse fra Herredsfogden i Brædstrup til Sognefogden i Ejstrup, i Følge hvilken Sognemændene havde erklæret, at de ikke havde imod, at Sanden blev overladt ham.

Sammen med Klitfogden begav jeg mig først til Erik Jonassen for at fornemme, om han vilde erkende, at hans Kreaturer havde været paa Sanden, men han erklærede, at derom vidste han ingen Ting. Men kunde dog ejheller sige sig fri. Derefter gik jeg til Niels Hansen, som ikke var hjemme, men hans Kone vilde ikke svare et Ord til min Tilspørgsel.

At en saadan Ufred er skadelig kan enhver begribe, men hvor stor Skaden er, kan ikke bedømmes. Og saa længe Sanden ikke er afleveret Ejeren til Brug, har ingen Adgang til den i nogen Henseende. Ellers vilde jo mit og Klitfogdens Tilsyn være overflødigt.

Paa Grund af det anførte tillader jeg mig at indstille til Amtet, om ikke Sagen bør undersøges ved Forhør, dels for at opdage Gærningsmændene og dels for at faa oplyst Antallet af de Kreaturer og Heste, der har været i Sanden. Som Parter skulde da indkaldes Jonas Eriksen og Niels Hansen og Kone, og som Vidner Jonas Eriksens Tjenestefolk, Konrad og Johanne, Hyrden Søren og Aftægtskonen i Gaarden, Enken Kirsten Pedersdatter, og Klitfogden. (Niels Hansen har 2 Stude i Leje af Erik Jensens i Ejstrup).

Amtmanden fastsatte derefter Politiforhør.

Klitfoged Mikkel Christensen blev først, efter Formaning til at sige Sandhed, eksamineret. Han havde flere Gange i Sanden set Spor af Heste og Kreaturer, ikke blot i den Del af Sanden, som Jonas har andraget om at faa overladt til Brug, og han har set Spor, der førte lige fra Niels Hansens til Sanden, og han havde sagt til derom hos dem begge. Ingen af dem havde dog villet vedgaa noget om, at de var skyldige, men Niels Hansen havde dog sagt, at der var flere Kreaturer end hans, der havde gaaet i Sanden.

Jonas Eriksen forklarede, at hans Kreaturer en

eneste Gang i Oktober havde været i Sanden. Det var om Dagen og sket uden hans Vilje. Han huskede ikke, hvor mange der havde været, men hans Pige Johanne, der skulde passe Høvederne den Dag, havde hentet dem hjem fra Sanden. Hans Heste havde derimod aldrig været paa Sanden. Og han benægtede at have sagt noget til Klitfogden om, at Sanden var ham overladt. Aldrig havde han forsætlig drevet sine Kreaturer paa Sanden, Dag eller Nat.

Pigen Johanne forsikrede, at hun i det Aar, hun havde tjent Jonas, kun en eneste Gang havde set sin Husbonds Kreaturer i Hygild Sande. Det var en Aften hun skulde se efter dem, inden de skulde bindes ind for Natten. Men det var af Vanvare, de var komne deri.

Tjenestekarl Konrad har tjent Jonas i to Aar og aldrig erfaret, at Husbonds Stude eller Køer har været i Sanden uden den Aften i Oktober, da Johanne kom drivende med alle Gaardens 12 Køer og Stude hjem derfra. Og paany afhørt, indrømmede Johanne, at der ganske rigtig havde været 12 Køer og Stude ialt, men de havde ikke alle været i Sanden.

Hyrden, den 12aarige Søren, havde ingen Ting set.

Niels Hansen vedgik, at hans Mark grænsede tæt til Sanden, der var kun en smal Strimmel Jord imellem, som tilhører Enken Kirsten Pedersdatter. Hans Høveder havde aldrig været paa Sanden, da de passedes enten af ham selv eller Konen. Ogsaa efter at være bleven bekendt med Klitfogdens Forklaring fastholdt han sin Benægtelse.

Ogsaa Niels Hansens Kone nægtede, at deres Kreaturer med hendes Vidende havde været i Sanden. De havde to Stude af Erik Jensens i Ejstrup, som de brugte for Ploven, og som græssede paa deres Mark, men heller ikke de havde været i Sanden. Heste havde de ikke.

Og Kirsten Pedersdatter erklærede, at hendes Kreaturer aldrig kom paa Sanden, skønt hendes Lod med en smal Strimmel grændsede lige dertil. Hun holdt Hyrde, en Pige, der gaar i sit 12te Aar, og om Natten var Kreaturerne inde. Og denne Forklaring be-

vidnede hendes Søn, Anders Pedersen, som driver Gaarden.

Lindenpalm skriver derefter til Amtmand Urne i Januar 1836, at ingen af Sandens øvrige Lodsejere har vedgaaet noget for deres Vedkommende. Skaden paa Hygild Sande lader sig ikke nu taksere, da der ligger Sne og Sporene er tildækkede. Han spørger, om der kan dikteres Jonas Eriksen en ubetydelig Mulkt og indstiller, hvad der videre skal ske i Sagen.

Amtet indsender Sagen til Rentekamret med Henstilling om, hvorvidt Sagen kan bortfalde eller Jonas Eriksen forelægges en liden Mulkt eller og sættes under Tiltale, fordi hans Kreaturer har været paa Sanden.

Og i Marts afgør Kamret, at Andragendet fra Erik Jonassen i Hygild om at faa et Stykke af hans Jord, hvorpaa Sandflugten er dæmpet, overladt til Brug, bør bero indtil videre. Hvorimod Forfølgningen for den skete Ufred af hans Kreaturer kan bortfalde.

Andragende ved Koncipist, Skolelærer i Ejstrup Sogns nordre Distrikt, Chr, Andersen Faurholt.

Juledag 1835 andrager Lodsejerne i Hallundbæk Sande Rentekammerkollegiet:

Nød og trykkende Omstændigheder for den paa vores Jorder i 1826 opkomne Sandflugt tvinger os til at bønfalde det høje Kollegium, som vi haabe vil være os saa naadig og se paa vor Trang og lette den.

Vores Ejendomme, som i 1826 blev indpælet til Fredning, er Jens Pallisens, Hallundbæk, Jens Sørensens i Bjerregaard, Søren Jonassens og Jens Pedersens i Voulund. Men som Voulund ligger i Rind Sogn, Hammerum Herred, saa indestaar jeg Jens Pallisen som Kaution for hans Jorders nuværende Sandflugts videre Udbredelse. Det er sørgeligt for os, som skal svare alle paabudte Udgivter af vores Gaardes Jorder og maa ikke benytte dem. Vores Besætning med Kre bliver derved meget formindsket og vores aarlige Gjødske forringes og bliver mindre, og som Følge deraf ogsaa vores Auling forringet.

En anden trykkende Omstændighed ved Sandflugtens

Fredning er, at vi her i Egnen for største Delen skal græsse vores Kreaturer løse, for at de kan faa det fornødne Græs, og saa skal der nødvendigt et Menneske staa ved Høvederne, saa snart de er ude af Huset; og da Skoleordningen byder, at vores Børn skal søge Skolen, saa maa en anden Menneske, som ellers kunde udrette nyttigt Arbejde, vogte dem. Saa det er meget trykkende med denne Vogten.

Vi ville een for alle og alle for een indestaa som Borgen for Sandflugtens videre Udbredelse paa vores Ejendomme, naar vi maatte være saa heldig, at Sandflugten maatte blive os overgiven.

Sognefogden attesterer, at der intet er at befrygte for Sandflugt, da den største Delen af Sandene er begroet med Lyng, hvorfor der ikke kan være Frygt for den Plantning især, som er afbrændt i 1825. Det tilstaar L. Christensen.

Og Sognepræsten, som ikke i flere Aar har set den Sandflugt, som Andragerne ønsker at faa frigivet og derfor ikke kan bedømme, hvorvidt der ved dens Bevilgelse kan være Fare for Sandflugt, vil dog ikke nægte dem deres Begæring, men attestere, at samtlige Andragere er troværdige og paalidelige Mænd.

I August 1836 skriver de samme 4 Andragere ved Koncipisten Peder Larsen i Grarup, Skolelærer i Ejstrup Sogn:

Til Kongen!

Ved en stærk Hedebrand, der i 1825 udbrød først i Ringkøbing Amt, men siden angreb Skanderborg Amts Jordejendomme, led vi underskrevne Beboere af Skanderborg Amt og Ringkøbing Amt en betydelig Skade paa vores selvejende Gaardes Ejendomme, idet at vores bedste til Græsning hørende Jorder blev ved Ildens rasende Angreb forvandlet til Sandflugt.

I 1826 blev de af Ilden beskadigede Ejendomme indpælet til Fredning og besaaet med Klithavre. Da de nu er begroet med dels Klithavre og dels Lyng saaledes, at der ingen Frygt er for Sandflugt, vovede vi Juledag sidst at nedlægge en Supplik for det kgl.e

Rentekammerkollegium i Haab om, at dette vilde begunstige vores Andragende og meddele os Tilladelse til igen at tage disse Ejendomme i Brug til Græsning og anden lovlig Afbenyttelse, idet vi indestod een for alle og alle for een for Sandflugtens videre Udbredelse. Og vi henvendte os med Andragendet til vor nærmeste Øvrighed, Hr. Cancelliraad, Herredsfoged Wittussen i Brædstrup. Men Hs. Velbyrdighed tilkendegav os ved Sognefogden, at han ingen Erklæring til vores Bedømmelse kunde give, med mindre vi kunde erholde Tilstaaelse fra alle de Beboere af Tyrsting, Vrads og Hammerum Herreder, som havde forrettet Arbejde ved Sandflugtens Dæmpning, at de intet havde imod, at vores Sandflugts Ejendomme atter blev os overdraget. Denne Tilstaaelse ser vi os ikke i Stand til at tilvejebringe.

Da vi nu omtrent i 11 Aar næsten ingen Græsning af Betydning har haft til vores Kreaturer, hvorfor vi ikke kan holde saa mange som forhen, og vores Auling i samme Mon er bleven forringet, saa vover vi herved allerunderdanigst at bede Deres kgl.e Majestæt allernaadigst at høre vores Begæring om igen at faa Tilladelse til at benytte vores Sandflugts Ejendomme til Græsning m. v. imod, at vi indestaar for Sandflugtens videre Udbredelse. . . . .

Bønskriftet sendes af Amtet til Sandflugtskommissærens Erklæring.

Lindenpalm skriver: Naar undtages, at jeg ikke formaar at indse, hvorvidt det Offentlige kan finde sig betrygget ved den af Supplicanterne anbudne Sikkerhed, eller om denne kan være fyldestgørende i Tilfælde af, at Sanden afgives, saafremt der atter udbryder Sandflugt, vover jeg aldeles ikke at anbefale Ansøgningen, forsaavidt den gaar ud paa, at den hele Sandflugt bliver dem overladt, da jeg ikke forud kan beregne Følgerne af Drivten med Kreaturer derpaa, da den vestre ikke ubetydellge Del af Sanden, som ligger for de haardeste Vinde, først er besaaet i Efteraaret 1832, fordi vi de 2 foregaaende Aar blev beskæftiget med at dæmpe Hygild Sande, og denne sidste Besaaning kom saa langsom frem, at den ikke før

sidste Aar var til nogen Beskyttelse. Nu staar Klitsæden fortrinlig, men bliver den afædt af Kreaturer, saa aabnes Sanden, og hvad bliver da Følgen? Et talende Exempel derpaa har jeg havt i Sandens østlige Del, hvor et lidet Stykke blev frigivet Ejerne, for at de saa skulde holde deres Kreaturer borte fra den øvrige indpælede Sande. De holdt ikke deres Kreaturer borte derfra, og Følgen blev, at det frigivne Stykke blev aabent og begyndte at flyve, saa jeg maatte minde de Paagældende om, hvad de havde forbundet dem til, og paalægge dem at afholde sig fra al Løsdrift.

Dette betragtede de med Ligegyldighed nogen Tid, men da jeg erfarede, at de aabne Pletter blev større, paamindede jeg dem atter og paalagde dem at belægge alle aabne Steder med Tørvebillinger og holde det frigivne i Fred, saafremt de ikke atter vilde se Fredningslinjen draget for det frigivne Stød. Denne Paamindelse adlød de, men Exemplet afskrækker mig fra at stemme for Sandens Opgivelse i den vestlige Del, hvor Vinden virker stærkest og Sandene er mest aabne.

Derimod billiger jeg, at største Delen af den indpælede østlige Del kan afgives til Brug, hvilket ogsaa kunde være Tilfældet med den østlige Del af Hygild Sande. Men forinden maatte dog Sandflugtskommissionen (Wittussen og Lindenpalm) tage den hele Sandflugt i Øjesyn.

Derefter skriver Herredsfoged Wittussen til Amtmanden i Decbr.: I Forening med Sandflugtskommissæren har jeg taget Sandflugten i Øjesyn og skønner ikke rettere, end at den nordlige og østlige Del af Sandene i Hallundbæk uden Fare kan afgives til Græsning. Den øvrige Del derimod kvalificerer sig ikke til Afgivelse, da Bunden er saa løs, at den vil optrædes af Kreaturerne, og det Offentliges Bekostning vilde da være forgæves. Men det indstilles, at Ejerne ikke faar Adgang til Slæt uden efter Lindenpalms Anvisning, da flere Steder ikke vil kunne taale det.

Men Billighed taler for, at Ejerne bevilges de Rettigheder over deres Ejendomme, der kan udøves uden Skade for Sandflugten.

I Februar 1836 meddelte derefter Rentekamret Amtmand Urne, at de Sandflugtsstrækninger af Hallundbæk og Hygild Sande, som anses dæmpede, kan overlades Ejerne til fri Afbenyttelse til Græsning i Henhold til Herredsfoged Wittussens og Prokurator Lindenpalms Erklæringer og mod Ejernes skriftlige Tilstaaelse af selv at skulle være ansvarlig for eventuel senere Udbrud af Flyvesand.

Saa blev da ved en lovformelig Forretning den 11. Maj den attraaede Afgivelse af de indstillede Sandstrækninger foretaget i alle vedkommendes Overværelse og mod Ejernes skriftlige Forpligt.

Herredsfoged Wittussen melder efter Nytaar 1837, at der ikke er foretaget noget Syn over Sandflugterne i Tyrsting og Vrads Herreder, fordi den konstituerede Sandflugtskommissær, Prokurator Lindenpalm døde. Afdødes Regning paa Diætpenge udgør 4 Rbdl. Wittusens for Rejser til Hallundbæk og Hygild Sande, hvor nye Fredningslinjer blev trukne, 4 Rbdl., og Klitfogden Mikkel Christensens Løn 10 Rbdl. Sølv for det forløbne Aar.

Rentekamret melder i Januar 1838 den ny Amtmand Lindholm i Skanderborg i Anledning af Indstilling om, at enten Prokurator Warthoe, Fuldmægtig Mazanti eller Forvalter Hansen maa antages til Sandflugtskommissær i afdøde Lindenpalms Sted, at man ønsker Amtets nærmere om, hvorvidt der behøves nogen Sandflugtskommissær, da man formener, at de ubetydelige Sandstrækninger kan overlades Beboerne selv at dæmpe under Sognefogden i Ejstrups Tilsyn, og at Herredsfogden paaser, at Sandflugten ikke breder sig videre. Amtmanden meddeler de ønskede Oplysninger, hvorefter Kamret melder, at ifølge indkomne Oplysninger maa det antages ufornøden at ansætte en Sandflugtskommissær eller at lønne en Klitfoged ved Sandene i Hallundbæk og Hygild. Derimod maa det paalægges alle Lodsejerne at drage Omsorg for at dæmpe de Aabninger, som maatte være, og til den Ende plante Klitvæxter samt vaage omhyggelig over, at Jordbunden ikke optrædes af Kreaturer eller paa anden Maade oprives, da det i ethvert Tilfælde vil

paaligge dem selv at udrede alt det Arbejde, som skal til for at dæmpe en ny opkommende Sandflugt, under offentligt Tilsyn. Og iøvrigt paaligger det Herredsfogden at paase, om nogen Sandflugt opkommer, og i saa Fald gøre Indberetning derom. Hvilket bliver at bekendtgøre alle Lodsejere og Herredsfogden.

Klitfoged Mikkel Christensen i Hallundbæk fortsætter sin Bestilling uden Løn fra 1. April 1839.

Dermed slutter det Offentliges Foranstaltning vedrørende Sandflugtens Dæmpning i Ejstrup Sogn. Bekostningen derved havde været 483 Rbdlr. Sølv, hvorfra gik de indkomne Mulkter for Ufred, ca. 20 Rbdlr. Amtsfondens Udgift til Statens Skovanlægsforsøg i Jyllands Sandflugter udgjorde et langt større Beløb og er ikke medregnet i ovenanførte Udgift til Sanddæmpningen.

Supplement til Sandflugtens Dæmpning i Vrads Herred.

Aarbog 1940, Side 43.

Af Anth. Fuglsang.

Et Læg Dokumenter blandt Ringkøbing Amts Sandflugtssager for 1824, omhandlende Vrads Herreds Sandflugter, beretter for 1813:

I November afleverede Herredsfoged, Landvæsens- og Sandflugtskommissær Møller, Højris, med de 2 edsvorne Synsmænd, Iver Henriksen, Grødde, og Morten Jensen af Lægdsgaard, Store Hjøllund Sandflugt i Vrads Herred, som dæmpet, til Ejerne Anders Andersen og Henrik Hjøllund, den ongefähr 40 Tdr. Ld. store Strækning, med den sædvanlige, skrevne Forpligtelse til for egen Regning at være ansvarlig for dens fortsatte Vedligeholdelse og eventuelle Dæmpning.

Samme Dag afleveredes ved samme Myndighed Bredlund Sandflugt i Vrads Herred til Ejerne Anders Christensen, Anders Rask og Knud Kristensen. Den hele sandføgne Strækning af Indhold ongefähr 80 Tdr. Ld., fuldkommen dæmpet, afleveredes med den sædvanlige Forpligtelse til for egen Regning herefter etc.

Ligeledes afleveredes Sepstrup Sandflugt, 300 Tdr. Ld. stor, fuldkommen dæmpet, til Ejerne Anders Vestergaard, Niels Pedersen, Søren Kristensen og Chr. Jepsen.

Og endelig afleveredes den aldeles dæmpede, 80 Tdr. Ld. store Sandflugtsstrækning i Gludsted, Vrads Herred, til Ejerne Lars Jensen og Niels Tarpesen. Sandflugten er bevokset med Lyng og Græs, medens

den før med Flyvesand var oversvømmet. Taknemlige underskrev de den sædvanlige Forpligtelse.

Herredsfoged Møller skriver ved Indsendelsen af denne Beretning:

. . . alle i Vrads Herred værende Sandflugter ere nu som tilstrækkelig dæmpede overleverede til vedkommende Ejere ved lovlige Synsforretninger, hvorfor Lønningerne til de 2 Klitfogder nu kan bortfalde. Maatte mine Bestræbelser med Sandflugtens saa heldige Dæmpning i Hammerum og Vrads Herreder finde det høje Kollegiums Bifald, da var jeg derved paa den behageligste Maade lønnet for 21 Aars undertiden møjsommelige Arbejde, og for de Udgifter, som for mig vare saa nødvendige, om nøjagtig Hegn og Fredning skulde tilvejebringes.

Vel tager jeg nu Afsked med Sandflugterne i Vrads Herred, men skal derfor ikke undlade, saavel her som udi min egen Jurisdiktion (Hammerum Herred), at agte paa om nye Sandflugt af een eller anden Aarsag skulde fremkomme, og da betimelig sørge for sammes Standsning og Dæmpning.

Højriis, d. 31. Decbr. 1813.

Ved Rentekamrets Afregning i Marts 1814 af den sidste Lønning til Klitfogderne Peder Hallundbæk og Niels Eskesen, anmoder det Amtmand Rosenørn i Ringkøbing om at tilkendegive Herredsfoged Møller, at det har været Kammeret kært af hans Indberetning at erfare, at Sandflugtsstrækningerne i Vrads Herred nu som aldeles dæmpede er afleverede til Ejerne. — Men ikke videre. Møller var aldrig i Kridthus hos det høje Kollegium. Dertil var han altid gaaet for selvstændig frem med sine Sandflugtsdæmpnings Arbejder. End ikke Professor Wiborg, der satte overordentlig Pris paa Møller for hans ypperlige Evne til at dæmpe Flyvesand og omgaas de Folk, han havde Brug for, paa en saadan Maade, at han paa kortest Tid og med mindste Udgift fik det udrettet han vilde, kunde bevæge Rentekamret til at vise ham en erkendtlig Honnør. (Jvf. Prof. Ws. Skrivelse under 1810 i Aarbogen for 1940, Side 41—42).

Troels Smith.

Præst og Digter.

Af Aug. F. Schmidt.

I 1850 blev der ansat en ny residerende Kapellan ved Aarhus Domkirke. Denne Mand hed Troels Smith, og da han har efterladt sig et vist Navn som Skribent, meddeles her nogle Oplysninger om ham.

Troels og Franciska Smith i Aarhustiden.
Foto i »Den gamle By«.

Troels Frederik Plum Smith blev født den 30. December 1813 paa Fødselsstiftelsen i København. Hans Forældre var Adjunkt i Roskilde, senere Sognepræst i Stege, Provst Daniel Smith (1782—1871) og Hustru Nicoline Sophie Friise Colding (1783—1864).

I 1830 blev Troels Smith sat i Metropolitanskolen i

København, hvorfra han blev Student i 1833. I denne Skole blev han Kammerat og Ven med Edvard Lembcke, der, ensom som han var af Natur, kom til at holde meget af Troels Smith, og Livet igennem betragtede ham som en af sine nærmeste og bedste Venner. Ikke mindst i Ungdomsaarene kom Lembcke til at værdsætte Smith højt. For Lembcke førte Venskabet med sig, at han nu — som indfødt Københavner — fik et Sted paa Landet at søge til i Sommerferierne. Igennem en Aarrække var Lembcke hver Sommer med Troels Smith hjemme i Stege Præstegaard, hvor der var megen begavet Ungdom samlet. Provst Daniel Smith var ogsaa digterisk begavet og tog gerne mod den intelligente Flok af unge Mennesker, der fyldte Præstegaarden med Sang og munter Tale. Turene til Møens Klint var Højdepunktet af Ferieglæderne. Edv. Lembcke har i sine Erindringer, der er udgivet i Haderslevsamfundets Aarsskrift 1934—1941, fortalt udførligt og smukt om Ferierejserne til Møen og om sin Ungdomsven Troels Smith.

Det, der knyttede de to unge Studenter, der hver besad en lyrisk Aare, sammen, var først og fremmest deres fælles Interesse for Poesien. De var fortrolige med vore egne og de største af de tyske Klassikere, og de fulgte med levende Opmærksomhed det nye, der kom frem. Det var jo en glimrende Tid i Danmarks poetiske Litteratur. Ved Oehlenschläger var de opfostrede; hans straalende Sol var nu over Middagshøjde, men nye Stjerner var i Opgang eller i fuld Glans: Heiberg, Winther, Hertz, Paludan-Müller o. s. fr. De oversatte sammen fra Svensk Esaias Tegnérs »Frithiofs Saga«; det var dog Lembcke, der udførte Hovedarbejdet, da Troels sjælden havde Taalmodighed til et vidtløftigt Arbejde. I 1830—40erne skrev baade Lembcke og Smith hver en Del Digte, som dog først udkom i samlet Udgave mange Aar senere, Lembckes i 1870, Smiths efter hans Død (i 1884).

Troels Smith studerede Theologi og tog theologisk Embedseksamen 2. Juli 1838, aflagde homiletisk Prøve $^{8}/_{4}$ 1849 (egregie) og den kateketiske samme Aar (haud illaud.). Paa Borks Kollegium var han

han Alumnus fra $^{12}/_{9}$ 1838 til Septbr. 1839, og atter fra $^{8}/_{4}$ 1843 til 1845. I disse Ungdomsaar i København ernærede han sig som Manuduktør.

I Efteraaret 1845 rejste han til Udlandet og kom først hjem til Efteraaret 1847. Det var for at fortsætte sin theologiske Uddannelse, især ved Iagttagelse af fremmed religiøst og kirkeligt Liv, Troels Smith foretog sin lange Udenlandsrejse, der bl. a. førte ham til Italien og Skotland. De stærke og rige Indtryk, denne Rejse nødvendigvis maatte berige hans modtagelige Aand med, gav han varme Udtryk for i Breve til Hjemmet, og maaske netop derfor har den ikke sat Spor i hans digteriske Produktion. Et godt Indtryk af Udbyttet af hans Rejse modtager man af det eneste af hans Rejsebreve, der er blevet offentliggjort, et Brev til Filosoffen F. C. Sibbern[1]), skrevet $^{24}/_{11}$ 1845 i Edinburgh. Heri giver Smith en udførlig Fremstilling navnlig af skotsk Kirkeliv. Han fortæller om Sekter, navnlig Baptisterne og skildrer Gudstjenestens Gang i de engelske Kirker. Foruden Brevet til Sibbern er der til Belysning af Troels Smiths Udenlandsrejse at nævne en Række Artikler, offentliggjort i det daværende Dagblad »Fædrelandet«: »Et Besøg i Paris 1846« (i Aargang 1849, Nr. 206, 207, 209, 214, 215, 219, 220, 221), »En Erindring om Venedig (1849, Nr. 240), »Et Øjeblik i Holland« (1849, Nr. 247—48), »En Vandring gennem Schweiz« (1849, Nr. 267, 268), »Sønden for Alperne« (1849, Nr. 269), »Italiens Himmel« (1849, Nr. 290—92, 299, 300—02); alle disse Artikler er skrevet under Mærket T—t. Under samme Mærke offentliggjorde han i Folkekalender for Danmark: »Med Tycho Brahes Portrait« (1854, S. 25—30). Artiklerne vidner om god Iagttagelsesevne og megen Sans for at se det karakteristiske hos Befolkningen og i Naturen i de Lande og Stæder, den unge danske Theolog besøgte paa sin kirkelige Studierejse.

Den 2. Marts 1850 blev Troels Smith udnævnt til Embedet som residerende Kapellan ved Aarhus Domkirke, og den 14. Maj 1851 blev han viet til Franciska Elisabeth Koch, født paa Ledreborg

[1]) Udgivet i Breve til og fra F. C. Sibbern, ved C. L. N. Mynster (1866), S. 209—214.

$^{25}/_{1}$ 1825, Datter af Gartner Johan Martin Koch (født 1783, død i Aarhus $^{25}/_{1}$ 1861) og Hustru Maren Sophie Lange (1792—1871).

I Aarhus fik Troels Smith i Biskop P. G. Brammer en ældre, trofast Ven, og der knyttedes efterhaanden en nær og nøje Forbindelse mellem Bispegaarden og ham. De rigeste Præsteaar (ogsaa de fleste) havde Troels Smith vel nok i Aarhus, baade fordi han dèr var i sin fulde Manddomskraft, og fordi de gav ham Indgangen og Indvielsen til Præstevirksomheden, der ejede hele hans Hjerte. Efterhaanden samledes en talrig Kreds om ham i Domkirken, og han fik mange Vidnesbyrd om Menighedens Hengivenhed, ikke mindst i de alvorlige Tider, de oplevede sammen, en større og en mindre Koleraepidemi samt en Skarlagensfeberepidemi, der bl. a. bortrev en lille Søn hos Troels Smiths, Under vekslende Kaar knyttedes mange Hjertebaand, og derfor var det ikke let for Præsteparret at træffe Bestemmelse om at bryde op fra Aarhus, da økonomiske og fysiske Forhold syntes at gøre det ønskeligt. Embedsindtægten var lille, Familien øgedes og Smiths Stemme, der af Naturen ikke var stærk, havde en Bronchitis, paadraget paa en Vakancetur i haardt Vintervejr, svækket noget, saa den havde sværere ved at fylde det store Domkirkerum, der tilmed ikke var opvarmet om Vinteren (Præstehistoriske Samlinger I, 335). Han søgte da og fik Kaldet ved Vor Frue Kirke i Svendborg. Han blev kaldet hertil $^{9}/_{6}$ 1861. Herfra søgte han i 1870 til Skelskør, hvor han blev Sognepræst. Her fik han sit blivende Sted. Han døde i denne By $^{24}/_{1}$ 1880 og blev begravet i Skelskør. Hans Hustru døde $^{14}/_{1}$ 1895 paa Frederiksberg.

Hovedparten af Troels Smiths gejstlige Forfatterskab er knyttet til Aarhustiden. Han har fra disse grødefulde Aar ladet en Del af sine kirkelige Lejlighedstaler trykke. Saaledes: Indledningstale ved Præste-Vielse i Aarhuus Domkirke $^{3}/_{11}$ 1858. Udgivet efter Opfordring. 16 S. (Jfr. Dagbladet 1858, Nr. 291). Tale ved Bispinde Nielsine Henrikke Brammers Jordefærd i Aarhuus Domkirke $^{10}/_{8}$ 1860. Trykt tilligemed hendes »Efterladte Bønner og Afskedsord« som Manuskript for Venner.

Ved Hulda Teilmanns Jordefærd (i Budstikken VII, 373—77).

Indledningstale ved Præstevielse i Aarhuus Domkirke $^{15}/_{2}$ 1860 (Budstikken IX, 143—151).

I Brammers Samling af »Kirkelige Leilighedstaler af danske Prædikanter«, tredie Samling, er offentliggjort flere af Smiths Taler, saaledes:

Confirmationshandling i Aarhuus Domkirke paa 2. Søndag efter Paaske 1860, S. 77—91.

Tre Skriftetaler, S. 223—37.

Ved Ingenieurlieutenant E. Tegners og Frøken Hedevig Dreiers Brudevielse den $^{18}/_{9}$ 1860, S. 282—87.

Intimation ved Provst D. P. Smiths Embeds-Jubilæum (1856), S. 414—17.

Ved Enkefru Petersens Begravelse den $^{11}/_{12}$ 1857, S. 568—74.

Tale i Aarhuus Domkirke over Gartner Johan Martin Koch den 1. Febr. 1861, 642—51 (Troels Smiths Svigerfader).

Udgav med et Efterskrift: Prædiken paa 1. Søndag i Advent af en gammel Præst. Aarhuus 1850. 23 S.

Angaaende Fr. Barfods Lovforslag om Sognebøger (Aarhuus Stiftstidende 1860, Nr. 25—27, 33).

Afskedsprædiken i Aarhuus Domkirke paa 13. Søndag efter Trinitatis 1861. 16 S.

Troels Smiths Interesse for folkekirkelige Spørgsmaal fik ham til at gribe Pennen og skrive nogle Artikler herom i Carl Plougs Blad »Fædrelandet«. Disse Artikler udkom senere som Pjece under Titlen: »Om de foreslaaede Omdannelser af Folkekirken« (1867, 30 Sider).

Som yndet Prædikant blev Smith ofte opfordret til at udgive en Prædikensamling. Efter stærke Tilskyndelser udgav han derefter en saadan. Bogen hedder »P r æ d i k e n e r«. Den er paa 243 Sider og indeholder 21 Prædikener ialt. Denne Samling blev udsolgt. Den giver et ret fyldigt Udtryk for hans Forkyndelses Art og var tilegnet hans Tilhørere i Aarhus, Svendborg og Skelskør. Bogen var en Afskedsgave til dem; den udkom nogle Maaneder før han døde.

Man lærer mere om Troels Smith som Ordets Fremfører i hans store Prædikensamling:

»Evangelisk christelig Huspostil, Prædikener paa alle Kirkeaarets Søn- og Helligdage« (1880).

Denne Postil, der blev udgivet efter Forfatterens Død med et Forord af Biskop P. G. Brammer[1]), er paa 392 store, tættrykte Sider. I sin Fortale kalder Brammer Troels Smith for »en evangelisk Prædikant. som Aar efter Aar med større Bestemthed og varmere Begejstring aflagde Vidnesbyrd om Christus«. Videre siger Biskoppen: »Troels Smith var ikke særlig nogen Opvækkelsesprædikant, der med Tordenrøst kunde opskræmme Syndere af deres Dødssøvn. Hans Hjertes Grundstemning var at ligne med den stille, sagte Lyd, hvori Herren aabenbarede sig for Profeten Elias ved Guds Bjerg Horeb. Troels Smith var ikke nogen Systematiker og fulgte ikke traditionelle Regler for en Prædikens Composition; men endnu mindre var han en smagløs Ordgyder, der satte sin Ære i ved lav Popularitet at samle meget Folk om sig. Hans undertiden med attisk Salt krydrede Tale var sindrig uden at være konstlet, opløftende uden at være svulstig.... Det er vel gaaet Troels Smith som de fleste Præster, der have udgivet Prædikener, at det mundtlige Ord har gjort større Indtryk paa Tilhørerne end det skrevne paa Læserne. Dog vil det ved denne Kendsgerning meget bero paa Prædikantens ydre Gaver. Disse svarede hos Smith ikke ganske til de indre, især naar han skulde forkynde Ordet i en stor Kirke, navnlig Aarhus Domkirke. Der maatte han, for at blive hørt, overanstrenge sit Bryst, saa at hans Stemme lød skjærende, især naar han talede i Harmens Affect. Det kunne forekomme dem, der ej kendte ham nøjere, som var han under Talens Flugt bleven betagen af lidenskabelig Heftighed. Vi, som vidste, at han var en hjertensgod Mand, forstode, at den skjærende Lyd var den medlidende Sjælehyrdes Angstraab for at holde en forvildet Sjæl tilbage fra at styrte sig i Fortabelse«.

Troels Smiths Prædikener er interessante nok at

[1]) Biskop Brammer oplyser $^{13}/_{7}$ 1877 i et Brev til Kultusminister J. C. H. Fischer, at han har faaet Brev fra Troels Smith, der heri giver Oplysninger om A. G. Elmqvist, der søgte Endelave Kald (se Kirkehist. Saml. 6 Rk. 2 H., 1936—38, 609).

stifte Bekendtskab med. Man forbavses noget over deres Længde, naar man betænker, hvor korte Prædikenerne er i vore Dage. Ogsaa hans Tiltale til Menigheden: »Andægtige Guds Ords Tilhørere« er noget uvant for Nutidsmennesker. Bag hver eneste Prædiken ligger et stort og samvittighedsfuldt Arbejde. De er skrevne i et smukt Sprog og er rige paa Tanker og kristelig Livserfaring.

I denne Sammenhæng kan det være oplysende at meddele, hvad Troels Smith og Edv. Lembckes Ungdomsven, Præsten og Digteren Johannes Fibiger, skrev om disse to Mænd i Illustreret Tidende $^{14}/_{6}$ 1885:

Troels Smith og Edv. Lembcke lignede hinanden en Del: »Lige varme Hjerter og højtstigende Aander, lige store Romantikere den Tid, de udgød deres Sværmerier for hinanden i den reneste Lyrik og sammen forsøgte sig paa en Oversættelse af Frithiofs Saga. Men saa inderlig de fra deres Studentertid var sammenvoksne, maatte de dog hver sin Vej. Troels Smith blev en alvorlig Kirkeherre og meget afgjort Præst, dette kunde Lembcke ikke blive. En from kristelig Sjæl, som han er, er han dog mere den hellige Sags Ridder end dens Præst«.

Det var ret naturligt, at Troels Smiths Efterladte henvendte sig til Edvard Lembcke og anmodede ham om at forestaa Udgivelsen af et Udvalg af Smiths Digte. Udvalget udkom i 1884 under Titlen: »Ungdomsdigte« (174 Sider). Der er kun 20 Digte i Bogen, saa man vil forstaa, at adskillige af Digtene er ret lange, f. Eks. »Den hvide Pige«, der fylder 60 Sider, oprindelig trykt i J. L. Heibergs »Intelligensblade« IV, Nr. 44—46[1]). Dette lange, fortællende Digt er bygget over et Sagn fra Møen. Det er godt fortalt og fuldt af gode Enkeltheder og af ikke ringe digterisk Værdi. Det samme tør man ogsaa sige om adskillige andre af Troels Smiths Digte, der alle er skrevet i hans Ungdomsaar, det sidste i Samlingen er fra 1848. Hans

[1]) Jfr. Th. H. Erslew: Supplement til »Almindeligt Forfatter-Lexicon III (1868), 203—204. L. Koch i Biografisk Leksikon XVI (1902), 133—34 og P. Engelstoft i Biografisk Leksikon XXII (1942), 258.

Digtning fremgik næsten altid af en Stemning, som Øjeblikkets Indtryk havde fremkaldt, og derfor skete det ikke sjældent, at, naar en tilfældig Afbrydelse af Arbejdet havde forstyrret Stemningen, blev et smukt Digt liggende ufuldendt, eller, hvis man opfordrede ham til at fortsætte, tilføjede han spøgende en barok parodierende Slutning. Efter sit tredivte Aar skrev han kun lejlighedsvis et Digt, snart i kirkelige, snart i Familie-Anliggender.

Det var Edvard Lembcke en kær Syssel at gennemgaa alle Troels Smiths spredte Optegnelser; det var jo i Mindet at gennemleve de gode Dage, da de delte hele deres aandelige Liv sammen, og da Lembcke saa disse Digte blive til. »Derfor er det muligt, at min Dom over dem ikke er ganske upartisk; men jeg tør dog tro, at den ungdomsvarme Følelse for alt det Skjønne i Naturen og Menneskeverdenen, den livlige Fantasi og den friske Klang i Tonen vil tiltale mange Flere end dem, der enten i tidligere eller senere Tid personlig har kjendt Forfatteren«.

Til disse Lembckes Ord kan føjes, at der i Troels Smiths Ungdomsdigte findes træffende Ytringer, som naar han karakteriserer Christian VIII's Regering:

»I Kronen var en Revne,
jeg lodded efter Evne«.

De eneste Vers af Troels Smith, der stadig kendes og citeres, i de fleste Tilfælde dog uden at nogen véd, hvem der er deres Digter, er fire Linjer af det Digt, han skrev ved Christian VIII's Død 1848. Digtet, der første Gang blev offentliggjort i Dansk Folketidende, giver ret gribende Udtryk for Landesorgen ved Kongens Død og skildrer samtidig Monarkens redelige Arbejde for Rigets Vel. A. D. Jørgensen finder hele det lange Digt saa godt, at han giver det en Omtale i Danmarks Riges Historie VI, 396, hvor han beretter om Tilstandene ved Christian VIII's Død. Samtidig citerer han følgende Vers af det, idet han gør opmærksom paa, at Troels Smith udtaler Bekymringer for Danmarks kommende Dage — indadtil vil vort Land fortæres og lægges øde i sin nedarvede nordiske Folkelighed:

»Da sjunger over Vove
en Fugl fra Nordens Skove:
Jeg Frænder vilde søge
alt under grønne Bøge:
hvor Rosen stod i Haven,
gror Græs paa Folkegraven,
hvor Hjertet sang og spilled,
staar Dødens Tegn opstillet;
et Blendverk der jeg finder:
et Folk foruden Minder,
en Skygge af et Rige,
en Løgn foruden Lige,
en Moder uden Mæle
med Børn foruden Sjæle!«

Og den høje Kvinde vender sig mod de graanende Statsmænd, i hvis Haand hun har lagt sin Skæbne, og til den unge Konge: har han virkelig talt sit sidste Ord?

»Kong Frederik den danske!
paa dig jeg stoler ganske!
Jeg ved, du har et Hjerte
for al din Moders Smerte.
Hvis Tider vorde onde,
kald, Konge, paa din Bonde,
han er kun graa og ringe,
dog er han haard at tvinge.
Naar Kongen gaar med Bonden,
da grønnes Bøgelunden,
og Fuglesangen klinger
og Rosens Knop udspringer.
Hvis lykkeligt de fægte,
da vorder Sejren ægte,
og hvis de sammen segne,
ej Ærens Roser blegne!
Da er min Time kommen:
men Saga fælder Dommen!«

De fire fremhævede Linjer er det, der kendes eller huskes af Mindedigtet om Christian VIII. Med epigrammatisk Fynd giver de Udtryk for Følelser, som store Kredse af Befolkningen, især paa Landet, nærer, og da de er korte som et Par Folkevisevers, er det let forstaaeligt, at de ofte er blevet citerede, især i politiske Kamptider, og derved er de, vel tiest gennem Dagspressen, blevet nævnt for et stort Publikum og saaledes blevet befriet fra Glemsel. I det hele fandt Smith i de fordringsløse Strofer, der iøvrigt findes i

Digtet om Christian VIII, rammende og kønne Udtryk for Øjeblikkets Stemning i Folket.

Adskillige af hans Ungdomsdigte er rene og smukke Vidnesbyrd om et rigt Stemningsliv, og det er med et vist Behag, man læser i hans efterladte Versesamling. Værdifuld er saaledes hans Digt, skrevet ved en Bortrejse fra Hjemmet. Det hedder her i 1. Vers:

»Derhenne bag den gamle Kirkemur
gaar Solen nu til Ro. Hvor smukt og venligt!
Den Taarnets mosbegroede Tag forgylder
og kaster ligefrem en Regn af Guld
ind i Kastanniens dunkelgrønne Løv,
og titter ind fortroligt gjennem Hækken,
som om den hviskede: Farvel! thi her
skal du ei længer see min Aftenstraale!«

I et Digt »Sangen« hylder Smith Digterne:

»Og Guderne sendte
de herlige Skjalde
til Jorden og tændte
med Flammer dem alle;
og Fjældene bæved
ved Lyrens Klang,
og Muren sig hæved
ved Amphions Sang«.

I Digtet »Rokkebrev« behandler han et Motiv, som tidligere P. H. Haste og Chr. Winther havde skrevet værdifulde Digte over. I »Maaneskin« søger han at fremkalde noget af den Stemning, man føler, naar man oplever den danske Sommernats Trylleri.

Troels Smiths »Ungdomsdigte« har ikke formaaet at bevare hans Navn som Digter, og de to Linjer om Kongen og Bonden hører til det anonyme Aandsliv, — et Bevis paa deres digteriske Værd.

Da Troels Smith i sin Samtid var en kendt Mand inden for Kirken, tør det formenes, at det nok er Umagen værd at dvæle en liden Stund ved denne Præst og Digter, der i Edvard Lembckes Erindringer har faaet en saare skøn Omtale.

Et Brev fra Hans Broge (1822–1908) til Sønnen Henrik.

Meddelt ved VAGN DYBDAHL.

Brevet, der her offentliggøres, beror i Direktør Fr. Lausens Arkiv, Erhvervsarkivet i Aarhus. Det forefindes kun i en Afskrift, som Hans Broges Datter, Fru Anna Mønsted, har sendt til Fr. Lausen den 2. Februar 1913, derfor bygger Offentliggørelsen ikke paa et Brev skrevet med Hans Broges store, maskuline Skrift, men paa et Brev skrevet med en Skrift, der har Skolepigeskriftens upersonlige Præg.

Brevet er vel ikke særpræget, snarere er det typisk for hin Tid med bl. a. den kraftige Understregning af Ærbødigheden for de ældre og Opfordringen til at gøre sin Pligt. Men da det er et overordentlig lidet Kildemateriale, som foreligger til Hans Broges Historie, og dette gælder ikke mindst for den Del af hans Liv, der ikke var vendt mod Offentligheden, forekommer det interessant som Oplysning om de Idealer, den gamle Købmand hyldede. Hans Broges Sønnesøn, Grosserer Hans Carl Broge paa Løjstrup Hovedgaard, finder iøvrigt Brevet karakteristisk for sin Bedstefader. Dette gælder ogsaa en Ting som de kolde Afvaskninger, som Hans Broge stedse gennemførte.

Brevet er skrevet til Sønnen Henrik Wilhelm Broge (født i Aarhus den 23. Februar 1860 og død i København den 9. Februar 1899), da han skulde rejse til Kerteminde for at staa i Handelslære. Senere blev han uddannet i de danske Firmaer Fr. & Adolph Delcomyn i London og Hendrik Pontoppidan i Hamborg, hvorefter han kom hjem til Aarhus for fra 1883 at deltage i Ledelsen af Hans Broges Forretninger. Samarbejdet blev ikke godt, dertil var de to Broge'r begge for selvstændige Naturer, og Henrik Broge gik snart over til Svogeren Otto Mønsted, hvor han blev Leder af dennes Korn- og Foderstofforretning, først i Aarhus og siden i København. Skønt Fader og Søn paa den Maade blev Konkurrenter, bevaredes alligevel det gode Forhold dem imellem.

Henrik Broge, der i 1884 var blevet gift med Hendrik Pontoppidans Datter, Marie Louise, blev angrebet af Tuberkulose og var syg i flere Aar, inden han døde knap 39 Aar gammel[1]).

[1]) Oplysningerne bygger fortrinsvis paa Meddelelser fra Grosserer Hans Carl Broge. Se endvidere Krak: Danmarks ældste Forretninger. 1910. p. 183, Aarhuus Stiftstidende $^{5}/_{12}$ 1897 og Aug. F. Schmidt: Brabrand og Aarslev Sognes Historie. III. 1939. p. 34.

Aarhus, $^{12}/_{6}$ 1875.

Kære Henrik!

Da jeg ikke veed, om jeg kommer hjem, inden Du rejser til Kjerteminde, saa vil jeg skrive et Par Ord!

Jeg vil nu ønske, at Vorherre maa være med Dig, at Du maa have Held og Lykke med Dig, at Du maa vedblive at være sund og rask og tilfreds — men endelig, at Du i enhver Henseende maa skikke Dig saaledes, at Du Dit hele Liv igjennem ved at tænke tilbage derpaa, altid selv kan være tilfreds dermed; at Din Principal og Alle, hvem Du faaer med at gøre kan være tilfreds med Dig og komme til at agte Dig og holde af Dig, saaledes, at Dine Forældre og Søskende kunne have Ære og Glæde af Dig.

Det vil vel i Begyndelsen knibe lidt for Dig, men naar Du passer paa altid at være beskæftiget og tænker paa, at det nu kun gælder for Dig at lære Noget og blive et dygtigt Menneske, saa gaaer det snart over. —

Lad mig se, Du faaer Een til at vække Dig om Morgenen, indtil Du selv bliver vant til at vaagne, og enten det er koldt eller varmt, at Du vasker Dig hver Morgen over hele Kroppen, vænner Dig til hver Morgen at gøre ordentligt Toilette og altid er ren, proper og ordentlig, baade med Dit eget Tøj og med Alt, hvormed Du har at gøre. Pas endelig paa, kære Henrik, at undgaa at høre eller se noget Slet, og vær høflig og artig mod Enhver og beskeden i Din Opførsel i enhver Henseende, altid tie, naar Ældre tale, og ikke tale med, uden at være opfordret dertil, og da paa den beskedne Maade, som man kan fordre af en ung, velopdragen Mand. — Søg at gøre Alt, som Dine Foresatte ville have det! Spørg endelig om Alt, som Du ikke veed fuldkommen Besked om, og udfør endelig Alt, saaledes som det bliver Dig paalagt, med Lyst, Iver og Akkuratesse. Tænk paa, at saaledes som Du begynder Din Karriere. det vil have stor Indflydelse paa Dit hele Liv. Har man først ved Ærlighed, Troskab, Iver og Interesse, for hvad man skal udføre, erhvervet sig et godt Navn, saa staaer Verden aaben for Een, saa er man søgt af Alle, — men omvendt,

opfører man sig anderledes, og har man ikke begyndt godt, saa er det ikke saa let at oprejse. —

Jeg er nu overbevist om, kære Henrik, at Du ikke vil forsømme daglig at gaa i Rette med Dig selv, og overveje, om Du nu ogsaa har opført Dig i enhver Henseende saaledes, som Du bør, og hvis ikke, da rette Din Opførsel indtil Du selv er tilfreds med den; Du kan ikke gøre Dine Forældre og Søskende, ja allermindst Din mageløs opofrende og kærlige Moder den Sorg, ikke at opføre Dig fuldstændig godt, — tværtimod er jeg overbevist om, at Du vil gøre os den Glæde og Ære, strax naar Du begynder Din Karriere, i enhver Henseende at opføre Dig godt, søge at blive et godt, dygtigt Menneske, saaledes at Du om nogle Aar, efter at have seet Dig om i Verden kan komme hjem og være os til Støtte og Glæde. —

Tjen mig i, kære Henrik, engang imellem at læse dette Brev, indtil Du har levet Dig ind i, og er sikker paa at have opfyldt Din Faders Formaning, da Du første Gang drog fra Hjemmet. Jeg vil nu slutte med det Bedste, jeg kan ønske Dig, at den gode Gud altid maa være med Dig, thi saa gaaer det Dig godt!

Din kærlige Fader

H. B.

Fra Gern Herred.

Spor af Byvider i Laasby, Mollerup og Alling[1]).

Af Alfred Kaae.

De gamle Landsbylove eller Byvider, der give saa rigt et Indblik i Landsbyernes Liv i Fællesskabets Tid er kun fundet for et forholdsvis lille Antal Landsbyers Vedkommende. I Gern Herred kender man Viden fra Skellerup By i Linaa Sogn og fra Farre By i Sporup Sogn. Den første kan læses baade i »Danske Vider og Vedtægter« V og her i »Aarbøger« 1918, S. 3 ff., hvor den er offentliggjort af Edv. Egeberg, og Farre Vide findes trykt i »Østjysk Hjemstavn« 1940, S. 46 f.

Det er i Grunden sært, at der ikke er et langt større Antal Byvider bevaret; de var jo dog et levende Led i Landsbyfolkenes Liv lige indtil Fællesskabets Ophævelse omkring 1800. Man lavede om paa dem og fornyede dem, omtrent som man gør ved Love nu om Stunder, saa de kunde fyldestgøre de Krav, Livet stillede. Visse Folk søgte at omgaa Viderne, hvor de var ufuldstændige, eller det skete af Ligegyldighed, Havesyge eller af Halstarrighed og andre mere eller mindre mærkelige Aarsager, som ogsaa i vor Tid er Grund til Lovovertrædelser.

Paa det lille Byting, som Videstævnet i Virkeligheden var, maatte Lovbryderne staa til Rette og høre deres Dom af Oldermandens Mund for siden at bøde den Skæppe Byg eller Tønde Øl, som han efter Byens Vide paalagde dem at svare til Granderne, Byfæl-

[1]) Udarbejdet med Understøttelse af Den grevelige Hjelmstjerne-Rosencroneske Stiftelse.

ligets Mænd. Landsbylovene har saaledes sikkert hjulpet til at holde Fællesskabsfølelse og Retsbevidsthed levende hos den danske Bondealmue selv gennem Stavnsbaandstidens mest nedværdigende Aartier, da det egentlige Retsmaskineri var kommet i Hænderne paa Folk af Faget.

I Gern Herreds ældste Tingbøger, hvor de ovenfor nævnte Vider findes i Afskrift, træffes enkelte Spor af Landsbylove fra Byerne Laasby, Mollerup og Alling.

Laasby.

I Laasby blev man ved at holde Grandestævne eller Visamling, som man kaldte det, et godt Stykke op i forrige Aarhundrede, og gamle Christense Madsdatter, der døde omkring 1910 som Enke efter Gaardejer Niels Christensen i Flensted, har fortalt mig, at hun kunde huske, der holdtes Visamling i Laasby, hvor hun var født og opvokset. Til sidst havde disse Samlinger ikke andet Indhold, end man der bortlejede lidt Græsning af Byens Gadejord og fælles Lergrave til jordløse Husmænd.

Men i Herredets Tingbog findes en Sag fra Aaret 1663, hvor vi ligesom kan skimte Byfælligets Lov. Det er to Mænd fra Laasby, som staar inden de fire Tingstokke og i Dommerens, Skriverens og Stokkemændenes Paasyn tager hinanden i Haand og lover godt og ærligt Naboskab, idet Nis Rasmussen lovede Peder Sørensen »og svor til Forpligtelse«, at han efter denne Dag ikke skal pløje fra ham noget af hans Jord eller slaa noget af hans Eng og heller ikke tøjre sine Heste noget andet Sted end paa sit eget, heller ikke holde nogen Særdrift med sit Fæmon videre end andre Mænd i Byen gør med deres. Overholder han ikke sit givne Løfte, skal han til Granderne give en Tønde Øl til tre Dalers Værdi, hver Gang han lovligt kan overbevises.

Det er ikke Enkeltmand der skal modtage den eventuelle Bøde, det er Granderne, Byfælliget. Af dette kan skønnes, at det er en Sag fra Visamlingen, der er bleven ført op til Herredstinget velsagtens af den Aarsag, at Nis Rasmussen har siddet Oldermandens Kendelse i lang Tid overhørig.

I forskellige Forbud som fra Tid til anden udstedes af menige Bymænd i flere af Herredets Landsbyer skimtes Bylavets Mænd i fælles Optræden mod Nabolandsbyerne; det kan dreje sig om ulovlige Veje, Græsning af Byhjordene, Lyngslet eller Tørveskær. Her vaagede man nidkært over, at Naboerne ikke tiltog sig uhjemlede Friheder. Men det er Forhold som ligger lidt uden for Vidernes Rækkevidde, Viden er Grandelagets Lov.

Mollerup.

I 1671 vedtog Mollerup Bymænd et Tillæg til deres Byvide, der ellers stammede fra 1642. Derom mæler Tingbogen følgende under d. 10. Juni:

»Niels Piersen i Mollerup paa sin egen och menig Mollerup Bymændtz Vegne och for Retten fremlagde en Vide och Vedthægt datieret Mollerup d. 6. Maj 1642. Hvorefter bemeldte Niels Piersen var en (—) derefter begierendes, som formelder om hvis Vide och Vedthægt de Mollerup Mænd schal holde och efterkomme, och nu i Dag fremstod efterschreffne Niels Pierss, Niels Rasmss, lille Søffren Jenss, Jens Andersen, Peder Søffrensen och ydermiere bekiendt och tilstod efterschreffne Poster. Nemlig at huilchen Mand som gaar ud ad Marchen med deres Folch slo eller høste, førend menig Graa(n)dt vedtager, schal bøde 4 Schip Biug til Vide och 3 ℳ (Mark) til Husbonden. Det och schal saa i lige Maade være (—) huelchen Mand drager vd at saa Korn i March, før end Grande vedtage, huilchen Vide och Vedtegt for[n]. Mollerup Mend udj alle Parter sambl thøcht ved gich vrøglig at holde soledis«.

Ogsaa to andre Mænd Per Endvold og Søfren Jensen havde faaet Varsel at møde paa Tinget, men de var af en eller anden Aarsag udeblevet. Hvor gerne vilde vi ikke nu tre Hundrede Aar senere have læst hele Videbrevet, men vi maa nøjes med denne Tilføjelse, og tænke os ind i Situationen i Mollerup. Maaske er der en Slags Protest i, at de to Mænd er udeblevet fra Tinge den Dag; det er i hvert Fald sandsynligt, at der ligger noget saadant bag. Thi Lov-

ændringer affødes jo ikke af Tilfældigheder, og den Niels Pedersen, som er Mollerup Mændenes Fører i Sagen, var sikkert ikke nem at bide Skeer i Stykker med. Han er Stamfader til Slægten de Moldrup, der nedstammer fra hans Søn Peder Nielsen Moldrup, den berygtede Bondeplager paa Vestervig i Thy.

Alling.

Oplysningerne om Alling Vide begynder saa smukt en skøn Sommerdag først i Juli 1675 med, at Præsten i Alling Hr. Laurids Jostsen gør en Tingrejse sammen med en stor Flok Bønder Laurids Enevoldsen, Frands Nielsen, Niels Sørensen, Peder Rasmussen, Oluf Andersen Degn, Laurs Pedersen, Lars Simonsen, Thomas og Jens Andersen, Niels Jensen, Laurs Halgaard og Jacob Enevoldsen.

Turen fra Alling til Tingstedet var saadan en Sommermorgen i Grunden en ren Lystrejse, og man red i et godt Ærinde. Vor Far, Hr. Laurids havde i sit Værge Byens Videbrev dateret Alling d. 7. Juni 1658, hvori Ord for Ord i 24 Artikler Byfælligets Lov stod skrevet. Det var godt nok ikke Hr. Laurids, der havde prentet Ordene, men hans Formand i Embedet Hr. Knud Vognsen, og der fandtes ikke meget i den at forbedre, da Hr. Laurids fik den i Hænde. Han mente dog, og deri havde Bymændene samtykket, at »hvilken Mand, som skriver Viden, skal have Videbrevet i Forvaring«. Denne Sætning havde Pastoren da tilføjet Hr. Knuds Haandskrift, efter at Sagen var drøftet med Bystævnets Mænd. Den, der skriver Viden, er Oldermanden, og skulde Oldermanden ikke være den rette til at huse og hæle Fælligets Lov?

Ved Solopgang, da Oluf Degn havde ringet Fredklokken, drog Flokken af Sted gennem den dybe Hulvej op imod Tørring By, hvor et Par trebenede Gaardhunde modtog Alling Mændene med vældige Glam, Tørring Bønderne sov endnu og vendte sig om paa det andet Øre, ikkun en hvidhaaret gammel Opholdsmand saa Toget drage gennem Byen ad Skovsrod og Flensted, mens han stod paa sin Trappesten og blev helt kold om Fødderne. Ak, ja! tænkte den gamle,

Peder Nielsen her i Gaarden skulde jo og af Sted til Tinget; det var jo galt med det kløven Bøgetræ, han havde sat i Miler, det fik han nok ikke Lov at brænde; Folk var da osse bleven saa strænge i den senere Tid. Den gamle skuttede sig; ja, Peder kløede jo ikke ligefrem efter den Tingfærd, nej, saa Mari Gi[1]) gjorde han ikke.

Hr. Laurids og hans Bymænd sneglede sig langsomt videre i fredsommelig Stemning op mod Skovsrod, hvorfra der var en vældig Udsigt i Nord og Syd, men Flokken vendte Næsen mod Nord, og saa nu ud over Kilsgaard Hede og Kalbygaards Skov og i det fjerne bag Højene ved Kalbygaard og Flensted skimtedes de høje Bakker norden for Sorring, hvor Tinget holdtes i eller ved en ussel Rønne, som bar det brammende Navn Tinghuset. Efter et Par smaa Timers Rejse var man kommen igennem Flensted og ned i den dybe Dal ved de Dallerup Enge. Her gjorde Flokken Holdt for at bede, saa Folk og Bæster kunde bruge friske Kræfter til det sidste trælse Stykke Vej op imod Sorring og Tinghuset. Det hastede heller ikke. Dagen var frisk endnu med mange ubrugte Timer; i den stille Dal laa endnu under Skovene de sidste Rester af Nattetaage saa sært og viftede og ledte Tanken hen paa Ellepigernes Dans.

En af Mændene kunde da ikke dy sig for at fortælle om Ellefolkene i Kalbygaards Skov, der forfulgte et Par Karle helt op til Sorring By; men de var jo mange og ingen ræddedes i den lyse Morgen for at høre om Ellefolk og den Slags. Her skulde forresten ogsaa gaa et langt Hors, naar det er rigtig mørkt om Aftenen, fortalte en anden, og saa morede man sig over at høre om de unge Folk, der faldt i Bækken og blev godt vaade, da det lange Hors gik midt over.

Men hvad var det nu? Et Par Ryttere red ned mod Vadestedet, som Alling Mændene lige var gaaet over. Ja, det var nok Skriveren, Tingskriveren Peder

[1]) Saa Mari Gi er et gammelt Udtryk, der brugtes i min Barndomstid paa Egnen af ældre Folk; det indeholder Ordene Marie og Gud og maa være et Levn fra katolsk Tid.

Frandsen fra Storring. I en Lædertaske gjort af stridhaaret Brokskind medbragte han Tingbogen for Herredet og en Del Skrivetøj og noget beskrevet Papir, der skulde læses og forsegles paa Tinget. Han havde om Natten opholdt sig paa Kalbygaard og red nu med sin Ledsager, en af Mændene fra Kalbygaard, den korteste Vej til Tinget. Begge Rytterne hilste ærbødigt paa Præsten, der gjorde Tingrejsen i fuldt Ornat — dog med den Indskrænkning, at hans Kone havde pakket den stive Pibekrave ned i den Vadsæk, hvori baade Mellemmaderne og Videbrevet gemtes. Det var jo ikke saa skønt, om Morgenduggen skulde tage Stivelsen af Madammens Stolthed, den fine Præstekrave. Derfor havde Hr. Laurids faaet strenge Paalæg om ikke at tage Kraven paa, før han skulde møde frem paa Tinget, og han maatte nøjes med et Par Tørklæder om sin kuldskære Hals, ligesom Bønderne brugte det.

Paa Vejen op mod Sorring og Tinghuset aabenbarede Præsten sit og Grandernes Ærinde til Tinge, og Peder Skriver ymtede noget om, at saa skulde vel hele Historien skrives ind i Tingbogen, og det var der egentlig knap Tid til, da den var saa lang med 24 Artikler. Skriveren vilde nok gøre sit Arbejde godt, og hans solide Haandskrift staar endnu efter næsten tre Aarhundreders Forløb og vidner om hans gode Vilje, men der vilde jo ogsaa være andet at skrive paa en saadan Dag, saa maaske maatte man lempe sig.

Tingstedet laa et Sted norden Sorring By. Her findes i vor Tid hele tre Ejendomme, der bærer Tingnavn, nemlig to »Tinghus«e og et Sted, der hedder Tingskovhus. Dette sidste ligger i Røgen Sogn tæt Øst for Stolyngdal, det ene »Tinghus« ligger aller sydligst i Skannerup Sogn og det andet i Nærheden af Sorring Syvhøje. Det er troligt nok, at alle tre Steder med Rette bærer deres Navne. I 1675 var det vistnok Huset paa Sorring Mark ved de mange Høje, der havde den Ære at huse Gern Herreds Mænd, naar de holdt Tingmøde, hvilket skete regelmæssigt hver Lørdag Formiddag.

Herredsfogeden, den bovne[1]) Bonde Niels Gregersen fra Gern, var allerede mødt, da Skriveren kom med sit Følge, som var vokset noget ved Færden op gennem Sorring, hvor Folk fra denne By og fra Linaa Sogn havde sluttet sig til. Høsletten var knap begyndt, saa det var ikke lige i Sommerens travleste Tid; derfor var der mange Folk paa Tingvejen den Dag.

Efter at Christian Fischers Foged paa Silkeborg havde forelagt en Advarsel og læst en lang Restanceliste over Korntienden til Silkeborg, kom velærværdige Hr. Laurids Jostsen frem, nu i fuldt Ornat med Pibekraven under det fint studsede Thomas Kingoskæg. Bag ham stod med blottede Hoveder de tretten Grander, og vidnede, at Viden var, som den lød, nu den blev oplæst Punkt for Punkt, vedtaget og konfirmeret og samtykt paa Alling Bystævne med den lille Tilføjelse, og vor Far lod Bymændene, i al Tingfolkets Nærvær, sværge ved højeste Helgens Ed, at det var deres rette Vide, som de vilde holde uryggelig. Og Peder Frandsen gav Præsten en Genpart af sit korte Referat i Tingbogen, men Viden kunde de godt tage med hjem, den behøvede ikke at indføres nu igen. Ja, saa var deres Ærinde tilendebragt, Flokken faldt lidt fra hinanden, og de kom ikke alle lige tidlig hjem; men vor Far pakkede den hvide Krave forsigtigt ned i Vadsækken sammen med Videbrevet, der i Morgen ved Videsamlingen skulde overgives i Oldermandens Varetægt.

Tre Fjerdingaar senere stod nogen fattige Husmænd fra Alling paa samme Ting knap efter Fastelavn 1676 og klagede sig over, at Gaardmændene i Byen havde taget Nam[2]) og Pant i deres Gods ulovligt, fordi de ikke vilde gøre Stakkelsrejser lige med Gaardmændene; Husmændene var ganske vist kørende med »to arme Bæster«; men de havde ingen Jord og ikke noget Hartkorn at skatte af, saa de formente, det var en stor Uret, at de skulde forrette Stakkelsrejser lige med

[1]) Bovn: trivelig, anselig, pæn. N. G. var en velstaaende Gaardmand, som havde været Delefoged i Gern Herred og Tvilum Birk for Fischerne paa Silkeborg indtil han i 1667 blev Herredsfoged efter Hendrik Laursen paa Kalbygaard, som var død.
[2]) Udlæg i rørlige Ting.

Gaardmanden, som sidder ved en hel Gaard og har »stuer Avel og mange Bæster«.

Lad os høre hvad Byviden siger, mæler Herredsfogeden Niels Gregersen. Og saa kommer Oldermanden frem med Dokumentet, som han overrækker Fogeden, der tager det i sine store papirvante Hænder og læser langsomt og eftertænksomt Paragraffen:

»Efterdi en christellig Sambdrægtighed och goed Nabo schab eller Roede — er begyndelse och Kilde til Byens Hæld Gavn och bedste, da haffr vi menig Mænd udi Alling optagen och begyndt en christelig Vide och Vedtægt, som vi alle beja och sambtøche vbrødelig holdis schall, och vel met Guds Hjelp effter den Dag. Huilchen Mand, som iche vell førre blinde Krøblinge, uden Præsten, aff Bye, naar det kommer ha(nom) til med Rette, giffuer en Schip Biug til Vide«.

Niels Gregersen gør Holdt med sin Læsning — vi gad gerne hørt alle 24 Artikler, men faar kun den ene. — Den kloge Foged ryster paa sit graa Hoved. Ordene var tydelige nok. Enhver maa gøre sin Forpligt, »naar det kommer hanom til med Rette«.

Ja, svarer Husmændene, men hvor er Retten henne, naar vore to arme Bæster skal stilles lige med Helgaardsmandens otte? Vi protesterer.

Hel- og Halvgaardsmændene ser paa hverandre; deres Øjne er ikke saa troskyldige, som de var sidste Sommer, da de svor at ville holde Videbrevet til Punkt og Prikke. Var det maaske den Strid, der laa bag, da Videbrevet saa højtideligt skulde stadfæstes og konfirmeres og sværges over med højeste Helgens Ed? Skulde Husmændene føle Trykket af Skriftets Punkt og Prikke saa stærkt, at de fandt sig i Skæbnens Tilskikkelser uden at kny?

Det siger Tingbogen intet om, det vedkom ikke Peder Frandsen, Tingskriveren maa økonomisere med Papiret og Tiden. Men Resultatet af Tingmødets Forhandlinger blev, at Fogeden bad Mændene gaa hjem til Alling og tygge Drøv paa Paragraffen et Stykke Tid; den kom egentlig slet ikke ham noget ved. Han kendte, at Sagen udsættes foreløbig.

Men vi fik dog et lille Kig i ogsaa de Alling Granders Videbrev.

Historisk Samfund i 1945.

Øm Kloster. I 1945 blev Arbejdet i Kirkens Kor og Østkapeller afsluttet, idet Arkitekt Smidt paa Nationalmuseets Bekostning har dækket Overfladerne af de fremdragne Munkestensmure ved en Paamuring af nye Munkesten, der beskytter det skøre gamle Murværk. Endvidere har vi fra Zeuthens-Legat og fra Skanderborg Amtsraad til Reparationer, Vedligeholdelse og supplerende Undersøgelser modtaget henholdsvis 2000 og 1000 Kr., og Undervisningsministeriet har atter i dette Aar støttet os med 500 Kr. Disse 4 Tilskud, der vidner om varm Interesse for vort Arbejde, og som har bragt os en yderst kærkommen Hjælp, bringer vi vor varmeste Tak for. —

Vel kom der Fred den 5. Maj 1945, men da der ikke var Benzin til privat Automobilkørsel, kom der ikke ret mange flere Gæster end i 1944. Det kan aabenbart ikke siges tit nok, at Øm Kloster ikke ligger mere end knap 5 Kilometer fra Ry Station, og at det er en skøn Tur at gaa i Dalen langs Gudenaa og Gudensø. Fra Alken Station er det lidt længere; men Vejen gaar Nord for Mossø paa Højderne, hvorfra der er vide Udsigter over denne Jyllands største Sø; en Fodgænger eller en Cyklist føler en langt større Glæde over Landskabets Skønhed end den, der farer af Sted i en lukket Bil og slet ikke faar Tid til at opfatte, hvor herligt Gudenaalandet er.

Paa Grund af de vanskelige Trafikforhold maatte en Udflugt til Kalø, hvor store Rester af Middelalderborgen nu er afdækket af Nationalmuseet (Arkitekt C. M. Smidt), udsættes til 1946.

Generalforsamlingen fandt Sted i Aarhus Museum d. 10. Oktober 1945 Kl. 16. Formanden aflagde Beretning for 1944 og gennemgik det reviderede Regnskab[1]), der blev godkendt. De efter Tur fratrædende Bestyrelsesmedlemmer: Aktuar A. Blichfeldt-Petersen, Professor Dr. phil. C. O. Bøggild-Andersen, fhv. Bibliotekar Ejler Haugsted og Lektor Sven Lauge Jørgensen genvalgtes. Som Suppleant genvalgtes Forfatteren Aug. F. Schmidt og nyvalgtes Adjunkt Sven Gabrielsen i Stedet for Lærer Kjeld Hansen, der traadte tilbage paa Grund af Bortrejse. Revisor Overretssagfører C. J. T. Thomsen genvalgtes ogsaa.

Paa et Bestyrelsesmøde d. 31. Oktober konstituerede Bestyrelsen sig med Haugsted som Formand, Bøggild-Andersen som Næstformand, Lauge Jørgensen som Kasserer og Blichfeldt-Petersen som Sekretær. Man vedtog, nu da Krigen var forbi, forsøgsvis at indbyde Medlemmer og andre til et Par Foredrag i Aarhus i Vinterens Løb.

Samfundet har haft den Glæde, at Landbosparekassen i Aarhus har forhøjet sit Tilskud fra 100 til 200 Kr. Baade for dette og for de øvrige aarlige Tilskud fra Staten, Aarhus Amt, Skanderborg Amt, Aarhus Kommune, Horsens Kommune, Silkeborg Kommune, Arbejdersparekassen og Spare- og Laanekassen i Aarhus bringer Bestyrelsen herved sin bedste Tak.

Tilgangen af nye Medlemmer har været ringe, men har dog opvejet Afgangen. Hvis nogle af vore Medlemmer vilde hjælpe os, hver i deres Kreds, vilde det vel ikke være umuligt at forøge den Kreds paa ca. 1000 Medlemmer, der har sluttet sig til Historisk Samfund for Aarhus Stift.

[1]) Se Aarbog 1945, S. 159—161.

Historisk Samfund for Aarhus Stift.

Uddrag af Regnskab for 1945.

Indtægt.		Kr.	Øre
Kassebeholdning 1/1 1945		741	97
Medlemsbidrag og Salg af Aarbog 1945		4012	00
Salg af Aarbøger m. m.		414	42
Tilskud:			
Fra Staten	155.00		
- Aarhus Amt	100,00		
- Skanderborg Amt	100,00		
- Aarhus Kommune	200,00		
- — —	100,00		
- Horsens Kommune	25.00		
- Silkeborg Kommune	40,00		
- Arbejdersparekassen	200,00		
- Landbosparekassen	200,00		
- Spare- og Laanekassen	200,00		
		1320	00
Renter		44	36
		6532	75

Udgift.		Kr.	Øre
Aarbogen:			
Honorarer	644,00		
Trykning og Clichéer	3446,50		
		4090	50
Administration		587	10
Fællesforening:			
Kontingent	75,84		
Festskrift Fabricius	25,00		
		100	84
Kassebeholdning 1/1 1945 overført til Øm Kloster		741	97
		5520	41
Kassebeholdning 31/12 1945		1012	34
		6532	75

INDHOLDSFORTEGNELSE

Side

A. H. Winge: Aarhus i Halvfjerdserne 1

H. Friis-Petersen og *A. Blichfeldt-Petersen:* Landkommissær Laurits Brorson og hans Efterslægt i 3 Generationer 36

Anth. Fuglsang: Sandflugtens Dæmpning i Gern Herred .. 80

Anth. Fuglsang: Sandflugtens Dæmpning i Vrads Herred .. 102

Anth. Fuglsang: Supplement til Sandflugtens Dæmpning i Vrads Herred 117

Aug. F. Schmidt: Troels Schmidt 119

Et Brev fra *Hans Broge* til Sønnen Henrik. Ved Vagn Dybdahl 129

Alfred Kaae: Fra Gern Herred 132

Historisk Samfund i 1945 140

Regnskab 142

HISTORISK SAMFUND
FOR AARHUS STIFT

Odensegade 2, Aarhus.

Til hvert enkelt Medlem.

Historisk Samfund har den Glæde. at vore Medlemmer er trofaste den aarlige Afgang er ikke stor; men desværre er Tilgangen meget lille; den kan lige dække det uundgaaelige Tab, og Antallet har i flere Aar været næsten uforandret ca. 1000. Det er for faa; thi paa Grund af Pengenes stadig synkende Værdi stiger Udgifterne til Trykning m. m. fra Aar til Aar, men Indtægten fra Medlemmer følger ikke med. Da vi meget nødig vil sætte Aarsbidraget op, maa vi have nye Medlemmer for at kunne fortsætte vort Arbejde.

Man siger, at der er en stigende historisk Interesse; hvis det er rigtigt, maa det ikke være svært for vore trofaste Medlemmer i deres Kreds at finde Mennesker, der gærne vil læse om de gamle Dage; og det kan de i vore Aarbøger.

I den, der udsendes nu, fører Læge A. H. Winge Læseren gennem sin Barndoms By, Aarhus i Halvfjerdserne. Fra Hjemmet paa Hjørnet af Dynkarken og Sønderallé, dér hvor nu Sabroes Fabrik ligger, gaar han gennem de smalle Poppelalléer, Sønder-, Vester og Nørreallé. der omsluttede Byen, som talte godt 10,000 Indbyggere, og krydser gennem den lille Købstads smalle Gader og den nærmeste Omegn; men det er ikke blot Husene og Gaardene Dr. Winge viser os; paa Rundturen møder vi mange Mennesker og fanger mange Glimt af Livet for 70 Aar siden. En Byplan og mange Billeder illu-

DE FORENEDE BOGTRYKKERIER, AARHUS.

Undertegnede ønsker at blive Medlem af *Historisk Samfund for Aarhus Stift* og anmoder om at faa tilsendt

Aarhus Stifts Aarbøger XXXIX 1946

pr. Postopkrævning (4 Kr. 95 Øre).

Navn:

Stilling: .....

Bopæl:

strerer Teksten. — Andre Indtryk fra Aarhus før det store Opsving faar man i Aug. F. Schmidts Biografi af Digterpræsten Troels Smith, der var Præst ved Domkirken 1850—61 og i et karakteristisk Brev fra Hans Broge til en af hans Sønner.

Om Godsejere og Præster i Hads Herred i 17.—18. Aarh. har Personalhistorikerne A. Blichfeldt-Petersen og H. Friis-Petersen med Sporsans og ihærdig Flid samlet og ordnet en Mængde Oplysninger — hvoraf mange hidtil ukendte — det er Landkommissær Laurits Brorson til Dybvad og hans nærmeste Efterslægt, der fortælles om; et værdifuldt Tidsbillede.

Anthon Fuglsang har afsluttet sine Skildringer, der hviler paa Arkivstudier, af Sandflugten i Gern og Vrads Herreder i første Halvdel af det 19. Aarhundrede.

Vi beder Dem gøre historisk interesserede Mennesker i Deres Kreds opmærksom paa, hvad Historisk Samfund i Aar byder sine Medlemmer, og foreslaa dem at indmelde sig ved at udfylde Kuponen og sende den til omstaaende Adresse.

Ved Henvendelse til Odensegade 2. Aarhus,
kan vore Medlemmer købe

Ejler Haugsted:

Udgravningerne paa Bispetorvet i Aarhus.
1923. 1 Kr.

Udgravningerne Nord for Domkirken i Aarhus.
1927. 1 Kr.

Karmeliterklostret i Aarhus.
1929. 1 Kr.

Oldsagssamlingens Tilvækst 1932—34.
(Aarhus Museum). 1935. 1 Kr.

I Boghandelen kan købes:

Ejler Haugsted:

Aarhusegnens historiske Minder.
1925. (Haase og Søn). 1 Kr.

Benediktinernes Kirke i Venge.
1937 (Ejnar Munksgaard). 1 Kr. 50 Øre.

HISTORISK SAMFUND

FOR AARHUS STIFT

har i 1908—46 udgivet 39 Aarbøger og Register og Indholdsfortegnelse til Aarbøgerne 1908—38.

Nye Medlemmes kan ved Henvendelse til Samfundets Formand, Bibliotekar Ejler Haugsted, Odensegade 2, Telefon 1322, købe Aarbøgerne 1923—45 for 46 Kr. tilsammen (enkelte ældre Aarbøger 3 Kr.).

Medlemsbidraget er 4 Kr. aarlig.

Medlemmer af de andre historiske Samfund under »Dansk historisk Fællesforening« kan subskribere paa Aarhus Stifts Aarbøger for nedsat Pris, 3 Kr. aarlig, og vort Samfunds Medlemmer kan subskribere paa de andre Aarbøger for nedsat Pris og kan erhverve »Fortid og Nutid«, Dansk historisk Fællesforenings Tidsskrift, for halv Pris, 3 Kr. om Aaret.